

РОМАНЕНКО Ю.В.

ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ ДЕРЖАВНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
КАФЕДРА МІЖНАРОДНИХ МЕДІАКОМУНІКАЦІЙ ТА
КОМУНІКАТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ**

РОМАНЕНКО Ю.В.

**ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ ДЕРЖАВНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ.
ЧАСТИНА 1.**

**НАВЧАЛЬНО-ДОПОМІЖНИЙ ПОСІБНИК-ПРАКТИКУМ
(ОЗНАЙОМЧІ ТЕКСТИ ТА ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ ДО ОКРЕМИХ
ТЕМАТИЧНИХ БЛОКІВ ПРОГРАМИ)**

КИЇВ - 2024

УДК 005.57(075)
ББК 88.53я73
Р 69

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Протокол № 10 від 11.06. 2024 р.)

Романенко Ю.В. Інформаційні ресурси державної ідентичності.
Частина 1. Навчально-допоміжний посібник-практикум (ознайомчі тексти та практичні завдання до окремих тематичних блоків програми) для проведення практичних занять для студентів освітньо-професійної програми «Міжнародна журналістика»./Ю.В. Романенко (укладач).- К.: Інститут міжнародних відносин, 2024.- 128 с.

Рецензенти:

1. **Добржанська О.Л.**, кандидатка політичних наук, доцентка кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, проректорка з науково-педагогічної роботи (зв'язки з громадськістю).
2. **Бєлоусова Н.Б.**, кандидатка політичних наук, доцент кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
3. **Фурман А.В.**, доктор психологічних наук, професор Південноукраїнського національного університету імені К.Д. Ушинського
4. **Горбенко Г.В.**, кандидатка педагогічних наук, доцентка, деканка Факультету журналістики Київського університету імені Бориса Грінченка

Видання підготовлене для проведення практикумів із навчальної дисципліни «Інформаційні ресурси державної ідентичності» для студентів освітньо-професійної програми «Міжнародна журналістика», а також інших спеціальностей гуманітарних факультетів та відділень закладів вищої освіти («Психологія», «Соціологія», «Журналістика»).

ББК 88.53я73

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
ПРАКТИКУМ 1. ІДЕНТИЧНІСТЬ ТА ІДЕНТИФІКАЦІЯ В ОКРЕМИХ ТЕОРІЯХ ПСИХОАНАЛІЗУ.....	6
ПРАКТИКУМ 2. ІДЕНТИФІКАЦІЯ ЦІННІСНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ В ОКРЕМИХ КОНСТРУКЦІОНІСТСЬКИХ, СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛІСТСЬКИХ ТА ПОСТМОДЕРНІСТСЬКИХ ТЕОРІЯХ.....	16
ПРАКТИКУМ 3. ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ МАКРОІДЕНТИЧНОСТІ. ОКЦИДЕНТ ТА ОРІЄНТ (ЗАХІД ТА СХІД) ЯК ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ МАКРОІДЕНТИЧНОСТІ.....	27
ПРАКТИКУМ 4. ЦІННІСНІ ІДЕНТИЧНОСТІ США.....	43
ПРАКТИКУМ 5. АПРОБАЦІЯ ОКРЕМИХ МЕТОДИК (САМО) ВИЗНАЧЕННЯ ЕТНІЧНОЇ ДИСТАНЦІЇ ТА АВТО/ГЕТЕРОСТЕРЕОТИПІВ.....	53
ПРАКТИКУМ 6. ЕТНОЦЕНТРИЗМ ТА ЕТНІЧНА СТЕРЕОТИПІЗАЦІЯ.....	62
ПРАКТИКУМ 7. РЕЛІГІЙНО-ЕТНІЧНИЙ ЧИННИК ДЕРЖАВНОЇ МАКРОІДЕНТИЧНОСТІ СХІДНИХ СУСПІЛЬСТВ.....	82
ПРАКТИКУМ 8. УКРАЇНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ В МЕНТАЛЬНОМУ АСПЕКТІ.....	98
ПРАКТИКУМ 9. ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ МАКРОЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНИ: НАУКОВІ РОЗВІДКИ ТА ДИСКУСІЇ.....	109
МОДУЛЬНА КОНТРОЛЬНА РОБОТА.....	118

ВСТУП

Феномен ідентичності розглядається сучасною політичною наукою у двох аспектах: як результат процесу ідентифікації та як інтегрований комплекс культурно-психологічних елементів. Дослідники проблем ідентичності, які представляють конструктивістський напрямок, акцентують увагу на різноманітті когнітивних та емоційних складових національно-державної самоідентифікації людини у сучасному світі.

В цих складових можна виділити: смисли як базові логіко-пояснювальні конструкти політичної реальності; емоції як тло, яке супроводжує ідентифікаційну динаміку суспільства та діяльність політичних суб'єктів щодо конструювання ідентичностей; символи як конструйовані репрезентації національно-державної ідентичності; образи як інтегративні когнітивно-емоційні об'єкти, на які спрямовано ідентифікаційну активність.

Державно-політичні актори опосередковано впливають на ідентифікаційні образи, що мають когнітивно-емоційне походження, через звернення до яких відбувається ідентифікаційний вибір (масова самоідентифікація зі «своєю» нацією чи державою). Говорячи про «паралельність» символічного, смислового та емоційного впливу на ідентифікаційні патерни соціуму, слід чітко розуміти взаємопов'язаність цих трьох компонентів у процесі реалізації державної політики ідентичності, яка органічно впливає із специфіки культури та психіки сучасних суспільств.

Представлений навчально-допоміжний посібник-практикум містить три групи завдань: репродуктивних, алгоритмічно-аналітичних і конструктивно-творчих. В репродуктивних завданнях студентам рекомендується застосовувати відомі концептуальні положення теорії державної макроідентичності щодо конкретних прикладів ідентифікаційних процесів, конфліктів, явищ тощо. В алгоритмічно-аналітичних завданнях студентам пропонується проаналізувати різні типи ідентифікаційних процесів в застосунку щодо досвіду різних держав. В конструктивно-творчих завданнях студенти мають згенерувати власні коментарі з приводу проблемно-орієнтованих суджень у сфері теорії та практики конструювання державної макроідентичності, що має сприяти розвитку їх евристичних здібностей.

В структурі посібника міститься дев'ять практикумів, розрахованих на 36 годин, та підсумкова контрольна робота.

ПРАКТИКУМ 1.

ТЕМА ПРАКТИКУМУ: ІДЕНТИЧНІСТЬ ТА ІДЕНТИФІКАЦІЯ В ОКРЕМИХ ТЕОРІЯХ ПСИХОАНАЛІЗУ

БЛОК 1. ІДЕНТИЧНІСТЬ ТА ІДЕНТИФІКАЦІЯ В ПСИХОАНАЛІЗІ З. ФРОЙДА

1.1. Ідентифікація та ідентичність в досвіді індивідуального безсвідомого

Завдання. Ознайомившись з уривком тексту¹, дайте відповіді на запитання та сформулюйте відповідні коментарі.

Історія суспільства в скороченому і модифікованому вигляді повторюється в процесі соціалізації кожного індивіда. Спеціально проблему ідентифікації З. Фройд розглянув в праці «Психологія мас і аналіз людського Я», де є окремий розділ «Ідентифікація». Тут він писав: «Достовірно лише те, що ідентифікація прагне сформувати власне Я за подобою іншого, взятого за “взірець“» [4, с. 312]. Автор аналізує ідентифікацію в трьох аспектах: як момент формування Едипового комплексу, як аспект формування невротичних симптомів і як таку, що виникає на ґрунті спільного бажання, спільних устремлінь. Його висновок такий: «Відомості, отримані нами з цих трьох джерел, ми можемо резюмувати таким чином: ***1 по-перше, що ідентифікація являє собою найпершу форму емоційного зв'язку з об'єктом; по-друге, що регресивним шляхом, начебто інтроєкцією об'єкта в Я, вона стає заміною лібідозного об'єктивного зв'язку і, по-третє, що вона може виникнути при кожній знову поміченій спільності з особою, що не є об'єктом сексуального первинного потягу. Наскільки важливою є ця спільність, настільки успішнішою може стати ця часткова ідентифікація і відповідати, таким чином, початку нового зв'язку***» [4, с. 314].

Розділ завершується важливою приміткою: «Ми дуже добре знаємо, що цими прикладами, запозиченими з патології, ми не вичерпали сутності ідентифікації і, таким чином, залишили без уваги загадки масоутворення. <...> Від ідентифікації через наслідування йде шлях до вживання, до розуміння того механізму, який взагалі робить можливою нашу позицію стосовно чужого психічного життя. І у виявах уже наявної ідентифікації багато ще треба з'ясувати. ***2 Ідентифікація, між іншим, має своїм наслідком обмеження агресії проти людини, з якою ідентифікуються; цю***

¹Тут і далі цитати згідно: Freud, Sigmund (2005). Massenpsychologie und Ich-Analyse. Die Zukunft einer Illusion [Group Psychology and the Analysis of the Ego: The Future of an Illusion] (in German). Frankfurt-on-Main: Fischer Verlag.

людину жаліють і їй допомагають. Вивчення таких ідентифікацій, які, наприклад, лежать в основі “кланів”, привело Робертсона Сміта до вражаючого висновку, а саме, що вони засновані на визнанні однієї, спільної для всіх субстанції (Kingship and Marriage, 1885) і тому можуть бути створені спільною трапезою» [4, с. 316]. Таким чином, засновник психоаналізу виділив як інваріантне, так і відмінне в процесах ідентифікації. Вона є моментом міжлюдських зв'язків і фактором розвитку індивіда.

ЗАПИТАННЯ І ПРОБЛЕМНО-ОРІЄНТОВАНІ ЗАВДАННЯ

- 1) Дайте
пояснення Вашого розуміння тези 1, виділеної жирним шрифтом та курсивом. Що має на увазі Фройд, коли веде мову про те, що ідентифікація регресивним шляхом, начебто інтродекцією об'єкта в Я, стає заміною лібідозного об'єктивного зв'язку? Дайте коментар, навівши конкретні приклади.
- 2) Чи завжди
ідентифікація має своїм наслідком обмеження внутрішньо-спільнотної агресії (див тезу 2, виділену жирним шрифтом та курсивом)? Наведіть контр-приклади відомих Вам спільнот (релігійних, етнічних, політичних та ін.), в яких ідентифікація має наслідком не зменшення і обмеження, а зростання внутрішньо-спільнотної агресії.

1.2. Натопв і формування колективної ідентичності

Завдання. Ознайомившись з уривком тексту, дайте відповіді на запитання та сформулюйте відповідні коментарі.

Через діалог з Гюставом Ле Боном та Вільямом Макдугалом Зигмунд Фройд просувався до аналізу групової ідентифікації. Він писав, що в масі люди можуть робити те, що жоден з них не став би чинити поодиночки. Це може мати як соціально позитивний (героїзм), так і соціально негативний (паніка, погроми і т. д.) вигляд. Тому маси можуть і перевершувати в моральному відношенні індивіда і поступатися йому [4, с. 288]. Втрата індивідуальності в масі, на думку З. Фрейда, відбувається завдяки відкриттю шлюзів для несвідомого. Цим сучасні маси стають схожими на первісну орду: «...Зноситься, знесилюється психічна надбудова, настільки по-різному розвинена у різних людей, і виявляється (приводиться в дію) несвідомий фундамент, у всіх однаковий» [4, с. 283]. Ми знову натикаємося на гоббсівський жах, який криється в природі людини. Первісний лад нікуди не зник, він не залишився в далекому минулому. Він завжди перебуває під тонкою плівкою сучасних соціальних норм. Як тільки виникають умови для їх руйнування, він виходить на поверхню.

1 3. Фройд цитує В. Макдугала, який вважав умовою існування маси, «...щоб окрема людина маси склала собі певне уявлення про природу,

функції, досягнення і вимоги маси, щоб таким чином у неї склалося емоційне ставлення до маси як цілого» [4, с. 295]. Фактично тут мова йде про узагальненого Іншого. Для маси він уособлюється у фігурі вождя: «Усім учасникам маси потрібно бути рівними між собою, але всі вони хочуть влади над собою одного. Множина рівних, які можуть одне з одним ідентифікуватися, і один-єдиний, що їх усіх перевершує, – ось ситуація, здійснена в життєздатній масі» [4, с. 327].

...3. Фройд ототожнює вождя з міфологічним батьком первісної орди. Цей «науковий міф» [4, с. 339] він сам розповідає just so story. Але через ці паранаукові конструкції йому вдається вийти на культурні фактори колективної ідентифікації. Так до поля його наукової уваги потрапляє мова, на якій «...ґрунтується ідентифікація окремих індивідів один з одним» [4, с. 324]. Він відмічає роль мистецтва, чії твори «...підвищують відчуття ототожнення, яких так потребує кожне культурне коло, відкриваючи шлях до спільних переживань, що високо цінуються; але творіння мистецтва дають поживу і нарцисичному задоволенню, коли вони являють собою досягнення особливої культури і красномовно нагадують про її ідеали» [4, с. 359].

Групова культурна ідентифікація створює передумови для особливого типу управління пригніченими класами. Ці думки З. Фрейда прямо перегукуються з ідеями культурного домінування А. Грамші: 2 *«Нарцисичне задоволення культурним ідеалом належить і до тих сил, які протидіють ворожості і культурі в межах якогось культурного кола. Не лише привілейовані класи, які споживають благодіяння культури, але і пригнічені можуть брати участь в задоволенні, причому право зневажати «стоячих ззовні» нагороджує їх за пригноблення у їхньому власному колі.*

Правда, я нікчемний плебей, замучений боргами і військовими поборами, зате я римлянин і беру участь у завданні підкорювати інші народи і встановлювати їм закони. Пригноблені ідентифікують себе з класом, що повеліває і експлуатує їх, але ця ідентифікація є лише частиною великого причинного зв'язку» [4, с. 358]. Таким чином, З. Фройд виводить ідентифікацію з клінічної сфери і перетворює її на загальнокультурний механізм об'єднання великих людських груп. Він прямо писав в «Я і Воно»: «Соціальні почуття спираються на ідентифікацію з іншими людьми на основі однакового Я-ідеалу» [11, с. 439].

ЗАПИТАННЯ І ПРОБЛЕМНО-ОРИЄНТОВАНІ ЗАВДАННЯ

- 1) На основі відомих Вам прикладів з історії міжнародних відносин та міжнародної політики охарактеризуйте дві будь-які держави, в яких формувалися життєздатні маси (ідентифікація рівних одне з одним і визнання одного життєздатного Узагальненого Іншого, якого ці рівні між собою визнають вищим за себе і ідентифікуються з ним) та нежиттєздатні маси (формування рівності індивідів в множині одне з одним не відбувається, ідентифікація рівних одне з одним не

має місця, отже, не відбувається ідентифікації з узагальненим Узагальненим Іншим, стається криза державної влади і розпад держави).

2)

Наведіть

приклади держав сучасності, в яких мало б місце нарцисичне задоволення нижчих класів культурним ідеалом, подібне до того, яке переживали плебеї Римської Імперії (див тезу 2, виділену жирним шрифтом та курсивом).

1.3. Ідентифікація між Ід та Супер-Его

Завдання. Ознайомившись з уривком тексту, дайте відповіді на запитання та сформулюйте відповідні коментарі.

Коли З. Фройд говорив про великий причинний зв'язок, то він мав на увазі, що ідентифікацію можна зрозуміти лише в загальному психічному контексті життя людини і в соціальному контексті існування суспільства. Ми бачимо, що зміст цього поняття набуває визначеності разом з формуванням дискурсу психоаналізу. Проблема ідентифікації стає одним з вузлів великого дискурсивного мережива і тільки через увесь дискурс набуває визначеності. В попередньо наведеній цитаті ми вже бачили зв'язок ідентифікації з Я-ідеалом. Чим же обумовлений збіг останніх у різних людей?

***1** Згідно з З. Фройдом, Я-ідеал або Над-Я (Super-Ego) виникає внаслідок найпервиннішої і найважливішої ідентифікації індивіда з батьком. Отже, схожість Я-ідеалів обумовлена схожістю рольових позицій і рольових стосунків в сім'ї певного типу.*

Проте, хто і як здійснює цю первинну ідентифікацію? Власне – це робота несвідомого, Воно. В ній і продукується Я, а отже «неважко переконатися в тому, що Я є тільки змінена під прямим впливом зовнішнього світу і при посередництві W – Ww (Wahrnehmung – Bewusstsein – І. К.) частина Воно, свого роду продовження диференціації поверхового шару. Я намагається також сприяти впливу зовнішнього світу на Воно і здійсненню тенденцій цього світу, воно прагне замінити принцип насолоди, який неподільно владарює в Воно, принципом реальності. Сприйняття має для Я таке ж значення, як потяг для Воно. Я уособлює те, що можна назвати розумом і розважливістю, на протиположність до Воно, яке містить пристрасті» [11, с. 431].

Внаслідок такої природи психічного життя людини найбільш важливі його процеси розгортаються в несвідомому. Тим паче, що і значна частина Я є несвідомою. Це стосується також ідентифікацій. Ми усвідомлюємо лише їх результат. Якби все здійснювалося як свідоме співвіднесення себе з іншими людьми або соціальними групами, то не було б явищ множинності особистості. З. Фройд про це писав так: **2** «Справа може дійти до розщеплення Я, оскільки окремі ідентифікації завдяки протиборству

ізолюються одна від одної і загадка випадків “множинної особистості”, можливо, криється як раз у тому, що окремі ідентифікації поперемінно оволодівають свідомістю» [11, с. 435]. Цілісне ж психічне життя особистості набуває складної і діалектично суперечливої форми: «Я-ідеал є, таким чином, спадкоємцем Едипового комплексу і, отже, виразом найбільш потужних порухів Воно і найважливіших призначень його лібідо. Виставивши цей ідеал, Я змогло оволодіти Едиповим комплексом і одночасно підкоритися Воно» [11, с. 439].

ЗАПИТАННЯ І ПРОБЛЕМНО-ОРІЄНТОВАНІ ЗАВДАННЯ

- 1) Чим, на Вашу думку, можна було б пояснити несумісність ідентифікації із принципом насолоди і пристрасті, який відповідає безсвідомому, та її сумісність із принципом реальності (розважливості), який відповідає свідомості (Его) (тезу 1, виділену жирним шрифтом та курсивом)?
- 2) Чи може множинна ідентифікація за Фройдом, на Вашу думку, виявлятися в формуванні ідентичності етнічних спільнот? Дайте ствердну або заперечну відповідь, навівши відповідні аргументи і приклади таких етнічних спільнот із множинною ідентичністю (див. тезу 2, виділену жирним шрифтом та курсивом).

БЛОК 2. ІДЕНТИФІКАЦІЯ ТА ІДЕНТИЧНІСТЬ В СОЦІАЛЬНОМУ ПСИХОАНАЛІЗІ Е. ЕРІКСОНА²

2.1. Кризові стани особистості і ідентичність в концепції Еріксона **Завдання. Ознайомившись з уривком тексту, дайте відповіді на запитання та сформулюйте відповідні коментарі.**

Якщо скористатися популярним нині аналізом інтелектуальних мереж [12], то можна сказати, що Е. Еріксон був за крок від З. Фрейда. Він почав працювати як психоаналітик разом з дочкою засновника психоаналізу Анною Фройд. Це співробітництво сформувало у нього на все життя інтерес до дитинства і юності як періодів людського життя. Звідси і його точка зору на ідентичність та ідентифікацію.

Якщо у З. Фрейда домінувала природознавча настанова при аналізі людини, то Е. Еріксон зміщує фокус уваги психоаналізу до суспільних і гуманітарних проблем. З. Фройд пішов з життя, коли Е. Еріксону було 37 років, але твори останнього дають уявлення вже про інший світ, ніж твори

²Тут і далі цитати згідно: Erikson, Erik (1963) *Childhood and Society*. 2nd ed., pp.13, 34, 38-39, 49, 58 – 59, 90 – 93, 96 – 97, 147, 170, 218 – 219.

його вчителя. В цьому світі виникла загроза загальної роботизації індивідів, що по-різному проявлялася в тоталітарних і демократичних суспільствах. Ця загроза породила боротьбу технократів і гуманістів. Людство п'янила перспектива безсмертя, але зворотною стороною його наукових досягнень стала загроза самознищення. Вчений писав:

1 «...Для сучасної свідомості є характерним, що людина знову інтеріоризує безсмертну Ідентичність, що раніше була спроеційована нею на небеса (тепер в принципі досяжні), і намагається переробити себе за зразком технологічної свідомості. Однак, оскільки людина сьогодні здатна повністю знищити увесь людський рід, формування загальнолюдської ідентичності стає абсолютною необхідністю» [13, с. 49].

Е. Еріксон, крім З. Фрейда, вважав своїм попередником і натхненником в дослідженнях ідентичності Вільяма Джеймса. Обоє названих вчених він називав революціонерами з середнього класу, але вважав, що їхня діяльність відбувалася в умовах стабільної моралі та суспільних ідеалів. «З тих пір війни на ґрунті національної ворожнечі, політичні революції та духовні бунти підірвали традиційні основи людської ідентичності» [13, с. 34].

2 Як психоаналітик він стикався з випадками «кризи ідентичності» у військовослужбовців США в період Другої світової війни. Закінчення війни не призвело до зменшення гостроти відповідної проблематики. Серед американської молоді поширеними стали «сплутана ідентичність», культивування негативної ідентичності. При цьому «...не варто забувати про те, що старше покоління певною мірою знехтувало своїм обов'язком і не запропонувало молоді сильних ідеалів, які необхідні для формування молодого покоління, – хоча б для того, щоб молодь могла повстати проти добре сформованого набору старих цінностей» [13, с. 38 – 39].

ЗАПИТАННЯ І ПРОБЛЕМНО-ОРІЄНТОВАНІ ЗАВДАННЯ

- 1) Як Ви
розумієте тезу 1, виділену жирним шрифтом та курсивом, в аспекті інтеріоризації безсмертної ідентичності, яка раніше було спроектованою на небеса? Наведіть приклади з будь-яких соціальних комунікацій (реклами, пропаганди, художнього кінематографу, які б демонстрували виділену сентенцію.
- 2) Чим, на Вашу
думку, можна було б пояснити кризи ідентичності (зплутану ідентичність, культивування негативної ідентичності), які виявлялися у американській молоді після другої світової війни (див тезу 2, виділену жирним шрифтом та курсивом)?

2.2. Е. Еріксон про негативну ідентичність «псевдовидів» та молоді з нижчих класів

Завдання. Ознайомившись з уривком тексту, дайте відповіді на запитання та сформулюйте відповідні коментарі.

1 В ідентичностях приховується не лише позитивна соціальна енергія, але й небезпека. Психолог вважав, що однією з найважливіших небезпек цього плану є поділ людства на так звані «псевдовиди». Так він називає етнічні групи і нації. На його думку, «...псевдовиди – один з найбільш зловісних аспектів будь-якої групової ідентичності» [13, с. 51]. Якщо буде продовжуватися їх прославляння, то це може стати однією з причин загибелі людства. З іншого боку, сучасна людина гостро відчуває втрату своєї завершеності, цілісності. «Коли людина через випадкові або еволюційні зміни втрачає цілісність, вона реорганізує себе і доколишню реальність, вдаючись до того, що ми називаємо тоталітаризмом» [13, с. 90 – 91].

2 Пригноблені соціальні групи приймають негативну ідентичність, але роблять її своєрідним дозволом на насильство. Особливо яскраво це проявляється серед молоді нижчих класів суспільства: «Не дивно, що молоді люди, не схильні до літературної рефлексії, можуть вмістити в себе настільки глибоку негативну ідентичність лише шляхом агресії, а то і спалахів насильства» [13, с. 34]. Оскільки ідентичність як така є амбівалентною, то до неї треба ставитися виважено, уникаючи абсолютизації, адже «...в будь-якій ідентичності є «псевдоаспекти», які становлять загрозу для індивіда. Адже розвиток людини не починається і не закінчується ідентичністю: сама ідентичність для зрілої людини стає відносною. Психосоціальна ідентичність потрібна як якір у швидкоплинному існуванні людини “тут і тепер“» [13, с. 51]. Усе сказане пояснює, чому концептуальні пошуки Е. Еріксона були зорієнтовані на віднаходження методів не суто індивідуальної, а соціальної психотерапії, результатом якої мусила стати гуманізація суспільства.

ЗАПИТАННЯ І ПРОБЛЕМНО-ОРІЄНТОВАНІ ЗАВДАННЯ

- 1) Обґрунтуйте Вашу згоду чи незгоду з точкою зору Еріксона на етноси та нації як «псевдовиди» людства. Чи згодні Ви з тим, що етнічна або національна ідентичність завжди (або переважно) містить «зловісні» аспекти? Дайте відповідь, навівши приклади або контрприкладі.
- 2) Наведіть приклади «псевдоаспектів» ідентичності, які становлять реальну або потенційну загрозу для індивідів та (можливо) спільнот.

2.3. Еріксон про відмінності між етно – ідентичністю та «Я-ідентичністю».

Завдання. Ознайомившись з уривком тексту, дайте відповіді на запитання та сформулюйте відповідні коментарі.

Е. Еріксон завжди відрізняє ідентичності індивіда та групи. В індивіді він розрізняє «єго-ідентичність» та «Я-ідентичність». Наведу деякі його визначення ідентичності як такої. Він писав: «Ідентичність індивіда заснована на двох одночасних спостереженнях: на відчутті тотожності самому собі і безперервності свого існування в часі і просторі та на усвідомленні того факту, що твоя тотожність і безперервність визнаються оточенням» [13, с. 58 – 59]. В іншому місці він підкреслює, що в самому загальному сенсі ідентичності збігаються з поняттям «Я» в його найрізноманітніших формах: «Я-концепції», «Я-системи», «Я-досвіду» [13, с. 218 – 219].

1 *Різниця між «єго – ідентичністю» та «Я-ідентичністю» є в концепції Е. Еріксона досить суттєвою. «Я» – повністю усвідомлене, а «єго» – несвідоме. «Єго-ідентичність» формується в результаті синтезуючої функції психіки на кордоні «єго» і соціальної реальності. Вчений порівнює «єго-ідентичність» та «єго-ідеал». Останній прагне того, що ніколи не може бути повністю реалізованим. «...»Єго-ідентичність“ характеризується за дійсно досягнутим, за відчуттям реальності «я» в соціальній реальності, яке постійно переглядається» [13, с. 221]. «Я-ідентичність» має дискурсивну природу: «Те, що може бути в результаті назване «Я-ідентичністю», виникає з життєвого досвіду, в процесі якого тимчасово сплутані «я» успішно реінтегруються в ансамбль розмов, які також гарантують соціальне визнання» [13, с. 221]. Наведу ще одне порівняння цих ідентичностей: «Можна в такому випадку говорити про «єго-ідентичність», коли обговорюється синтезуюча функція «єго» і про «я-ідентичність», коли обговорюються образи «я» і рольові образи індивіда» [13, с. 222].*

2 *Згідно з Е. Еріксоном «єго-ідентичність» задає відповідну якість існування індивіда. В результаті формування ідентичності формуються внутрішній простір і час особистості. Отже, з цього моменту простір не тільки поза нами і ми змушені його долати. Простір в нас самих. Це стосується і часу. Але цікавими є механізми і наслідки формування внутрішнього простору, результатом яких є виникнення кордонів особистості. Е. Еріксон писав: «Потреба в певній дистанції проявляється, між іншим, в готовності укріплювати і захищати кордони своєї території інтимності і спільноти, розглядаючи усіх, хто перебуває поза цими кордонами, з фанатичною «переоцінкою найдрібніших відмінностей» між своїми і чужими» [13, с. 147]. Ідентичність, таким чином, пов'язана зі здатністю особистості, яка будучи членом тієї чи іншої соціальної групи, виконуючи інтеріоризовані соціальні ролі, а отже виступаючи «однією з...», відокремлюватися в суспільстві, центрувати*

суспільний порядок на себе і виступати унікальним психологічним всесвітом.

ЗАПИТАННЯ І ПРОБЛЕМНО-ОРІЄНТОВАНІ ЗАВДАННЯ

- 1) На власному прикладі спробуйте пояснити відмінності між «єго – ідентичністю» та «Я-ідентичністю», охарактеризувавши роль рефлексії або її відсутності у першій та другій (див тезу 1, виділену жирним шрифтом та курсивом) .
- 2) Як Ви розумієте тезу Еріксона про те, що в результаті формування ідентичності формуються внутрішній простір і час особистості? Яким саме чином, на Вашу думку, це відбувається (див тезу 2, виділену жирним шрифтом та курсивом)?

2.4. Ідентифікація як безсвідомий процес та викривлення ідентифікації.

Завдання. Ознайомившись з уривком тексту, дайте відповіді на запитання та сформулюйте відповідні коментарі.

Початкова ідентичність пов'язана з базовою довірою до світу і оточення, яка виникає у дитини внаслідок «благословенної присутності» матері, ширше – батьків. В подальшому певний рівень базової довіри до світу повинні забезпечувати суспільні інститути. Як писав Е. Еріксон, «...суспільні інститути, очевидно, постійно забезпечують індивіду впевненість, якісь колективні гарантії проти тих тривог, які накопичувалися з раннього дитинства» [13, с. 92]. Особливу увагу вчений при цьому звертав на релігію, де «...поновлюється відчуття цілісності світу, зв'язку речей» [13, с. 93].

Не можуть існувати ідентичності поза постійним процесом соціальних взаємодій. Наведу довгу, але промовисту цитату:

1 «...З точки зору психології формування ідентичності є процесом одночасного відображення і спостереження, процес, що протікає на усіх рівнях психічної діяльності, за допомогою якого індивід оцінює себе з точки зору того, як інші, на його думку, оцінюють його у порівнянні з собою і в рамках значимої для них типології; в той же час він оцінює їх судження про нього з точки зору, як він сприймає себе у порівнянні з ними і з типами, значимими для нього. На щастя, цей процес відбувається здебільшого несвідомо – за винятком тих випадків, коли і внутрішні умови, і зовнішні обставини посилюють хворобливе чи піднесене “усвідомлення ідентичності“»[13, с. 31 – 32].

Е. Еріксон чітко розрізняв ідентичність та ідентифікацію. Остання для нього пов'язана з ототожненням з іншими, з наслідуванням, імітацією. Через

різноманітні ідентифікації з реальними людьми чи з літературними героями дитина здійснює орієнтацію в рольовому репертуарі, який пропонує їй суспільство. Вчений писав:

2 «...Кожний даний історичний період передбачає обмежений набір соціально значимих моделей, які можна успішно поєднувати в процесі ідентифікації» [13, с. 63]. В цьому сенсі ідентифікація – один з процесів формування ідентичності: «Особистість індивіда включає в себе, не вичерпуючись цим, суму усіх послідовних ідентифікацій в той ранній період, коли дитина хотіла, а часто і примушувалася бути схожою на людей, від яких вона залежала» [13, с. 96 – 97]. Разом з тим, ... згідно з Е. Еріксоном, ідентифікація – це не увесь процес формування ідентичності. Це – лише один з його механізмів, який передбачає ототожнення, уподібнення, навіть імітацію і мімікрію. В цьому сенсі ідентифікації можуть стати на заваді формуванню ідентичності. Психолог прямо писав: «Формування ідентичності, нарешті, починається там, де ідентифікація стає непридатною» [13, с. 170].

ЗАПИТАННЯ І ПРОБЛЕМНО-ОРІЄНТОВАНІ ЗАВДАННЯ

- 1) Окресліть
можливі випадки, в яких, на Вашу думку і внутрішні умови, і зовнішні обставини посилюють хворобливе чи піднесене “усвідомлення ідентичності“ за Еріксоном (див тезу 1, виділену жирним шрифтом та курсивом).
- 2) В якому сенсі
ідентифікації можуть ставати на заваді формуванню ідентичності, якщо ця ідентичність сама є продуктом процесу ідентифікації? Наведіть відомі Вам приклади національних та або етнічних спільнот, які зазнали фіаско у формуванні державної ідентичності через імітації та мімікрії (див тезу 2, виділену жирним шрифтом та курсивом)..

ПРАКТИКУМ 2.

ТЕМА ПРАКТИКУМУ: ІДЕНТИФІКАЦІЯ ЦІННІСНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ В ОКРЕМИХ КОНСТРУКЦІОНІСТСЬКИХ, СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛІСТСЬКИХ ТА ПОСТМОДЕРНІСТСЬКИХ ТЕОРІЯХ

БЛОК 1. ЦІННІСНІ ІДЕНТИЧНОСТІ В ОКРЕМИХ КОНСТРУКЦІОНІСТСЬКИХ, СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛІСТСЬКИХ ТА ПОСТМОДЕРНІСТСЬКИХ ТЕОРІЯХ

Завдання 1.1³. Ознайомтесь із уривком наукової статті⁴, дайте відповіді на проблемно-орієнтовані запитання, згенеруйте відповідні коментарі.

Дотично до розуміння ідентичностей конструктивізм представлений групою теорій, створених у соціо-гуманітарних студіях (психології, соціології, філософії, культурології), спільними ідеями яких є: а) акцент на конструююче-формуючих функціях ідентичностей, які формують як оптику бачення світу, так і системи референцій його розуміння; б) на лінгвістичній та культурно-історичній обумовленості ідентичностей, їх опосередкованості культуро-специфічними мовними конструктами; в) конструктивним альтернативізмом (множинністю способів інтерналізації ідентичностей) та культурного плюралізму наборів ідентичностей.

Ціннісне пізнання – це вибудовування внутрішнього світу цінностей шляхом двох взаємопов'язаних процесів: вибіркової інтерналізації типізованих змістів-цінностей тих чи інших аксіосфер (секторів культурної системи) та продукування ідентичностей шляхом конструювання психо-відповідних сенсів-цінностей нового змісту.

Принципове значення для конструктивізму має сам процес побудови, вибудовування, який є активним, проте, опосередкованим лінгвістичними структурами мови; ціннісні ідентичності є компромісом, який утворюється в зону перетину між психікою суб'єкта (індивідуального чи (макро-, мікро)групового та типізованими культурними сенсами завдяки

³Тут і далі наводяться уривки із статті: Yu. V. Romanenko. IDENTIFICATION OF VALUE IDENTITIES: THEORETICAL AND SOCIAL-PRAGMATIC PERSPECTIVE. PART 1. ЗБІРНИК СОЦІАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ, //Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. / редкол.: Я. В. Зоська (гол. ред.) та ін. Запоріжжя : КПУ, 2023, Вип. №97, с.42-56.

⁴**Примітка.** Текст наукової статті автора надається студентам в електронному варіанті. Тому в уривку не наводяться посилання на окремих цитованих авторів. Студенти мають можливість ознайомитись із ними безпосередньо в тексті статті.

перетворенню цих типізованих сенсів на культурно-індивідуалізований продукт.

Конструювання ідентичностей відбувається на основі конвенціональних соціальних реальностей, отже, тих культурних сенсів, які свідомо приймаються на основі вільного і вибіркового волевиявлення. Конструкціоністи, отже, припускають, що набори культурних ідентичностей будь-якої спільноти завжди є фрагментованими та відносними.

Таким чином, ідентичності є продуктом вибудовування класифікацій об'єктів через когнітивні структури, наші дії та категорії мови, якими ми послуговуємося для осмислення сприйнятого. Створивши різні конвенціональні соціальні реальності на стику когнітивних структур, дій, мовленнєвих категоризацій та наших особистих переживань першого другого та третього, ми отримуємо ціннісні ідентичності, які керують нашою поведінкою і формують наші подальші репрезентації. Таке формування відбувається через вибіркоче фокусування уваги на тому, що є значущим, із перетворенням незначущого на фон.

При цьому ціннісні ідентичності утворюють своєрідні «призми», через які ми вибірково сприймаємо ті чи інші теорії, приймаючи частину з них і відсіюючи частину з них, так що приймається лише та частина теорій та емпіричного знання (досвіду), яка сприяє відтворенню тієї чи іншої ціннісної ідентичності, а через неї – всього набору ціннісних ідентичностей.

З концепції Е. фон Глазерсфельда, який веде мову про радикально-конструктивістське розуміння у порівнянні з традиційною теорією пізнання та когнітивною психологією, впливає розуміння ціннісних ідентичностей як конструктів інтерналізованого ціннісного знання, яке дозволяє досягти найбільшої корисності, успішності, життєздатності в побудові теорій та соціальному практикуванні. Автор міркує прагматично, адже ідентичності – це не відповідники абстрактної «об'єктивної дійсності», а інструменти звладнання із дійсністю, безвідносно до їх «істинності», «правдивості», «справедливості» і т.п.

Аналогічно міркує К. Герген як прихильник лінгвістичного позитивізму Л. Вітгенштейна, який обстоює неопрагматичну позицію. Для автора ціннісні ідентичності – це конструкти, якими ми оперуємо в контексті відповіді на запитання щодо можливості виграшу/програшу від того способу життя, який стратегується тим чи іншим суб'єктом через набір ціннісних ідентичностей.

В цьому аспекті виявляється протилежність конструкціонізму та репрезентаціонізму, в рамках якого знання про цінності, теорії та факти залишаються просто абстракціями, не зрощеним із нашою суб'єктивною дійсністю. Репрезентаціоністською логікою скеровується структурний функціоналізм та структуралізм, в яких вся внутрішня реальність людини, побудована через інтерналізацію культурних та соціальних сенсів, позбавляється значної свободи конструювання, оскільки трансльований через мову дискурс уполонює та узалежнює окремі людські думки та акти

переживання. Через категоризації як фрейми мислення в структуралістській та структурно-функціоналістській логіці досягається вже не стільки ефект множинності/дивергентності, скільки ефект уніфікованості.

Отже, конструкціоністська методологія обстоює культурний плюралізм в побудові як окремих ціннісних ідентичностей, так і їх наборів та ієрархій, який означає, що: а) зміст ціннісних ідентичностей в різних культурах різниться і вони є подібними лише за формальними ознаками; б) особи та соціальні групи можуть вибірково засвоювати або не засвоювати певні ідентичності, залишаючи на їх місці «пустоти» або наповнюючи їх різнорідними сенсами, що веде до дифузії, розшеплення та фрагментації; в) особистісний або соціо-груповий вибір деабсолютизує ціннісні ідентичності.

За влучним виразом Х. Патнема, ніхто не може дивитися на світ через оптику ціннісних ідентичностей «очима Бога», або ж мати «аутсайдерський погляд» чи «метапозицію» («суперпозицію»). Будь-хто, чие бачення світу є фреймованим крізь набір ідентичностей, має відповідні референції, які, проте, є адекватними лише в межах культурної системи і мають свою обмежену ціннісну релевантність.

Так, в одних правових системах (євро-континентального типу) виконання законів як загальних норм здається вершиною рівності та справедливості. Проте, в інших правових системах (прецедентного права) така «легалістична справедливість» та «легалістична рівність» буде вважатися вершиною несправедливості і вершиною нерівності, а відповідна ідентичність зазнаватиме повного або часткового знецінення.

Так само відомі в практиці Китаю нарахування «соціальних балів» для конфуціанської моралі з її точковим контролем всіх і кожного здаватимуться природними та нормальними, отже, подібні гіперпротективні сенси будуть зазнавати інтерналізації. В той же час, для будь-якої індивідуалістичної культури сам спосіб насадження моралі через волюнтативне «промивання мізків» та примусове «перевиховування» засобами ревізії думок і насадження колективної цензури засобами дискусій в пенітенціарних умовах здаватимуться апофеозом неприйнятності.

Що є прийнятним для конфуціанської моральної та юридичної ідентичностей, то оцінюватиметься майже як «смерть» з через призму іншоякісних ідентичностей та відповідного набору ідентичностей. Саме на це вказують у своїх дослідженнях персональних альтернативних конструктів Дж. Келлі, Х. Патнем та Т. Нейджелл.

Структурно-функціоналістське розуміння ціннісних ідентичностей є фундованим на логіці рекурсії, себто, повторюваного відтворення однотипових змістів у варіаціях різних форм. Структурний функціоналізм припускає варіативність ціннісних ідентичностей лише в певному «коридорі» аутопоейзису. Ціннісні ідентичності як вищі культурні референції є призначеними для створення реальності, яка відповідає їм і за рахунок відповідності може комунікувати із певними суб'єктами.

Ієрархія ціннісних ієдентичностей є самоописом (повним реєстром) цінностей, які можуть зазнавати вибіркової ієтерналізації. Автор цієї статті дотримується саме синтезу конструкторієської та структурно-функціоналієської логіки: для того, щоб ціннісні ієдентичності взагалі могли ієтерналізуватися, є необхідними їх «сховища» - аксіосфери. І ці сховища є потрібними саме для того, щоб через них свідомість особи мала можливість стратеговано обирати та переобирати ієдентичності, здійснюючи вибір щодо повної або фрагментованої їх ієтерналізації.

Ціннісні ієдентичності є представленими у психіці людини та суспільства наборами вибірково-ієтерналізованих культурних сенсів, на основі ототожнення з якими відбувається центрування та формування світопорядку, стратегування відповідного світопорядку соціального порядку (соціальної системи), неформалізованих референцій самозбереження суспільства або окремих соціальних груп, формалізованих соціально-нормативних систем та поширення еталонних образів для культурного наслідування.

Набір ціннісних ієдентичностей складається з релігійних, філософських, ієдеологічних, соціально-моральних, юридичних, мистецьких елементів. Релігійні та філософські ієдентичності є центруючими (інші ієдентичності «доукомплектовуються» в набір ієдентичностей за образом і подобою релігійних та філософських). Таке доукомплектування відбувається через рекурсію⁵.

Постмодернієське розуміння ціннісних ієдентичностей, яке є представленим в концепціях Д. Фрієдмана та З. Баумана, відзначене констатаціями множинності, кризовості, розгубленості, загального безладу в виборі ієдентичностей та самоієдентифікаціях, неможливості їх укомплектування в набори та ієєрархізації.

На думку Фрієдмана, в сучасних умовах відбувається процес, який автор називає "етніфікацією ієдентичності", маючи на увазі виникнення соціальної ієдентичності, яка ґрунтується на специфічній зміні свідомості в векторі ієсторії, мови, раси. Наголошуючи на артефактності соціально-конструйованих ієдентичностей, Фрієдман, тим не менш, не вважає їх помилковими або ієдеологічними. Більше того, на думку автора, було б небезпечним та нераціональним заперечувати автентичність множинних етнокультурних ієдентичностей. В розумінні Фрієдмана, в системі колись єєдиних ієєрархізованих ієдентичностей відбулася стійка фрагментація. Нині в їх множинності є представленими етнічний, націоналієстичний, релігійно-фундаменталієський та локальний типи ієдентичностей.

Фрагментація ієдентичностей є повсюдною, і їй відповідають субнаціоналієзм; етнічні та локальні рухи; конфлікти та локальні війни;

⁵Рекурсія - визначення, опис або зображення будь-якого об'єкту чи процесу всередині самого цього об'єкту чи процесу, себто, ситуація, коли об'єкт є частиною самого себе.

утворення громад, фундованих на локальних характеристиках, які мають власну культурну самосвідомість і прагнуть автономії від національно-державних центрів; посилення фундаменталістських релігійних рухів і як результат – послаблення та трансформація національно-державного принципу, складової одного з компонентів проекту модерну та світового соціального та політичного порядку, заснованого на ньому. Цій трансформації глобального порядку є супутніми виникнення глобальних економічних і політичних класів, люмпенізація та міграція великих груп населення [15].

На думку З. Баумана, на попередніх щодо модерну історичних етапах ідентичність була не «приватною справою» або «приватною турботою». Вона була продуктом суспільства, яке тотально поглинало особу. Нині суспільство, сама форма нашої соціальності, залежать від особистого самовизначення, себто, індивідуалізації. Індивідуалізація є процесом, протилежним «соціальній прескрипції» в становому суспільстві, оскільки модерна ідентичність вже не приписується як соціальний факт перебування в особи в соціальному стані, але досягається особою через постійне доведення своїми досягненнями класового статусу.

Особа як соціальний актор є відповідальною за реалізацію повсякденного завдання з самоідентифікації і за його наслідки. Автономія індивіда *de jure* (хоча і не обов'язково *de facto*) в умовах модерну замінює прескриптивну і примусову станову ідентичність її самовизначальною класовою стратегією, яка потребує щоденних наполегливих зусиль.

Самовизначення ідентичності починаючи від часів класичного модерну і завершуючи сучасним постінформаційним суспільством, процесуально співпадає з пристосуванням особи до сформованих соціальних типів і моделей поведінки, з наслідуванням зразків, з підвищенням культурного рівня, з амбіціями не виходити за межі норми, "вписуватися" у відведену нішу. Проте, «індивідуалізація» ідентичностей постінформаційного глобального суспільства різниться щодо часів ідентифікації класичного модерну саме своїм рівнянням на "плинну" сучасність. Автор веде мову про те, що ідентичності, які прагне здобути та «підтвердити» особа, швидко трансформуються і навряд чи можуть надійно виступати метою чийогось життя».

Самі цілі стають розпливчастими та невизначеними, джерелом занепокоєння та "великим невідомим" у житті людини. Це означає, що проблема ідентичності змінює формальні та змістовні ознаки, "полягаючи не стільки в знаходженні та здобутті обраної ідентичності (ідентичностей) і змушуванні оточуючих щодо її (їх) визнання, скільки у вчасному перевиборі ідентичності (ідентичностей) за обставин її (їх) девальвації та втрати належної атрактивності.

БЛОК 2. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЦІННІСНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ

Завдання 2.1. Ознайомтесь із загальною характеристикою ціннісних ідентичностей.

Набір ціннісних ідентичностей складається з релігійних, філософських, ідеологічних, соціально-моральних, юридичних, мистецьких елементів. Релігійні та філософські ідентичності є центруючими (інші ідентичності «доукомплектовуються» в набір ідентичностей за образом і подобою релігійних та філософських). Таке доукомплектування відбувається через рекурсію⁶.

Релігійні ідентичності є центруючими, себто, вони задають центральний сенс-образ, який позначає Сакральну Першореальність для особи та суспільства. Образ Сакральної Першореальності може перебувати в духовній сфері, в сфері суспільства, людини та природної (тілесної) реальності. Окремі особи, соціальні групи і суспільства можуть робити об'єктами обоження духовну реальність, соціальну реальність, людську (психічну, душевну) реальність, природну/тваринну, організмичну реальність.

Таблиця 2.1.1. Релігійні ідентичності

Загальні типи релігій та релігійних ідентичностей	Зміст
Нооцентричні (спиритуалістичні)	Образ духовної (спиритуальної реальності), замежової щодо свідомості (надсвідома спиритуальна реальність)
Космоцентричні і соціоцентричні	Образи фізичної та соціальної реальності (приклад: конфуціанство в якому об'єктом сакралізації (обоження) виступає китайське суспільство як велика маса – «Піднебесна»).
Антропоцентричні (психоцентричні)	Образи людей та психічної реальності (напр. буддизм, в якому обожнюється просвітлена людина та просвітлена людська свідомість; синтоїзм, в якому обожнюється «шлях воїна-героя»)
Соматоцентричні (натуроцентричні)	Образи природної та тілесної реальності (біологічна реальність)

Філософсько-світоглядні ідентичності визначаються типом світогляду, оскільки філософія як сфера духовно ціннісної рефлексії світогляду є похідною від світогляду. Самі філософсько-світоглядні ідентичності рекурсують із релігійними, оскільки **філософія в раціонально-логічній формі пропонує теоретичну модель того чи іншого світопорядку**. Звернемо увагу на те, що це світопорядок є рекурсією образу сакральної першореальності (Бога або божества/божеств).

⁶**Рекурсія** - визначення, опис або зображення будь-якого об'єкту чи процесу всередині самого цього об'єкту чи процесу, себто, ситуація, коли об'єкт є частиною самого себе.

В найзагальнішому вигляді філософські концепції поділяються на ідеалістичні та матеріалістичні. Їх типологію представлено в таблиці нижче.

Таблиця 2.1.2. Філософсько-світоглядні ідентичності

	Нооцентризм (спіритуалізм)	Космоцентризм та соціоцентризм	Антропоцентризм	Соматоцентризм/натуроцентризм (матеріалізм)
Ідеалістичні	-	Ідеалістичний космоцентризм (обожнена фізична природа і космос як світопорядок та обожнене суспільство і соціум як світопорядок, прототипом якого є організм)	Ідеалістичний антропоцентризм – людина як богоподібна/янголоподібна істота (надлюдина) із ознаками духовної досконалості (приклад – філософія епохи відродження, італійський гуманізм)	-
Матеріалістичні	-	Матеріалістичний космоцентризм (фізична природа і космос як звичайна природна речовина і поєднання матеріальних стихій, керованих законами фізики) і соціоцентризм (соціальна система, прототипом якої є будь-який механізм)	Матеріалістичний антропоцентризм (людина як звичайне фізичне тіло, а її психіка – лише продукт діяльності головного мозку)	-

Ідеологічні ідентичності пропонують ту чи іншу версію соціального порядку, що виступає продовженням представленого у філософсько-світоглядних ідентичностях світопорядку.

Ідеологія пропонує ту чи іншу модель порядку на основі співвідношення чотирьох компонент: культурної (ціннісні взірці, або просто цінності), політичної (цілепокладальної, або ж ціле-визначальної і мобілізаційної), економічної (адаптаційної) та інтеграційно-соціалізаційної (комунікаційно-інтеграційної). Простіше кажучи, соціальний порядок в ідеології – це культура/культурна надбудова у вигляді сенсів/ціннісних взірців+політика/політичне ціледосягнення/мобілізація осіб/спільнот на

досягнення загально-соціальних цілей+ економіка як задоволення базових організаційних потреб через пристосування до природного середовища (адаптація)+підтримання зв'язку між особою і всіма перерахованими підсистемами (соціальна інтеграція/комунікація). Ідеологія описує, який статус має кожен із елементів соціального порядку і як вони взаємодіють.

Розрізняють п'ять базових типів ідеологічних ідентичностей:

А) лівий радикалізм (комунізм);

Б) лівий центризм (соціалізм, демосоціалізм);

В) центризм (лібералізм);

Г) правий центризм (націоналізм, консерватизм);

Д) правий радикалізм (фашизм).

Таблиця 2.1.3. Ідеологічні ідентичності

Ідеологічні ідентичності та складники	Лівий радикалізм (комунізм)	Лівий центризм (соціалізм, демосоціалізм)	Центризм (лібералізм)	Правий центризм (націоналізм, консерватизм)	Правий радикалізм (фашизм)
Культура /культурна надбудова	політика/ політичне ціледосягнення	культура/ культурна надбудова	економіка як задоволення базових організаційних потреб	культура/ культурна надбудова	політика/ політичне ціледосягнення
політика/ політичне ціледосягнення	економіка як задоволення базових організаційних потреб	політика/ політичне ціледосягнення	соціальна інтеграція/ комунікація (особа та народонаселення)	політика/ політичне ціледосягнення	культура/ культурна надбудова
економіка як задоволення базових організаційних потреб	культура/ культурна надбудова	соціальна інтеграція/ комунікація (особа та народонаселення)	культура/ культурна надбудова	економіка як задоволення базових організаційних потреб	соціальна інтеграція/ комунікація (особа та народонаселення)
соціальна інтеграція/ комунікація (особа та народонаселення)	соціальна інтеграція/ комунікація (особа та народонаселення)	економіка як задоволення базових організаційних потреб	політика/ політичне ціледосягнення	соціальна інтеграція/ комунікація (особа та народонаселення)	економіка як задоволення базових організаційних потреб

Відмінності між різними ідеологічними ідентичностями стосуються значущості різних підсистем. Для ліворадикальних ідентичностей пріоритетами найвищого рівня є політика та економіка, в той час як культура та особа з інтеграцією (соціальною комунікацією) залишається «під» ними. Отже, комуністи є «поганими етатистами» і «поганими економістами», оскільки політика та економіка, які стоять над культурою і є

зрощеними/злитими в державі, яка стає єдиним власником засобів виробництва, фактично приречені на неефективність та корупцію.

Демосоціалісти (ліві центристи) і консерватори/націоналісти (праві центристи) ставлять культуру на найвище місце, щоб упідлегловати політику впливу культурних еліт і, тим самим, досягати кращої соціальної інтеграції/комунікації особи (лівий центрзм), або вищого економічного добробуту фінансових олігархій (правий центрзм). При цьому ліві центристи досягають вищої соціальної інтегрованості шляхом удосконалення механізмів перерозподілу в економіці, а праві центристи – стимулювання приватної економічної ініціативи та скорочення проектів перерозподілу.

Як стає очевидним, носії ліво-радикальних ідентичностей рекурсують матеріалістичний соціоцентризм у філософії, або ж просто «поганий матеріалізм», який робить наголос на тому, що суспільство в своїй основі є уподібненим механізму, а людина – окремому коліщатку, яке, при ушкодженнях та зламах, підлягає заміні. В такому суспільстві економіка та політика здебільшого низької якості через спрямоване знищення культурних еліт та їх перетворення на сервітаріат.

Соціально-моральні ідентичності визначають неформалізовані, санкціоновані силою громадської думки, стратегії встановлення норм самозбереження суспільства та/або окремих його груп.

В залежності від способів встановлення моральних норм, стосуються трьох ключових моральних систем: догматизму/ригоризму, конвенціоналізму та релятивізму (ситуаціонізму).

В моральному догматизмі (ригоризмі) моральні норми/приписи не підлягають обговоренню та перегляду і мають бути виконаними безумовно, за їх невиконання передбачено жорсткі санкції.

В моральному конвенціалізмі норми/приписи підлягають обговоренню та особистому (колективному) перегляду/коригуванню і мають бути виконаними безумовно, за їх невиконання передбачено жорсткі санкції.

В моральному ситуаціонізмі норми/приписи не мають чіткого змісту, підлягають обговоренню та перегляду в кожній конкретній ситуації, а їх дотримання є умовним і може як включати жорсткі негативні санкції, так і не включати ніяких санкцій.

В свою чергу, суб'єктами виконання моральних норм можуть бути особи та соціальні групи. Отже, догматизм, конвенціалізм та ситуаціонізм можуть поєднуватися з індивідуалізмом або колективізмом.

Соціально-моральні ідентичності рекурсують із ідеологічними ідентичностями і продовжують їх, оскільки пропонують різні стратегії збереження індивідності та/або спільнотності.

Таблиця 2.1.4. Моральні ідентичності

	Догматизм	Конвенціалізм	Ситуаціонізм (релятивізм)
Індивідуалістичний	Індивідуалістичний догматизм	Індивідуалістичний конвенціалізм	Індивідуалістичний ситуаціонізм (релятивізм)

Коллективістичний	Коллективістичний догматизм	Коллективістичний конвенціоналізм	Коллективістичний ситуаціонізм (релятивізм)
--------------------------	-----------------------------	-----------------------------------	---

Моральні ідентичності рекурсують із філософськими та ідеологічними ідентичностями.

Так, ліворадикали є матеріалістичними соціоцентристами і, водночас, колективістичними ситуаціоністами в моралі (для комуністів моральні норми або не існують, або уподібнюються юридичним нормам, містять мало позитивних заохочень і багато каральних санкцій за невиконання). Отже, ліворадикали не сприяють збереженню суспільства за рахунок зниження рівня моральності населення і аморальності влади

Праві радикали і праві центристи як ідеалістичні соціоцентристи (у своїй філософії розуміють суспільство як соціальний організм, в якому частини не підлягають імплементації, заміні і т.п.) в моральних ідентичностях є прихильниками колективістичного догматизму. Отже, в суспільствах із консервативно-орієнтованою та фашистськи-орієнтованою ідеологією зростає моральна жорсткість еліт, що відповідає як нетерпимості щодо девіантів, так і безапеляційності моральних норм, які в таких суспільствах неможливо ані переглядати, ані обговорювати.

Правові (юридичні) ідентичності визначають формалізовані, санкціоновані силою держави стратегії встановлення норм самозбереження суспільства та/або окремих його груп.

Правові ідентичності рекурсують із моральними і за способом інтерналізації як легалістичні (інтерналізація через закони, а отже, загально-визнані норми права, які є обов'язковими для всіх), прецеденталістські (інтерналізація через судові та адміністративні прецеденти – рішення окремих судових та адміністративних інстанцій, які застосовуються по аналогії), релігійно-звичаєві (здебільшого норми релігійної моралі, зафіксовані в тих чи інших письмових релігійних джерелах і відтворюються в нормах держави).

Ці ідентичності відповідають трьом ключовим типам правових систем, які існують в світі і в умовах яких відбувається інтерналізація зазначених ідентичностей. Йдеться про правову систему європейського (континентального), англо-саксонського (прецедентного) та релігійно-звичаєвого (східного) типів.

Таблиця 1.5. Правові ідентичності

Європейська (континентальна)	Англо-саксонська	Релігійно-звичаєва
легалістичні	прецеденталістські	Звичаєво-поведінкові

Легалістичні правові ідентичності можна розглядати як рекурсію індивідуалістичного або колективістичного догматизму в моралі, отже, індивідуалістично-догматичних та колективістично-догматичних ідентичностей; прецеденталістські ідентичності

Мистецькі ідентичності пов'язані із сенсами мистецтва, які вибірково інтерналізуються в суспільстві та психіці. Мистецькі ідентичності пов'язані

із прихильністю до чотирьох типів мистецької активності: фреймінгової, гедоністично-розважальної, професійної та аматорської. Йдеться про замовне мистецтво (як співпадає із цілеспрямованим насадженням відповідних взірцевих образів, сюжетів і т.п.), себто, є вихованням-пропагандою; масове мистецтво, яке орієнтоване на відволікання-розваги; професійне мистецтво, яке є призначеним для вузького кола художньої еліти; аматорське мистецтво, яке є продуктом імпульсивної проекції в тій чи іншій сфері.

Таблиця 1.6. Мистецькі ідентичності

Мистецтво-наука (реалізм, абстракціонізм, кубізм)	Мистецтво- ідеологія- пропаганда (соціалістичний реалізм, футурізм)	Професійне мистецтво (академізм)	Мистецтво взірцевих почуттів (сентименталізм, барокко, символізм, романтизм і т.п.)
Реалістичні ідентичності	Пропагандистські ідентичності	Академічні ідентичності	Естетичні ідентичності

Завдання 1.2. З перерахованого нижче переліку держав та політичних лідерів оберіть дві держави і двох лідерів⁷. На основі відкритих джерел інформації ідентифікуйте ціннісні ідентичності обраних Вами держав та лідерів (врахувавши, що ідентичності держави і лідера є ізоморфними). Для виконання завдання скористайтесь також наданими викладачем додатковими матеріалами.

1. Дональд Трамп, США.
2. Маргарет Тетчер, Велика Британія.
3. Юзеф Пілсудський, Польща.
4. Кім Чен Ир, Північна Корея
5. Франсіско Франко, Іспанія
6. Рухолла Хомейні, Іран.
7. Аугусто Піночет, Чілі.
8. Саддам Хусейн, Ірак.
9. Ніколае Чаушеску, Румунія.
- 10.** Пол Пот, Кампучія
11. Нурсултан Назарбаєв, Казахстан.
12. Олаф Шольц, Німеччина.
13. Емануель Макрон, Франція

⁷Студенти можуть, на власний розсуд, обрати будь-які інші дві держави та інших двох лідерів, не представлених у списку.

14. Реджеп Ердоган, Туреччина.

ПРАКТИКУМ 3.

ТЕМА ПРАКТИКУМУ: ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ МАКРОІДЕНТИЧНОСТІ. ОКЦИДЕНТ ТА ОРІЄНТ (ЗАХІД ТА СХІД) ЯК ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ МАКРОІДЕНТИЧНОСТІ.

БЛОК 3.1. ВИЗНАЧЕННЯ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ МАКРОІДЕНТИЧНОСТЕЙ В ОКРЕМИХ НАУКОВИХ ТА ФІЛОСОФСЬКИХ ДЖЕРЕЛАХ

4.1.1. Культура як організм

Завдання. Ознайомтесь із уривком тексту, присвяченим аналізу коловороту культур Шпенглера, дайте відповіді на запитання та наведіть належні коментарі.

У вступі до своєї головної праці "Занепад Заходу" Шпенглер говорить, що з усіх названих їм культур продовжує існувати лише західноєвропейська ("фаустівська") культура, яка вступила в період свого завершення й занепаду.

"1 Культури, - писав Шпенглер – є організми. Історія культури - їхня біографія". Він так описує зародження; розквіт і вмирання культур. "Культура зароджується в той момент, коли з первісно-щиросердного стану вічно-дитячого людства пробуджується й виділяється велика душа... Вона розквітає на ґрунті суворо обмеженої місцевості, до якої вона і залишається прив'язаною, на зразок рослини. Культура вмирає після того, як ця душа здійснить повну суму своїх можливостей у виді народів, мов, віровчень, мистецтв, держав і наук та в такий спосіб знову повернеться в первинну щиросердну стихію"⁸.

2 Коли культура вмирає, "її кров згортається"⁹, вона застигає й стає схожою на засохле дерево. Усе це характеризує процес перетворення культури на цивілізацію. Остання розуміється як заключна стадія розвитку відповідної культури. Шпенглер пише, що цивілізації з'являються за культурою, як смерть за життям. На його думку, перехід від культури до цивілізації у Європі і взагалі на Заході почався у ХІХ і продовжується у ХХ ст.

3 Культури, за Шпенглером, володіють внутрішньою герметичністю, вони не чують одна одну. Тому антична людина

⁸Spengler, Oswald (1918). The Decline of the West, v. 1: Form and Actuality. pp. 6–7.; Spengler, Oswald (1922). Decline of the West v. 2: Perspectives of World History. pp. 9–10.

⁹Spengler, Oswald (1918). The Decline of the West, v. 1: Form and Actuality. pp. 10-11.

нічого не засвоїла з вавілонської і єгипетської культур, хоча вона добре знала хронологію, календар і мала інтенсивне відчуття вічності і мізерності теперішнього моменту.

О. Шпенглер абсолютизує ідею взаємної відокремленості культурних світів і того, що пізнання культурної історії усіх часів і народів стикається з неможливістю досягнути альтернативні культурні світи за відсутності загальнолюдської (глобальної) культури. Застосовуючи синхроністичні «Таблиці одночасних епох духу», автор зіставляє культури на предмет збігів культурних змістів в часі на етапі аналогічних життєвих циклів.

Компаративістика культур виявляється суперечністю щодо ключової ідеї автора щодо взаємної непроникності культур. О. Шпенглер не був прихильником поділу історії на сфери дослідження (дипломатичну, економічну та ін.), проводячи наскрізні символічні паралелі народів, мов, богів, націй, війн та наук. Автор в порівнянні античної культури із культурою Заходу Європи приписує першій споглядальність та фаталізм, а другій - динамізм, прихильність до трансцендування, прагнення до оволодіння неосяжним, нескінченним простором.

В концепції Шпенглера, будь-яка культура має властивий лише їй індивідуальний спосіб природо-розуміння та природо-пізнання. У кожній культурі є своя специфічна сутність, якою не може оволодіти в тій самій формі носій іншого культурного типу. За Шпенглером, всесвітня історія є раціоналістичною ілюзією. Загибель культур виключає міжкультурне передавання будь-яких цінностей.

Тому культурні системи позбавлені загального зв'язку і змісту, вони не є спроможними до культурної дифузії. Вони не проникають в кордони одна одної. Тим не менш, автор наводить приклади взаємного «слухання» та рецепції культур на прикладах десятків культурних ідентичностей. Так, Піфагор та піфагорійці були прихильними до єгипетського магізму. Середньовіччя здійснило рецепцію християнства з античності, а Ренесанс став відродженням античного гуманізму. Тим самим автор в непрямий спосіб підтверджує ідею наскрізності історії попри її позірне заперечення.

О. Шпенглер створює характеристики восьми культур, які були впливовими у свій час і в своєму замкненому просторі: єгипетської, вавілонської, індійської, китайської, "аполонівської" (греко-римської), "магічної" (візантійсько-арабської), "фаустівської" (західноєвропейської) та культури майя.

ЗАПИТАННЯ І ПРОБЛЕМНО-ОРІЄНТОВАНІ ЗАВДАННЯ

- 1) Що, на Вашу думку, має на увазі Шпенглер під «пробудженням і виділенням великої душі з первісно-щиросердного стану

- вічно-дитячого людства» (див. тезу 1, виділену жирним шрифтом та курсивом)?
- 2) Чи погоджуєтесь Ви з тезою про те, що цивілізація – це смерть культури і що «цивілізації з'являються за культурою, як смерть-за життям»? Наведіть аргументи за/проти цієї тези (див. тезу 2, виділену жирним шрифтом та курсивом).
 - 3) Прокоментуйте тезу 3 в контексті сучасної глобалізації та формування світової (планетарної) цивілізації – людства.

3.1.2. Культурні кризи та занепад західної цивілізації за Шпенглером

Завдання. Ознайомтесь із уривком тексту, присвяченим аналізу співвідношення культури та цивілізації, дайте відповіді на запитання та наведіть належні коментарі.

У праці «Занепад Заходу» автор відзначає, що поняття цивілізації є пов'язаним в смисловому аспекті з поняттям культури. Цивілізація протиставляється культурі, як матеріальне, технічне – духовному, як стандартне і нелюдське – унікальному і гуманному, як занепад – розквіту: «Цивілізація є неминучою долею культури, ...логічним наслідком, завершенням і результатом культури»¹⁰.

1 О Шпенглер у своїй книзі „Сутінки Європи” розглядає феномен кризи в культурі. Загибель Заходу, подібно до загибелі античності, стає для німецького філософа темою, яка включає в себе всі питання буття. На думку Шпенглера, дух Заходу був ототожнений зі змістом світу. Великі мислителі перетворили духовні злидні на метафізичну доброчинність.

2 Прикладом кризи в культурі для Шпенглера є загибель Заходу. Вона являю собою проблему цивілізації. Будь-яка культура має свою цивілізацію. „Цивілізація є завершенням. Вона слідує за культурою, як становлення за становленням, як смерть за життям, як закінчення за розвитком, як духовна старість і кам'яний і кам'яніючий світ за пануванням землі та дитинством душі, що отримали вираз, наприклад, у доричному та готичному стилях. Вона невідворотний кінець; до неї приходять із глибокою внутрішньою необхідністю всі культури”¹¹.

¹⁰ Spengler, Oswald (1918). The Decline of the West, v. 1: Form and Actuality. p. 43.

¹¹ Spengler, Oswald (1918). The Decline of the West, v. 1: Form and Actuality. p. 43.

На думку автора, культурна криза є стадією переходу розквіту в занепад цивілізаційної стадії. Саме тому, на думку дослідника, римлян можна вважати варварами, які започаткували епоху початку кінця античної культури в своїй імперській цивілізації.

3 „Бездушні, без жодної спроможності до філософії та мистецтва, з тваринними інстинктами, з виключною гонитвою за користю і матеріальним успіхом, римляни стоять на межі між елінською культурою і нічим”¹²

Культурна криза в розумінні автора є завершення циклу розвитку, стадією згасання культурних можливостей. Криза культури та перехід до цивілізації в античності співпадає з періодом V ст., а на Заході – з початком XIX ст. Найвизначніші антагонізми політики, мистецтва, науки, почуття формуються в протилежності культури і цивілізації. Саму цивілізацію супроводжує меркантилізм та консьюмеризм (зокрема - проникнення моралі вшановування грошей в усі форми повсякдення та перетворення мистецтва на спорт).

Автор вважає кризу «законом всесвітньої історії», яка не є низкою випадковостей, але залежить від культурних та соціально-структурних чинників.

4 „На велику кризу, - відзначає Шпенглер,- вказує незліченна безліч пристрасно дебатованих питань і поглядів, які висловлюються в тисячах книг і заяв, але завжди залишаються розрізненими, роз'єднаними та приуроченими до обмеженого кута зору спеціальної галузі, через що збуджують, обтяжують, але не можуть бути усунені. Самі вони відомі, але мало відомою є їхня тотожність”¹³.

Настання кризи у культурі співпадає із розкриттям її душі в її ключових можливостях: конституюванні спільнот, мов, релігійних доктрин, стилів мистецтва, наукових систем. Опісля вичерпання можливостей відбувається повернення культури в обійстя первісної душі. Однак культурогенез не буває сталим процесом, оскільки передбачає і припускає напружену боротьбу як із зовнішнім середовищем (за утвердження влади культури над силами хаосу), так і у внутрішньому (інтрапсихічному) просторі (за утвердження влади культури над колективним безсвідомим як першоджерелом хаосу).

За досяжності повноти реалізації можливостей культура зазнає закостеніння і вмирання. Її можливості переживають надлам і вона стає цивілізацією, продовжуючи відтворення протягом

¹² Spengler, Oswald (1918). The Decline of the West, v. 1: Form and Actuality. p. 43.

¹³ Spengler, Oswald (1918). The Decline of the West, v. 1: Form and Actuality. p. 44.

десятиліть/століть (прикладами є єгиптська, китайська, індійська, арабо-ісламська культури).

5 Такий зміст всіх епох «заходу» в історії. Найбільш виразним за своїми контурами є „захід античності”. Ми вже і тепер ясно відчуваємо у собі і навколо себе перші ознаки того своєрідного, за своїм плином і тривалістю аналогічно античного хору подій, який припадає на перші століття і може бути названий „сутінками (занепадом) Заходу”¹⁴.

Кризи протягом століть, на думку автора, розвивалися спонтанно та несвідомо. Автор пропонує для розуміння культурної кризи рефлексивний потенціал своєї теорії, яка дозволяє розкрити можливості і доленосні риси культури. Саме в рамках його теорії Шпенглер вбачає можливості передбачення шляху вибору долі для конкретної культурної системи - фаустівської культури.

Кризи культурогенезу, в розумінні дослідника, не є прикрими випадковостями або жорстокими вироками, оскільки супроводжують всю історію світової культури. Розвиток культури не може відбуватися за універсальною схемою, бо його супроводжують ускладнення та колізії, які є маркерами вичерпання історичного часу конкретної культури. Культури не є трансформабельними, тому їх кризи стають сигналом їх загибелі.

ЗАПИТАННЯ І ПРОБЛЕМНО-ОРІЄНТОВАНІ ЗАВДАННЯ

- 1) Шпенглер називає культуру Заходу Європи «фаустівською». З чим, на Вашу думку, може бути пов'язаною ця назва в структурі державних макроідентичностей і чи є вона виправданою?
- 2) Чи є щось спільне в історичному сенсі між загибеллю античності і сутінками Заходу (див. тези 2, 5 виділені жирним шрифтом та курсивом)? Дайте відповідь на це запитання, посилаючись на конкретні історичні факти.
- 3) Прокоментуйте тезу 3, виділену жирним шрифтом та курсивом на предмет згоди/незгоди із Шпенглером щодо оцінки Риму, його культури і цивілізації.
- 4) Прокоментуйте тезу 4, виділену жирним шрифтом та курсивом щодо культурної кризи та наведіть будь-який історичний приклад, в якому б вона виявлялася через описані ознаки.

3.1.3. Типи цивілізацій і цивілізаційна криза Заходу

¹⁴Spengler, Oswald (1918). The Decline of the West, v. 1: Form and Actuality. p. 44-45.

Завдання. Ознайомтесь із уривком тексту, присвяченим типам цивілізацій та цивілізаційній кризі Заходу в концепції Шпенглера, дайте відповіді на запитання та наведіть належні коментарі.

1 Цивілізація є соціокультурним утворенням, і цим вона відрізняється від формації, яка охоплює систему соціальних зв'язків безвідносно до культури. Звідси випливає сама можливість використовувати поняття цивілізації для характеристики конкретних просторово обмежених суспільств із їх своєрідною культурою. Інакше кажучи, у світі існує не одна, а безліч локальних цивілізацій, спроможних зберігати свої типові особливості у різних суспільних формаціях.

О. Шпенглер визначав вісім цивілізацій (єгипетську, індійську, вавилонську, китайську, греко-римську, візантійсько-арабську, західноєвропейську, майя). Причому він акцентував увагу не стільки на аналізі історичного минулого тисячолітніх цивілізацій, скільки на прогнозуванні майбутнього. Саме це і викликало широкий громадський резонанс та інтерес до висловлених ним ідей. Зокрема, таких:

- *всесвітня історія – це співіснування автономних культур, організмів, кожен з яких має свою душу і долю і переживає певні стадії розвитку (весна/молодість, літо/зростання, осінь/зрілість, зима/занепад, смерть);*

- *цивілізація є вульгарною формою культури, яка постає в останньому її циклі;*

- *2 ключем до розуміння специфіки цивілізації є сприйняття простору.*

3 Розвінчуючи європоцентризм, О. Шпенглер відмовляється від „концепції єдиного „всесвітнього” історичного процесу, єдиної лінії еволюції людства, яке проходить послідовні етапи розвитку, що є, за всіх відхилень, періодів застою чи занепаду, в цілому поступальним рухом, який ми визначаємо як прогрес [9, с. 43].

О. Шпенглер стверджує, що кожна регіональна цивілізація піддається біологічному ритмові, де найважливіший етап – зростання є власне „культурою”, а етап занепаду – „цивілізацією”. *4 Якщо на стадії культури відбувається органічний тип еволюції у всіх сферах життя (соціальной, релігійній, політичній, художній, етичній, військовій, науковій тощо), то для цивілізаційної стадії характерний механічний тип еволюції, що є „закостенінням” органічного життя культури і її розпадом.*

Обґрунтовуючи ідеї занепаду європейської культури та фіксуючи увагу на негативних сторонах сучасної технічної

цивілізації, Шпенглер виступав проти різного роду соціалістичних учень, у тому числі соціалістичної теорії Маркса. На його думку, окремий клас, у тому числі пролетаріат, на який робить ставку марксизм, не може стати переможцем у жодній революції, особливо в її творчій фазі. "Марксистки сильні тільки у своєму запереченні, в області ж позитивного вони безпомічні", - писав О. Шпенглер. Він більше схильний підходити до соціалізму не з погляду його соціально-економічної сутності, а як до політичного, соціального та господарського інстинкту реалістично побудованих народів".

5 Не тільки в Європі, а й в масштабах Землі культура різнилася до взаємної чужості. Індійська культура, в якій ідея браманської нірвани є надзвичайно яскравим визначенням неісторичної душі, ніколи не мала, за Шпенглером, навіть слабого почуття часу. Індійці забували все; єгиптяни нічого не могли забути.

Звідси висновок Шпенглера: ***6 "Всесвітня історія" є наш (західноєвропейський), а не "загальнолюдський" образ світу.*** "І можливо, коли згасне цивілізація Заходу, носіями якої ми є, то більше не з'явиться вже культура і, отже, людський тип, для якого «всесвітня історія» є однією з форм і одним із змістів космічної свідомості".

ЗАПИТАННЯ І ПРОБЛЕМНО-ОРІЄНТОВАНІ ЗАВДАННЯ

- 1) Наведіть приклади локальних цивілізацій, які зберігають свої типові особливості та поєднують в рамках одного суспільства декілька соціо-економічних життєустроїв (первісно-общинний лад, рабство, феодалізм, ринковий капіталізм, соціалізм).
- 2) Прокоментуйте тезу 2, виділену жирним шрифтом та курсивом, навівши приклад цивілізації із особливим для неї сприйняттям простору.
- 3) Доведіть або спростуйте тезу 3 виділену жирним шрифтом та курсивом, навівши відповідні аргументи «за» і «проти». Чи справді людство не має єдиної лінії еволюції, чи Шпенглер, все-таки, помиляється?
- 4) Прокоментуйте думку Шпенглера щодо особливостей цивілізаційних ідентичностей в контексті того, що «індійці забували все, а єгиптяни нічого не могли забути» (тезу 5, виділену жирним шрифтом та курсивом).
- 5) Доведіть або спростуйте тезу 6 виділену жирним шрифтом та курсивом, навівши відповідні аргументи «за» і «проти». Чи погоджуєтесь Ви з думкою Шпенглера про те, що всесвітньої історії не існує, а вона є лиш західноєвропейським образом світу?

3.1.4. Зростання та надлам цивілізацій за Тойнбі¹⁵

Завдання. Ознайомтесь із уривком тексту, присвяченим аналізу зростання і надламу цивілізацій в історії різних суспільств Тойнбі, дайте відповіді на запитання та наведіть належні коментарі.

Процес зростання цивілізацій¹⁶ автор розглядає в макрокосмі (на макрорівні суспільства та в планетарному масштабі) як «прогресивне і кумулятивне оволодіння зовнішнім світом», а в мікркосмі - як прогресивну і кумулятивну внутрішню самодетермінацію і самоорганізацію», які в єдності зовнішнього і внутрішнього дають можливість визначити прогрес самого пориву». ¹⁷ Тойнбі формулює закон прогресуючого спрощення, змістом якого виступає не просто спрощенням засобів, а перенесення енергій, зрушення з більш низької сфери буття до сфери дії вищого рівня. Автор вважає більш точним визначення його як «етерифікації», що піддається буквальному перекладу як «потоншення»¹⁸.

Етерифікацію дослідник розглядає як обставину, супутню зростанню, зауважуючи, що цьому процесу є супутнім «переміщення сцени дії з цього поля в інше поле», де дія Виклику і Відповіді може знайти альтернативну сферу», що співпадає із двома групами чинників зовнішнього впливу для різних суспільств.

Тойнбі вважає закономірним процес переміщення (дотичний в тому числі і соціальних систем) в інше поле (що співпадає у випадку соціальних систем із виходом за межі їх соціального простору і переходу в соціальний простір інших систем), проте, зауважує, що при такому виході за власні межі «виклики не приходять ззовні, а народжуються зсередини», оскільки «відповіддю на них є внутрішня само-артикуляція або само-детермінація», що можна піддати сумніву і деякій критиці.

В історії наявні типи суспільств на кшталт Золотої Орди, трансгресії яких залежали в більшій мірі від гео-соціальних та демографічних, аніж від політичних, економічних та культурних чинників. Тойнбі, проте, наполягає на тому, що «коли ми спостерігаємо людини або людське суспільство в ситуації Виклику і Відповіді, ми помічаємо стійку тенденцію до переміщення з одного поля дії в інше», а «наявність або відсутність цієї тенденції дозволяє судити про наявність чи відсутність зростання, бо якщо подивитися на процеси більш уважно, то ми

¹⁵Тут і далі цит.: Тойнбі, Арнольд. Дослідження історії. Том 1./Пер. з англ. В. Шовкуна. — К.: Основи, 1995. — 614 с.; Тойнбі, Арнольд. Дослідження історії. Том 2./Пер. з англ. В. Митрофанова, П. Таращука. — К.: Основи, 1995. — 406 с.

¹⁶А. Дж. Тойнбі, т. 1, с.188-191

¹⁷ А. Дж. Тойнбі, т. 1, с. 174

¹⁸ А. Дж. Тойнбі, т. 1, с.188-191, 196-197.

переконаємося, що неможливо назвати приклад Виклику і Відповіді, де дія мала місце виключно в одному полі»¹⁹.

Вилучення «зовнішніх викликів з людського оточення протягом останніх двох з половиною століть» супроводжувалася, за Тойнбі, «еквівалентними викликами у внутрішньому житті західного суспільства, яке продовжувало свою глобальну експансію»²⁰. Автор розглядає три виміри глобалістичної експансії суспільств Заходу, яку він прирівнює (в політичному аспекті) до вестернізації: культурний, економічний та політичний. Прирівнювання глобалізації до вестернізації є доволі спірним, адже її культурне наповнення, хоча і містить універсалістську оболонку, проте, таке є процесом змішування культур та їх взаємної трансгресії.

Культурний вимір змістовно характеризує «конфлікт між західною культурою та іншими культурами переріс в конфлікт між різними класами і расами всередині створеного Заходом «великого суспільства».

Економічний вимір пов'язаний із «відмінностями в життєвих стандартах», незважаючи на світову систему економічних відносин, міжнародну торгівлю, транснаціональну промисловість і фінанси.

Політичний вимір вестернізації створює виклик у вигляді низки «джихадів» та реактивних фундаменталістських рухів захисту незалежності і самобутності перед загрозою «імперіалізму» і «колоніальної адміністрації», які в сучасну епоху вже не співпадають із прямими колонізаціями, а радше із зовнішнім управлінням та політичним емісаріатом²¹.

Вихід-та-повернення в історії цивілізацій може відбуватися за сценаріями надламу або ж палінгенезу-розкладу. Як прихильник елітизму, Тойнбі вважає, що надлами супроводжуються «видаленням» творчої меншості з повсякденного життя суспільства (напр., шляхом втрати привілеїв проти своєї волі, як втратили їх англійці на Європейському континенті, звільненням в боротьбі, як це робили голандці при звільненні від влади Іспанії, або шляхом відмови від виконання своїх обов'язків перед суспільством). Ця стадія співпадає із стадією концентрації/інпансії як повернення системи в кордони свого соціального простору, на якій елітні групи можуть або після відносної ізоляції і творчості повертатися до активного соціального життя і вести суспільство по шляху прогресу, або ж переводити соціальну систему в стадію деконструкції (палінгенезу)²².

2 Кардинальними причинами надламу цивілізацій дослідник визначає мімесис та зміну ролей. Розглядаючи мімесис, Тойнбі пов'язує

¹⁹А. Дж. Тойнбі, т. 1, с.196-197

²⁰А. Дж. Тойнбі, т. 1, с.196-197

²¹А. Дж. Тойнбі, т. 1, с.196-197

²²А. Дж. Тойнбі, т. 1, с.196-197.

надлами цивілізацій із втратою самодетермінації, що означає втрату само-зумовлення. Втрата самозумовлення означає відхід від свого і перехід на стратегію відтворення чужого і не-свого, в найзагальнішому сенсі – процес непродуктивного запозичення, наслідування, відтворення культури, соціальних інститутів, норм, традицій та ін. складників соціальних систем.

Аналіз зміни ролей для дослідника є іншим аспектом втрати самодетермінації і «полягає в розплаті за творчість», яка впливає із обмеженості людських здібностей. Ця обмеженість стосується того, що та сама меншість або індивідуум не можуть давати творчі відповіді на два або більше послідовних викликів»²³. Автор зауважує, що «це не є правилом, однак історія часто свідчить, що група, яка успішно відповіла на один виклик, поступається місцем іншій для відповіді на наступний виклик», що в цілому співпадає із мотивом того, що Аристотель назвав в «Поетиці» *περίληψις* (укр. «перипетією») або ж «зміною ролей»²⁴.

3 Ідоловшановування як чинник надламу автор розглядає в дискурсі аристотелевської «Поетики» в чотирьох його різновидах: ідоловшановуванні ефемерного минулого, ідоловшановуванні ефемерних інституцій, ідоловшановування технічного засобу (технологічний фетишизм) та «сп'яніння від перемоги»²⁵.

Критеріями розпаду цивілізацій в розумінні Тойнбі стають ескалації внутрішніх війн, низка яких веде до надлому, який, посилюючись, переходить в розпад»²⁶. Проте, як зауважує Тойнбі, шукати критерій розпаду цивілізації слід не тут», а в «фундаментальній причині надламів цивілізацій» - внутрішньому вибуху, через який суспільство втрачає властивість самодетермінації». **4 Дослідник вирізняє два типи соціального розламу: а) вертикальний (коли відбувається розпад суспільства на низку локальних держав, що стає «підставою для кровопролитної міжусобної війни», яка «вимотує суспільство, ... допоки одній з протиборчих сторін не вдається нанести нищівного удару супротивнику і встановити одноосібну владу і твердий порядок»²⁷ та б) «горизонтальний» розлам суспільства, який відбувається за класовими ознаками, і «властивий не тільки цивілізаціям».**

ЗАПИТАННЯ І ПРОБЛЕМНО-ОРІЄНТОВАНІ ЗАВДАННЯ

- 1) Як Ви зрозуміли зміст поняття «етерифікація»? Наведіть з історії України приклади цього процесу.

²³ А. Дж. Тойнбі, т. 1, с.243

²⁴ А. Дж. Тойнбі, т. 1, с.243

²⁵ А. Дж. Тойнбі, т. 1, с.238-265

²⁶ А. Дж. Тойнбі, т. 1, с.266

²⁷ А. Дж. Тойнбі, т. 1, с.266.

- 2) Дайте тлумачення терміну «мімесис» в соціально-історичному аспекті та опишіть відомі Вам цивілізації, які пережили надлам через мімесис та зміну ролей (див. тезу 2, виділену жирним шрифтом та курсивом).
- 3) опишіть приклади відомих Вам цивілізацій, які нині, на Вашу думку, переживають стан надламу через один або ж декілька виділених Тойнбі різновидів ідоловшановування (див. тезу 3, виділену жирним шрифтом та курсивом).
- 4) опишіть приклади відомих Вам цивілізацій, які в минулому або нині, на Вашу думку, переживають вертикальний або горизонтальний розлам.

БЛОК 3.2. ЗАХІДНІ ТА СХІДНІ ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ МАКРОІДЕНТИЧНОСТІ. ІНСТИТУЦІЙНІ МАТРИЦІ СУСПІЛЬСТВ ЗАХІДНОЇ ТА СХІДНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ МАКРОІДЕНТИЧНОСТІ

Завдання 3.2.1. Ознайомтесь із характеристикою західних та східних цивілізаційних макроідентичностей за М. Вебером, порівняльною таблицею. Дайте відповіді на запитання та сформулюйте відповідні коментарі.

У найзагальнішому розумінні східні та західні цивілізаційні макроідентичності розрізняються за наступними ознаками(за М. Вебером)

1. На Заході людина, її права та свободи, індивідуалістична суб'єктність традиційно відіграють важливу роль у культурі. Для східних культур є характерним традиційне критичне ставлення до індивідуалістичної орієнтації, яке, в орієнталістській логіці, призводить до болючого розриву солідаристсько-общинних відносин.

2. На Заході істотну роль відіграє гарантований матеріальний добробут індивіда, який, всупереч принципам протестантської (і загалом християнської) етики часто вважається вищим за соціальну інтегрованість та рівновагу. Спричинення заздрості через майнову нерівність видається природним. У східних культурах спостерігається сором'язливе ставлення до майнової нерівності (вона є сильнішою, аніж в західних суспільствах, проте, ретельно приховується); водночас для східної цивілізаційної макроідентичності є типовою периферійність культу речового чинника як домінуючого у соціальних відносинах над зовнішньою лояльністю та ієрархічною покорою у міжособистісних відносинах.

3. Якщо на Заході є популярними ідеї індивідуалізму, поширений яскраво виражений антропологізм, людина визнається не лише мірою, але і «господарем» всіх речей, то на Сході пріоритет віддається колективу і колективному існуванню людини, її гармонії з природою, лояльністю та покорою щодо суспільства. У суспільствах Сходу поширеними є примусово-комюнітарні життєві орієнтації, які забезпечують вищий, кінцевий зміст земної діяльності особи. Неприйняття індивідуалізму, «речового матеріалізму» та інших характерних властивостей західної культури в умовах Сходу супроводжується утвердженням відповідних позитивних цінностей

(солідарність, загальність, гармонія, наступність), фреймованих у специфічній символіці у межах кожної зі східних цивілізацій. Людина західного типу (в ідеалі) оцінює навколишній світ насамперед через своє «его-я»; східна людина-переважно через «ми» (громаду в традиційному та сучасному сенсах);

4. Розвинене громадянське суспільство є характерною рисою західної культури та цивілізації. На Сході воно лише формується, набуваючи своєрідних традиціоністських рис. Сучасне громадянське суспільство в Україні перебуває на стадії свого становлення і поки що не може ефективно впливати на державу.

Таблиця 2.1.1. Порівняльні особливості східної та західної цивілізаційної макроідентичності

Критерій диференціації	Західна цивілізаційна макроідентичність	Східна цивілізаційна макроідентичність
<i>Модель соціальної участі</i>	Переважає демократична, «партисипаторна» модель політичної участі	Переважає авторитарна, «піддансько-партисипаторна» культура
<i>Ключові соціальні суб'єкти</i>	Основні суб'єкти соціального життя - особи, різні об'єднання, утворені на основі горизонтальних комунікацій	Істотний елемент суспільства та політики - спільнотність (кланова, етнічна, сімейна). Стійкі традиції деспотичного або деспотоїдного правління
<i>Демократія/потестаризм у відносинах «державо-суспільство»</i>	Стійкі політичні традиції демократії	Стійкі політичні традиції деспотії та деспотоїдії
<i>Можливості соціальної та політичної участі</i>	Надлишок можливостей соціальної та політичної участі для особи	Особа є дистанційованою щодо політики через культуру страху та (в деяких державах) терору

<p><i>Співвідношення між традицією та інновацією</i></p>	<p>Західні релігії (християнство в його католицькій, протестанській конфесіях та ін.) формують відкритий тип участі в культурному житті, політиці, бізнесі, орієнтований на динамічні зміни</p>	<p>Східні релігії формують ставлення до суспільства, яке є зорієнтованим переважно на відтворення традиційних відносин (іслам, конфуціанство) у політиці та культурі. Значною є роль тисячолітніх традицій у розвитку культури</p>
<p><i>Відносини між більшістю та меншинами</i></p>	<p>Важливою є роль національних меншин; більшість європейських держав є мультиетнічними та мультикультурними при збереженні однієї домінуючої (державотворчої) нації</p>	<p>Значною є роль етноцентризму та етнічної більшості при маргіналізації етнічних меншин. Більшість держав східного типу є моноетнічними або тяжіють до моноетнічності</p>
<p><i>Співвідношення громадянського суспільства та держави</i></p>	<p>Консенсус між державою та громадянським суспільством. Контрольованість держави з боку громадянського суспільства (цивілітарний сервілізм)</p>	<p>Пріоритет держави та вертикальних інституцій над суспільством та горизонтальними комунікаціями. Домінування держави над суспільством та конструююча діяльність держави щодо суспільства</p>
<p><i>Система соціальної стратифікації</i></p>	<p>Наявність у суспільстві численного середнього класу, орієнтація на усереднений рівень матеріального добробуту та соціальну рівність</p>	<p>Виражені поляризації в культурі, владі, власності між елітами та масами. Слабша, у порівнянні із західними суспільствами, розвиненість середніх прошарків.</p>

--	--	--

ЗАПИТАННЯ І ПРОБЛЕМНО-ОРІЄНТОВАНІ ЗАВДАННЯ

- 1) Оберіть будь-яку державу та, послуговуючись характеристикою відмінностей між західними та східними макроїдентичностями, доведіть її приналежність до західного або східного типу.
- 2) Охарактеризуйте Україну як державу із західною або східною цивілізаційною макроїдентичністю, послуговуючись наведеною вище характеристикою та порівняльною таблицею та навівши відповідні аргументи на користь приналежності України до першої (західної) або другої (східної) цивілізаційної макроїдентичності.

Завдання 3.2.2. Ознайомтесь із наведеною нижче характеристикою інституційних матриць

Узагальнення відповідної історичної, філософської, економічної, соціологічної та культурологічної літератури, як і емпіричних досліджень, дозволяють припустити, що різноманітні інституційні комплекси стародавніх і сучасних держав є можливими як поєднання двох інституційних матриць. Вони мають ідентичну структуру, але відрізняються змістом економічних, політичних та ідеологічних інституцій, які їх утворюють.

Ці матриці називаються Х- та Y-матрицями, тому теорію інституційних матриць стали називати Х-Y-теорією, на відміну від відомої дихотомії «Захід-Схід», створеної для первинної типології світової культури та позначення поляризованих наборів смислових систем, соціологічні поняття Х та Y-матриць розроблені для розмежування альтернативних базових інститутів, які регулюють відтворення суспільств незалежно від дій носіїв різних культурних традицій.

Хоча Х і Y здаються просто літерами латинського алфавіту, у науковій термінології вони часто мають той латентний зміст, який значною мірою відповідає природі інституційних матриць, що позначаються цими символами. Так, у генетиці Х і Y — це, відповідно, жіночі та чоловічі хромосоми. У математиці Х та Y — горизонтальна та вертикальна осі. Іншими словами, Х - це жіноче, те, що перебуває в спокої, є першопочатковим і часто співвідносним зі Сходом, а Y — це чоловіче, прогресивно-технологічне, передове, відповідний першо-початок, із яким часто асоціюється Захід. Х- і Y-матриці розрізняються між собою змістом базових інститутів, які їх утворюють, тобто формами соціальної інтеграції в основних суспільних сферах. Гіпотеза про зміст базових інститутів у різних матрицях є сформульованою з урахуванням вивчення робіт багатьох авторів, передусім, Д. Норта, К. Поланьї, А. Сміта та ін²⁸.

²⁸North D.C. Epilogue: economic performance through time// Alston J. / Eggertsson T. / North D.C. (eds): Empirical studies in institutional change.

Для X-матриці (яка раніше мала назву східної) є характерними такі базові інститути:

- в економічній сфері - інститути редистрибутивної економіки (термін К. Поланьї, 1953). Сутністю редистрибутивних економік є обов'язкове опосередкування центром руху цінностей та послуг, а також прав щодо їх виробництва та використання;
- у політичній сфері - інститути унітарного (унітарно-централізованого) політичного устрою;
- в ідеологічній сфері — домінування ідеї колективних, надособистісних цінностей, пріоритет Ми над Я, тобто, комунітарна ідеологія.

Передбачається, що X-матриця домінує в Росії, більшості країн Азії та Латинської Америки.

Y-матриця (західна у більшій ранній термінології) утворена такими базовими інститутами:

- в економічній сфері - інститути ринкової економіки;
- у політичній сфері — федеративні засади державного устрою, тобто федеративний (федеративно-субсидіарний) політичний устрій;
- в ідеологічній сфері — домінуюча ідея індивідуальних, особистісних цінностей, пріоритет Я над Ми, або індивідуалістська ідеологія, що означає примат особистості, її прав і свобод по відношенню до цінностей співтовариств вищого рівня, які, відповідно, мають субсидіарний, підпорядкований стосовно особистості, характер.

Попередні дослідження дозволили припустити, що Y-матриця домінує у суспільному устрої більшості країн Європи, Північної Америки, Австралії та Нової Зеландії.

Cambridge: Cambridge Univer. Press, 1996. 127. North D.C. Five Propositions about Institutional Change. — EconWPA, Economic History series, # 9309001, 08 Sep 1993. 128. North D.C. Institutional Change and Economic History// Journal of International and Theoretical Economics. 1989. №1. 129. North D.C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge: Cambridge Univer. Press, 1990. 130. North D.C. Structure and Change in Economic History. N.-Y.: Northon, 1981. Polanyi K. The Economy as Instituted Process. /The Sociology of Economic Life. Edited by Mark Granovetter and Richard Swedberg. Boulder, CO: Westview Press, 1957. 141. Polanyi K. Economic Sociology in the United States: Lecture given at the Institute for Cultural Relations, Budapest, Oct 9, 1963. Cit. by: Polanyi, Karl. The Livelihood of Man. N.-Y. Academic Press, Inc., 1977. 142. Polanyi K. The Livelihood of Man (Studies in Social Discontinuity). N.-Y.: Academic Press, Inc, 1977. 143. Polanyi K., Arensberg C., and H. Pearson. Trade and Market in the Early Empires; Economies in History and Theory. Glencoe, Ill.: Free Press, 1957

X і Y-матриці задають різні моделі соціальної інтеграції, тобто являють собою два альтернативні типи «універсального консенсусу» (вираз О. Конта). Домінування тієї чи іншої інституційної матриці визначає різну соціальну ідентичність суспільств.

ЗАПИТАННЯ І ПРОБЛЕМНО-ОРІЄНТОВАНІ ЗАВДАННЯ

- 3) Оберіть будь-яку державу та, послуговуючись характеристикою відмінностей між X або Y-матрицями доведіть її приналежність до X- або Y-матриці. Охарактеризуйте соціальну макроідентичність цієї держави.
- 4) Охарактеризуйте Україну як державу, приналежною до X або Y-матриці послуговуючись наведеною вище характеристикою та навівши відповідні аргументи на користь приналежності України до першої (X-матриці) або другої (Y-матриці) інституційної матриці. Охарактеризуйте соціальну макроідентичність України як держави.

ПРАКТИКУМ 4.

ТЕМА ПРАКТИКУМУ: ЦІННІСНІ ІДЕНТИЧНОСТІ США

БЛОК 4.1. РЕЛІГІЙНІ ТА СВІТОГЛЯДНО-ФІЛОСОФСЬКІ ІДЕНТИЧНОСТІ США²⁹

Завдання 4.1.1. Ознайомтесь із текстовим фрагментом, наведеним нижче, дайте відповіді на запитання та наведіть відповідні коментарі

Релігійні ідентичності США. В культурній системі США релігійні ідентичності формувалися в результаті колонізаційного проекту, який відбувався в рамках просування фронтиру у векторі Дикого Заходу групами маргінальних протестантів з Англії та суспільств Європи. Представники зазначених церков (сект, братерств, деномінацій) піддавалися політичному переслідуванню та тиску передусім роялістським (кесарепапістським) режимом в Англії та контрреформаційними католицькими церквами, а також протестантськими громадами, які здобули ніші домінантності на Заході та Півночі Європи (йдеться передусім про лютеран та кальвіністів).

Освоєння Дикого Заходу як земель, на яких колоністи воліли побудувати Новий Єрусалим, відбувалося квакерами, методистами, менонітами, євангелічними харизматами, пуританами та іншими маргінальними протестантами. В Україні територія, яка була подібною до фронтиру, охоплювалася Диким Полем – географічним простором, центром якого була р. Дніпро з водними демаркаціями по річках Дон (західна демаркація) та Хопр (східна демаркація), між якими розташовувалися нерозмежовані і рідко-заселені причорноморські та приазовські степи.

²⁹Тут і далі цит.: Yu. V. Romanenko IDENTIFICATION OF VALUE IDENTITIES: THEORETICAL AND SOCIAL-PRAGMATIC PERSPECTIVE. PART 1. ЗБІРНИК СОЦІАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ,)//Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. / редкол.: Я. В. Зоська (гол. ред.) та ін. Запоріжжя : КПУ, 2023, Вип. №97, с.42-56.; Yu. V. Romanenko, I.A. Svyatnenko. THE USA AND UKRAINE: THE EXPERIENCE OF FORMING A SET OF VALUE IDENTITIES. PART 2. RELIGIOUS IDENTITIES. ЗБІРНИК СОЦІАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ,)//Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. / редкол.: Я. В. Зоська (гол. ред.) та ін. Запоріжжя : КПУ, 2023, Вип. №98, с.40-51; Yu. V. Romanenko THE USA AND UKRAINE: THE EXPERIENCE OF FORMING A SET OF VALUE IDENTITIES. PART 3. WORLDVIEW-PHILOSOPHICAL, IDEOLOGICAL AND SOCIO-MORAL IDENTITIES// Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. / редкол.: Я. В. Зоська (гол. ред.) та ін. Запоріжжя : КПУ, 2024, Вип. №101, с.40-57.

Проте, американське дикопілля в аспекті релігійної ідентичності мало свої особливості на Півдні та на Півночі у вигляді родо-племінних індіанських спільнот, які піддавалися поступовій асиміляції.

В американському протестантизмі, який складається з церков, конфесій та сект, забезпечується, за наявності презентаційного плюралізму, доктринальний монізм - єдиний контекст розуміння християнського віросповідання та практики. Американські релігійні організації набувають можливостей об'єднувати людей, використовуючи друковані священні тексти релігійної літератури та доктрини або експертні системи спеціальних релігійних знань, які створюються різно-конфесійним духівництвом. Ставлення до релігії у американців є переважно прагматично-моральним: в фокусі уваги виявляються не стільки абстрактні питання космології, онтології, скільки прикладні питання етики та правильного поведіння. Американське розуміння релігії є переважно інструментально-інструменталістським.

В контексті вираженої мульти-конфесійності є достатні підстави, попри те, констатувати наявність стабільних трендів формування релігійної ідентичності американців у векторі скорочення традиційних протестантських деномінацій, відмови від інституційних релігій і зростання чисельності прихильників консервативного протестантизму (соціальним фактом залишається переважання протестантської ідентичності в США).

Згідно теорії спіритуалізації та релігійного суб'єктивізму Р. Вутноу³⁰, кристалізація релігійних ідентичностей протестантського зразка в США відбувається без прив'язки щодо церкви або будь-якої релігійної організації, набуваючи форми спонтанного пошуку особою прийнятної для неї приватної релігії, яку Р. Вутноу визначає як "клаптикову релігію" (patchwork religion).

Множинність вірувань дозволяє дотримуватись єдиної віри і, в той же час, долати сумніви у зв'язку із цією множинністю. В американському протестантизмі, таким чином, єдність сповідуваних догматів не суперечить плюралістичному та прагматичному їх розумінню. Догмати християнства в їх плюралістичному розумінні перетворюються на такі собі суб'єктивно-перцептуальні вірування-догмати, які забезпечують як автономність тлумачення Біблії

Також автор (Р. Вутноу) у своїх працях наголошує на тому, що контактна ідентичність вірян щодо церкви трансформувалася в дистантну приналежність, що цілком відповідає релігійному консьюмеризму та ставленню до релігії як до ринку послуг. Така сервітарно-споживча модель

³⁰Wuthnow R. Recent pattern of secularization: a problem of generation?// American sociological Review Vol. 41, #5. 1976.; Wuthnow R. After the Baby Boomers: How Twenty- and Thirty-Somethings Are Shaping the Future of American Religion. Princeton., 2010.

релігійної ідентичності характеризує релігійну ідентичність американського протестантизму. Проте, це лише одна його особливість.

Другою особливістю її можна вважати перетворення протестантських церков на соціальний інститут, який є допоміжним щодо інституцій соціального захисту державної влади. Йдеться про реформу 1996 р., ключовими напрямками якої стали: а) здійснення федерального фінансування соціальних програм релігійних груп («Charitable choice») із запуском проектів співпраці держави з релігійними організаціями та передання цим організаціям частини соціальних функцій держави; б) отриманням протестантськими церквами грантового та державного фінансування, що мало б, у відповідності із задумом реформаторів, розв'язати за допомогою протестантських церков проблеми безробіття і безпритульності; в) створення індустрії християнського бізнесу, яка охоплює консервативні кола вірян; г) вплив на електоральний процес та ідеологічні диспозиції членів консервативних еліт Республіканської Партії США³¹.

Релігійні ідентичності протестантського типу в США як домінуючі кристалізуються та поляризуються навколо конгрегацій ліберальної спрямованості (так званих mainline-церков), контингенти яких налічують близько 33 деномінацій та від 8% до 1/5 населення) та конгрегацій консервативної спрямованості, (так звані evangelicals), контингенти яких нараховують близько 150 деномінацій, що складає від 16% до 1/3 населення). Згідно статистичних даних 2014 року, в США нараховувалося від 200 до 300 протестантських деномінацій³².

Генералізованими особливостями релігійної ідентичності (за наявності визначеної конкуренції протестантів із католиками, юдеями, орієнтальними азійськими релігіями та ін.) американців можна вважати прагматичну орієнтованість, соліпсизм, перцептуалістичний суб'єктивізм, індивідуалізм та еклектизм, які є супровідниками релігійного споживацтва та маркетингового стратегування діяльності релігійних організацій. При цьому зростає попит на харизматичні релігійні течії та церкви, які дозволяють інтегрувати в соціальне життя маргінальні соціальні прошарки. Водночас відбувається посилення право-радикального протестантизму, що можна побачити, зокрема, на прикладі електорального вибору населення на користь республіканської партії.

Американські релігійні ідентичності при збереженні релігійного плюралізму сформувалися як переважно одноцентрові і формувалися з участю послідовно-християнізованих соціальних груп, що означає домінування в структурі ідентичностей релігійних сенсів аврамітсько-монотеїстичних релігій (юдаїзму та християнства), а в конфесійному аспекті

³¹Chaves M. The National Congregations Study. [Електронний ресурс]. Hartford center religious study. URL: http://hrr.hartsem.edu/cong/research_ncs.html

³²American religious identification survey 2014). [Електронний ресурс]. URL: <http://www.americanreligionsurvey-aris.org/reports/highlights.html>

– ліберальних християн та консервативних євангелістів. Одноосновність релігійних ідентичностей та єдності віри при збереженні множинності вірувань (суб'єктивного тлумачення однакових символів віри при достатній інтерналізованості останніх), принаймні серед елітних груп, забезпечила єдиностандартність ціннісної свідомості, а отже, рекурсійне впровадження цієї єдиностандартності/єдинозаконності в аксіосферах супідрядних рівнів (соціальній моралі/праві).

ЗАПИТАННЯ І ПРОБЛЕМНО-ОРІЄНТОВАНІ ЗАВДАННЯ

1. Наведіть приклади виявів релігійної ідентичності США в державній символіці та пропаганді та доведіть їх взаємозв'язок (або відсутність такого зв'язку).
2. В США є представленою біпартійна система, яка змістовно зводиться до конкуренції республіканської та демократичної партії. Продемонструйте, на основі наукової інформації з відкритих джерел, або з джерел, наданих викладачем, наявний/відсутній зв'язок програм ключових партій США із відповідними релігійними ідентичностями.

Завдання 4.1.2. Світоглядно-філософські ідентичності США. Ознайомтесь із текстовим фрагментом, наведеним нижче, дайте відповіді на запитання та наведіть відповідні коментарі.

Світоглядно-філософські ідентичності США є рекурсією пуританської традиції та американізованого бачення Біблійного наративу «американського Адама» як першолюдини Нового Світу. Тут проводиться аналогія між творенням Богом неба, землі і людини з небуття, якому уподібнюється творення нового світу Єрусалиму, який не мав передісторії. Американський Адам виступив таким собі колективним місіонером, який ніс тягар в освоєнні дикої природи, а його світобачення оберталось навколо поєднання релігієюм Закону та його «клаптикового розуміння». Суб'єктивному фідейзму в релігії відповідав прагматизм як філософія домінування сприйняття та досвіду над мисленням та теорією.

Прагматизм як філософська рекурсія дієвого та працюючого християнства відштовхується, згідно слів В. Джемса, від «старомодного теїзму із його Богом — небесним монархом, створеним із купи незрозумілих чи безглузких «атрибутів»... За допомогою Абсолютного ви не можете пуститись у світ конкретної дійсності. Виходячи зі свого розуміння про Абсолютне, ви не зумієте зробити жодного скільки-небудь значного і

важливого для вашого життя конкретного висновку. Звичайно, Абсолютне вселяє вам впевненість, що для Нього, для його вічних шляхів мислення, все чудово. Але потім воно залишає вас і ваш кінцевий порятунок на власні ваші слабкі сили.

Джемс наполягає на спірності споглядального і «теоретичного» християнства, яке «...страждає на абстрактність, відчуженість від усього світського», і саме через це стає спірним та сумнівним. «Воно,- продовжує Джемс,- є продуктом того, що я ризикнув назвати раціоналістичним темпераментом. Воно нехтує потребами емпіризму. На місце реального світу, з його багатством та різноманіттям, воно підставляє якусь бліду схему. Воно витончене — красиве, воно благородне в тому поганому сенсі, яким бути шляхетним означає бути нездатним до чорної роботи».

Зрозуміло, що та сама чорнова робота і є бізнес, політика, соціальні проекти – все те, що є дотичним «до дійсного світу, сповненого бруду і поту...» коли говорять про якийсь світогляд, що він «шляхетний», це, мабуть, є ніби презумпцією проти істинності цього вчення, свого роду філософською дискваліфікацією». Вустами Джемса американський Адам виголошує своє розуміння Бога, яке є чужим щодо шляхетності споглядального світогляду, а отже, і світоглядно-філософської ідентичності споглядально-естетичного типу.

Для Джемса позірне джентльменство є образом «князя темряви», на відміну від якого «Бог неба і землі — хоч би яким він був в іншому відношенні — принаймні не джентльмен». А оскільки так, то «американський Адам» потребує чорної роботи Бога «...тут на землі, у поросі наших людських мук...», яка є для нього більш значущою, аніж «...його велич на небесах...».

Американське філософування обертається навколо тем мови і буття (трансценденталізм, аналітична філософія – С. Кріпке, Т. Кун), еволюції, конкуренції та соціальної змагальності (соціал-дарвінізм - У. Самнер); проблем етики та права (Дж. Сантаяна); утвердження жіночої рівності (фемінізм). В усіх напрямках спільною є етико-владно-правова спрямованість філософування з опертям на здоровий глузд.

ЗАПИТАННЯ І ПРОБЛЕМНО-ОРІЄНТОВАНІ ЗАВДАННЯ

1. На основі матеріалів публічної риторики Президента США (чинного або будь-якого з колишніх Президентів) продемонструйте наявний/відсутній зв'язок цієї риторики із філософією американського прагматизму та відповідною світоглядно-філософською ідентичністю.
2. Послуговуючись матеріалами із новин або соціальних мереж, наведіть приклад вияву світоглядно-філософської ідентичності прагматичного типу в США.

БЛОК 4.2. ІДЕОЛОГІЧНІ ТА СОЦІАЛЬНО-МОРАЛЬНІ ІДЕНТИЧНОСТІ США

Завдання 4.2.1. Ідеологічні ідентичності США. Ознайомтесь із текстовим фрагментом, наведеним нижче, дайте відповіді на запитання та наведіть відповідні коментарі

Історично в США як частині англо-саксонського світу сформувалося ідеологічне неприйняття ліво-радикальних ідеологій та супутніх їм організаційних утворень на кшталт профспілок. Ідеологіями США є лібералізм та консерватизм. При цьому демократична партія за програмою і стратегічними кроками реформування освіти та культури, економіки уподібнюється соціалістичній та орієнтованій на середній прошарок із глобалістичною домінантою. Пріоритетним для демократів є підтримання ролі США як однієї із світових імперій-гегемонів.

Республіканська партія відображає інтереси фінансово-промислових олігархій, які є зорієнтованими на скорочення економічного перерозподілу та підтримують в усіх секторах філософію соціал-дарвінізму із її імперативом «перемагає сильніший». Водночас у геокультурній, геополітичній, гео економічній сферах республіканці є прихильниками такого собі ідеалу «американської» Америки та ізоляціоністського курсу.

Демократична ідеологія як суміш лібералізму і консерватизму всередині себе є фракціонованою на «ліберальний демократизм», соціально-консервативний демократизм/прогресизм та «демосоціалізм» (остання ідеологічна фракція презентує інтереси осіб, залежних від соціальних програм).

Республіканська ідеологія ціннісно відповідає верхівці менеджериату/когнітаріату (вищого середнього класу), вищих класів (власників великих активів у фінансово-промисловому секторі), які доктринально відстоюють радикальний індивідуалізм, активну роль держави у сферах охорони правопорядку та є фракціонованою на твердий консерватизм (якому електорально відповідає консервативно-налаштоване біле чоловіче населення), поміркований республіканізм та республіканський популізм (соціальним базисом останнього є незаможні верстви, які голосують із різних причин за республіканську партію).

ЗАПИТАННЯ І ПРОБЛЕМНО-ОРІЄНТОВАНІ ЗАВДАННЯ

1. Охарактеризуйте вплив ідеологічної ідентичності двох Президентів США (на вибір) на зовнішню політику держави в той чи інший період.
2. Продемонструйте можливі зв'язки між зовнішньо-політичними доктринами обраних Вами Президентів та соціальними групами, які є їх бекграундом.

Завдання 4.2.2. Соціально-моральні ідентичності США. Ознайомтесь із текстовим фрагментом, наведеним нижче, дайте відповіді на запитання та наведіть відповідні коментарі

Пуританізму в соціальній моралі відповідає працелюбність, ощадливість в ставленні до грошей і часу, утилітаризм та меркантилізм, схильність до дій в умовах невизначеності, які на рівні моральної ідентичності сприяли розвитку вільного підприємництва та буржуазно-авантюрному сценарію розвитку американського капіталізму. Як відгалуження протестантської соціальної моралі, пуританізм внутрішньо пов'язує прибутковість діяльності особи із її богообраністю та «гарантіями» індивідуального порятунку.

За наявності схожості між окремими особливостями соціально-моральної ідентичності США та окремих європейських соціумів істотнішими є розходження між ними. Найістотнішим чинником соціально-моральних відмінностей в США стала міграційна транзиторність, яка виявлялася неперервно за часів колонізації та заселення Америки. Це зумовило таку відмінність моральної ідентичності американців від представників європейських соціумів, як антитрадиціоналізм та еклектичність.

Соціально-моральні ідентитети були в аспекті мікро-групових зв'язків залишалися нерозвиненими. Натомість домінувала зорієнтованість на морально-політичні символи, міксовані з ідеології французького Просвітництва та християнства. Проте, йдеться про суміш культового ставлення до громадянської (цивільної) моралі та слабку вираженість в моралі особистих прив'язаностей, симпатій та антипатій, переважання такого собі справоцентричного розуміння особистих відносин з оточенням.

Вимушеність діяти в обставинах невизначеності та ризиковості, покладання переважно на особисті ресурси та зусилля обумовлювали вираженість в моральних ідентитетах волюнтативної компоненти, зокрема – моральної ригористичності, право-подібної легалістичності, наполегливої прискіпливості (прискіпливої наполегливості) щодо деталей, нюансів, дрібних моментів відносин в поєднанні із прагматичною ініціативністю та оптимістичністю³³. Означені особливості виявлялися і виявляються на тлі переважання рухливості, динамічності, ситуаційності нововиникаючих соціальних відносин над статичністю, осілістю, довготривалою вкоріненістю в фізичному та соціальному просторі.

На ротації населення у містах, готельно-транзитному способі життя у зв'язку із значною частотністю зміни місця роботи, загальній рухливості американців наголошує низка дослідників, зокрема – Альберт Етель, Е. Кан, Д. Бурстін, Х. Коммеджер. Д. Бурстін послуговується метафорою Америки

³³Albert, Ethel M. "Conflict and Change in American Values a Culture-Historical Approach." *Ethics*, vol. 74, no. 1, 1963, pp. 19–33. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/2379596>. Accessed 16 Mar. 2023.

як великого готелю із постійною зміною мешканців, в якому ніколи не було осілості та стабільності та безупинно рухалися різноспрямовані потоки людей: на в'їзд, на виїзд, погостювати і т.п. Д. Пірсон, історик за фахом, у своїй книзі «Рухлива Америка» відзначає «чинник трьох М»: міграція, рухливість, мобільність (migration, mobility, movement), поширюючи відому теорію фронтиру з освоєння Дикого Заходу на процеси внутрішньої міграції, мобільності та рухливості. Значній фізично-просторовій мобільності американців відповідає пришвидшена, у порівнянні із європейськими соціумами, соціальна мобільність, як горизонтальна, так і вертикальна.

ЗАПИТАННЯ І ПРОБЛЕМНО-ОРІЄНТОВАНІ ЗАВДАННЯ

1. На основі матеріалів з відкритих джерел інформації, дотичних до тематики поточних політичних подій в США, оберіть 2-3 події, в яких відображаються соціально-моральні ідентитети американців, описані в текстовому фрагменті
2. Покажіть, яким чином чинник «трох М» (migration, mobility, movement) відбивається на проявах електорального абсентизму в США.

БЛОК 4.3. ПРАВОВІ ТА МИСТЕЦЬКІ ІДЕНТИЧНОСТІ США

Завдання 4.3.1. Правові ідентичності США. Ознайомтесь із текстовим фрагментом, наведеним нижче, дайте відповіді на запитання та наведіть відповідні коментарі

В цілому у США виникла дуалістична система, що складається з прецедентного права і законодавства, яке взаємодіє з ним. Великі можливості судового впливу на законодавство не скасовують того факту, що законодавство у правовій системі США має більшу питому вагу і є більш значущим, ніж статутне право в Англії. Це пов'язано, перш за все, з наявністю конституції, а точніше цілої системи конституцій. Федеральною, яка існує вже більше двохсот років та відіграє значну роль, і різних за віком конституцій штатів. За Конституцією США штатам надається досить широка законодавча компетенція

В США ще в колоніальний період, тобто значно раніше, ніж в Англії, відбулось злиття загального права з правом справедливості. Останнє було поглинене у більшості штатів і в правовій системі федерації судами загальної юрисдикції. Для американського юриста, як і для англійського, за словами Р.Давіда, право – це, перш за все, право судової практики. Це – норми, вироблені законодавством, які по-справжньому входять в американське право лише після того, як будуть неодноразово застосовані і розтлумачені судами, коли можна буде посилатись не на самі норми, а на судові рішення, що їх застосували.

Суддя Верховного штату Масачусетс Олівер Холмс на початку 80-х років XIX століття виходив у своїх рішеннях з положення, що загальне право є результатом життєвого досвіду, а тому судді у своїх рішеннях повинні керуватися не логікою чи аргументацією, а громадською думкою, пануючими у суспільстві моральними та політичними ідеями. Погляди О. Холмса на теорію загального права у 30-і роки XX століття були розвинені професором Карлом Ллевеліном та суддею Джеромом Френком, які вважали, що право треба творити. Його зміст має залежати від історичних, економічних та соціально-політичних факторів.

Проте і донині характерний для теорії незалежного існування права формалізм впливає на прийняття судових рішень. Разом з тим, судді, виходячи із здорового глузду, або з реалістичності юридичного процесу, приймають відповідні рішення і тим самим беруть участь у творенні і розвитку загального права. Оскільки суддівська мораль і етика є продуктом американської правової думки та ідей, то суддівські рішення є не тільки відображенням їх власних переконань, а й усього суспільства. Отже, загальне право, ґрунтуючись на загальноприйнятих нормах моралі, не дозволяє суддям приймати рішення, що суперечать суспільним інтересам...

ЗАПИТАННЯ І ПРОБЛЕМНО-ОРІЄНТОВАНІ ЗАВДАННЯ

1. На прикладі кримінального процесу проти Д. Трапма продемонструйте механізми вияву правових ідентичностей США та доктрини «права справедливості».
2. Покажіть можливі наявні/відсутні зв'язки між соціально-моральною правовою ідентичністю США та її пенітенціарною системою, зокрема – множинністю приватних в'язниць.

Завдання 4.3.2. Мистецькі ідентичності США. Ознайомтесь із текстовим фрагментом, наведеним нижче, дайте відповіді на запитання та наведіть відповідні коментарі

Втім, і у XX ст. мистецтво продовжувало залишатися засобом формування національної самосвідомості.

Так, наприклад, реджіоналізм, представлений роботами Томаса Бентона і Гранта Вуда, ототожнював національну самосвідомість з місцевою культурою та місцевими традиціями і тому, зрештою, він вів до націоналізму та ізоляціонізму. Але головний шлях американського мистецтва був пов'язаний з плюралізмом і ідеєю множинності культур. Невипадково, мистецтво США жадібно вбирало у собі найрізноманітніші впливи, які з Мексики (Ороско, Рівейра), Німеччини (Баухаус), Франції (імпресіонізм), Росії (Малевич, Кандинський, конструктивізм). До цього треба додати вплив різних етнічних традицій, наприклад мистецтво негрів і американських

індіанців. Усі ці течії і сьогодні продовжують впливати на сучасне мистецтво США.

Слід зазначити, що в останні десятиліття ХХ століття американське мистецтво втрачає свою складність та національну цілісність. Все більше дається взнаки поп-арт, концептуальне мистецтво, фото-реалізм, відео-арт, боді-арт і т.д. Розвиток сучасного американського мистецтва проходить під знаком плюралізму, важко визначити, який напрямок є головним та визначальним. Швидше за все тут панує безліч культур, між якими ведеться гостра боротьба, «війна культур», що відображає загальну політичну і духовну ситуацію в країні.

ЗАПИТАННЯ І ПРОБЛЕМНО-ОРІЄНТОВАНІ ЗАВДАННЯ

1. На прикладі відомого для Вас стилю американського мистецтва (або окремого типу мистецтва) продемонструйте вияви мистецької ідентичності США в політичній рекламі, пропаганді тієї чи іншої політичної особи (лідера) або події.
2. На прикладі будь-якого відомого для Вас кіносюжету художньої спрямованості, продемонструйте можливі вияви вищих ціннісних ідентичностей США (релігійних, світоглядно-філософських, ідеологічних, соціально-моральних та правових) в художніх образах та побудові (композиції) сюжету

ПРАКТИКУМ 5.
ТЕМА ПРАКТИКУМУ: АПРОБАЦІЯ ОКРЕМИХ МЕТОДИК (САМО)
ВИЗНАЧЕННЯ ЕТНІЧНОЇ ДИСТАНЦІЇ ТА
АВТО/ГЕТЕРОСТЕРЕОТИПІВ

БЛОК 5.1.ШКАЛА ЕТНІЧНОЇ ДИСТАНЦІЇ БОГАРДУСА

Завдання 5.1.1. Протестуйте себе за методикою Богардуса і спробуйте пояснити виражені позитивні/негативні почуття щодо тієї чи іншої групи.

ІНСТРУКЦІЯ. Відзначте, до якого рівня дистанції Ви б хотіли взаємодіяти з представниками наступних етнічних (національних) спільнот

Дистанція	Етнічні (національні) спільноти				
	українці	поляки	євреї	татари	росіяни
1 Хотів би бачити членом родини					
2 Хотів би бачити другом або приятелем у клубі					
3 Хотів би бачити мешканцем (сусідом) на моїй вулиці					
4 Хотів би бачити в рамках моєї професії як колегу					
5 Хотів би бачити громадянином моєї держави					
6 Хотів би бачити як туриста в моїй країні					
7 Віддав би перевагу тому, щоб не бачити взагалі в моїй країні					

Обробка результатів

Номер твердження на шкалі відбиває величину соціальної дистанції (1 – мінімальна, 7 – максимальна). Соціальна дистанція членів однієї групи (респондентів) по відношенню до інших груп (зазначених у стимульному матеріалі) обчислюється як середня арифметична індивідуальна відповідь. Відповідно, чим меншим є цей показник, тим коротшою є соціальна дистанція між двома етнічними групами і тим більше вираженими є позитивні почуття однієї групи відносно іншої.

БЛОК 5.2. АДАПТОВАНА МЕТОДИКА Т. ЛІРІ³⁴ ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ ДЕЯКИХ АВТО ТА ГЕТЕРО-СТЕРЕОТИПІВ МІЖЕТНІЧНИХ (МІЖНАЦІОНАЛЬНИХ) ВІДНОСИН

Завдання 5.2.1. Перед Вами перелік ознак або рис, з допомогою яких можна описати психологічний портрет представника будь-якої етнічної (національної) спільноти. Проведіть самотестування два рази.

Для першого тестування оберіть із усього набору рис ті, які Ви з повною впевненістю можете віднести (приписати) до представників своєї етнічної (національної) групи, і обведіть номер відповідної риси в реєстраційному бланку. Намагайтеся бути якомога об'єктивнішим.

Для другого тестування оберіть із усього набору рис ті, які Ви з повною впевненістю можете віднести (приписати) до представників будь-якої етнічної (національної) групи, відносини з якою є для Вас цікавими та значущими, і обведіть номери відповідних рис в реєстраційному бланку.

Здійснивши дворазове тестування, складіть характеристику вираженості тих чи інших рис у представників етнічної (національної) спільноти, до якої Ви себе зараховуєте, та рис у представників етнічної (національної) спільноти, які є для Вас цікавими або значущими

Порівняйте результати визначення аутостереотипів (рис, приписуваних Вами представникам етнічної/національної спільноти, до якої Ви себе зараховуєте) та гетеростереотипів (рис, приписуваних Вами представникам етнічної/національної спільноти, відносини з якими є для Вас цікавими та значущими).

ТЕКСТ ОПИТУВАЛЬНИКА

I 1. Інші думають про нього прихильно

³⁴Leary T. Interpersonal Diagnosis of Personality : A Functional Theory and Methodology for Personality Evaluation / Timothy Leary. — Resource Publications, 2004. — Previously published by John Wiley & Sons, 1957. — ISBN 1-59244-776-7.

-
2. Справляє враження на оточуючих
-
3. Уміє розпоряджатися, наказувати
-
4. Уміє наполягти на своєму
-
5. Володіє почуттям власної гідності
-
- II
6. Незалежний
-
7. Здатний сам подбати про себе
-
8. Може виявляти байдужість
-
9. Здатний бути суворим
-
- III
10. Суворий, але справедливий
-
11. Може бути щирим
-
12. Критичний до інших
-
13. Любить поплакатися
-
- IV
14. Часто сумний
-
15. Здатний виявити недовіру
-
16. Часто розчаровується
-
17. Здатний бути критичним до себе
-
- V
18. Здатний визнати свою неправоту
-
19. Охоче підкоряється
-
20. Поступливий
-
21. Благородний
-
- VI
22. Захоплюється і є схильним до наслідування
-
23. Шанобливий
-
24. Шукає схвалення
-

	25. Здатний до співпраці
VII	26. Прагне ужитися з іншими
	27. Приязний, доброзичливий
	28. Уважний і ласкавий
	29. Делікатний
VIII	30. Схильний до схвалення (інших)
	31. Чуйний до закликів про допомогу
	32. Безкорисливий
	33. Здатний викликати захоплення
I	34. Користується повагою у інших
	35. Володіє талантом керівника
	36. Любить відповідальність
	37. Впевнений в собі
II	38. Самовпевнений і напірний
	39. Діловитий і практичний
	40. Любить змагатися
	41. Жорсткий і крутий, де треба
III	42. Невблаганний, але неупереджений
	43. Дратівливий
	44. Відкритий і прямолінійний
IV	45. Не терпить, щоб ним командували
	46. Скептичний

	47. На нього важко справити враження
	48. Образливий, делікатний
V	49. Легко бентежить
	50. Невпевнений у собі
	51. Поступливий
	52. Скромний
VI	53. Часто вдається до допомоги інших
	54. Дуже шанує авторитети
	55. Охоче приймає поради
	56. Довірливий і прагне радувати інших
VII	57. Завжди люб'язний в обходженні
	58. Турбується про думку оточуючих
	59. Товариський і схильний до пристосування
	60. Добросердечний
VIII	61. Добрий, вселяє впевненість
	62. Ніжний і м'якосердний
	63. Любить піклуватися про інших
	64. Безкорисливий і щедрий
I	65. Любить давати поради
	66. Справляє враження значущості
	67. Директивно-наказовий
	68. Владний

	69. Хвалькуватий
II	70. Гордовитий і самовдоволений
	71. Думає тільки про себе
	72. Хитрий і розважливий
	73. Нетерпимий до помилок інших
III	74. Своєкорисливий
	75. Відвертий
	76. Часто недружній
	77. Озлоблений
IV	78. Скаржник
	79. Ревнивий
	80. Довго пам'ятає образи
	81. Схильний до самокатування
V	82. Сором'язливий
	83. Безініціативний
	84. Лагідний
	85. Заздрісний, несамостійний
VI	86. Любить підкорятися
	87. Надає іншим приймати рішення
	88. Легко потрапляє в халепу
	89. Легко потрапляє під вплив друзів
VII	90. Готовий довіритися
	91. Схильний спілкуватися з усіма без розбору

	92. Всім симпатизує
	93. Прощає всіх
VIII	94. Переповнений надмірним співчуттям
	95. Великодушний і терпимий
	96. Прагне протегувати
	97. Прагне до успіху
I	98. Чекає захоплення від кожного
	99. Розпоряджається іншими
	100. Деспотичний
	101. Сноб (судить про людей за рангом і добробутом, а не за особистими якостями)
II	102. Марнославний
	103. Егоїстичний
	104. Холодний, черствий
	105. Уїдливий, глузливий
III	106. Злобний, жорстокий
	107. Часто гнівливий
	108. Байдужий, холодний
	109. Злопам'ятний
IV	110. Проїнятий духом протиріччя
	111. Впертий
	112. Недовірливий, підозрілий
V	113. Боязкий

	114. Сором'язливий
	115. Відрізняється надмірною готовністю підкорятися
	116. М'якотілий
	117. Майже ніколи нікому не заперечує
VI	118. Ненав'язливий
	119. Любить, щоб його опікали
	120. Надмірно довірливий
	121. Прагне здобути прихильність кожного
VII	122. З усіма погоджується
	123. Завжди доброзичливий
	124. Усіх любить
	125. Дуже поблажливий до оточуючих
VIII	126. Намагається утішити кожного
	127. Піклується про інших на шкоду собі
	128. Псує людей надмірною добротою

Інтерпретація результатів.

Визначте вираженість кожної з тенденцій, підрахувавши кількість позитивних відповідей щодо рис, які співпадають із тими чи іншими тенденціями згідно ключа 1 або скориставшись графічними відокремленнями тенденцій в опитувальнику.

Ключ 1. Номери тенденцій із номерами переліку рис

I.	3, 10, 11, 19, 20, 22, 24, 30, 33, 40, 50, 64, 83, 86, 105, 113
II.	2, 12, 16, 28, 32, 47, 56, 69, 72, 74, 78, 79, 93, 104, 118, 123
III.	5, 15, 17, 37, 52, 53, 54, 63, 66, 99, 106, 108, 115, 116, 120, 128
IV.	4, 6, 34, 35, 38, 51, 57, 59, 60, 62, 88, 89, 90, 114, 119, 122
V.	18, 27, 41, 44, 45, 48, 61, 65, 77, 96, 100, 101, 112, 117, 125, 127

- VI. 9, 7, 8, 14, 25, 31, 39, 58, 75, 82, 85 87, 95, 110, 111, 121
- VII. 1, 36, 43, 55, 68, 71, 73, 76, 81, 84, 94, 97, 102, 107, 109, 124
- VIII. 13, 21, 23, 26, 29, 42, 46, 49, 67, 70 80, 91, 92, 98, 103, 126

Перша тенденція (I) – домінантність – владність – деспотичність – відбиває лідерські дані, прагнення домінування, незалежності, здатності брати на себе відповідальність.

Друга тенденція (II) – впевненість у собі – самовпевненість – самозакоханість – відображає впевненість у собі, незалежність, діловитість, в крайньому прояві – егоїстичність та черствість.

Третя тенденція (III) – вимогливість – непримиренність – жорстокість – дозволяє оцінити такі якості, як дратівливість, критичність, нетерпимість до помилок партнера. Крайня виразність цієї тенденції може виявлятися в глузливості та уїдливісті.

Четверта тенденція (IV) – скептицизм – впертість – негативізм – характеризує недовірливість, позитивність, ревності, уразливість і злопам'ятність.

П'ята тенденція (V) – поступливість – лагідність – пасивна підпорядкованість – дозволяє оцінити критичність себе, скромність, боязкість, сором'язливість.

Шоста тенденція (VI) – довірливість – слухняність – залежність – оцінює такі якості, як шанобливість, подяка, прагнення доставляти радість партнеру.

Сьома тенденція (VII) – добросердя – несамостійність – надмірний конформізм – характеризує здатність до взаємодопомоги, товариськість, доброзичливість, уважність.

Восьма тенденція (VIII) – чуйність – безкорисливість – жертовність – відображає делікатність, ніжність, прагнення піклуватися про близьких, а також терпимість до недоліків та вміння прощати

ПРАКТИКУМ 6.

ТЕМА ПРАКТИКУМУ: ЕТНОЦЕНТРИЗМ ТА ЕТНІЧНА СТЕРЕОТИПІЗАЦІЯ

БЛОК 6.1. ПОКАЗНИКИ ЕТНОЦЕНТРИЗМУ ЗА БРЮЕРОМ ТА КЕМПБЕЛЛОМ

Завдання 6.1.1. На основі наведеного нижче тексту, ознайомтесь із поняттям етноцентризму, етнічного аутостереотипу та етнічного гетеростереотипу. Дайте відповіді на поставлені запитання, згенеруйте відповідні коментарі.

Для підтримки групою позитивної ідентичності використовується стратегія підтримання внутрішньо-групового образу – внутрішньо-груповий фаворитизм, змістом якого є аспектне або всебічне сприяння членам ін-групи (вирізненим «своїм») у порівнянні з іншими групами (аут-групами), члени яких ідентифікуються як «чужі».

Термін «фаворитизм» походить з англійської мови і в буквальному перекладі означає «переважність», «переважання» (звідси вираз – «бути в фаворі», коли йдеться про окремих осіб або про групу «своjakів»). Образ групи «своjakів», який складається в груповій свідомості індивідів, які є приналежними до однієї етнічної спільноти, називається *етнічним аутостереотипом*. Образ групи «чужинців» (аут-групи), який складається в груповій свідомості індивідів, які є приналежними до однієї етнічної спільноти, називається *етнічним гетеростереотипом*.

ЗАПИТАННЯ І ПРОБЛЕМНО-ОРІЄНТОВАНІ ЗАВДАННЯ

- 1) Наведіть приклади етнічних ауто- та гетеростереотипів будь-яких етнічних груп, відомим Вам на рівні особистого досвіду.
- 2) Послуговуючись матеріалами з відкритих джерел інформації, покажіть які етнічні аутостереотипи є наявними у українців щодо самих себе, і якими є їх (українців) гетеростереотипи щодо росіян.

Завдання 6.1.2. На основі наведеного нижче тексту, ознайомтесь із ознаками етноцентризму та Брюером та Кемпбеллом. Дайте відповіді на поставлені запитання, згенеруйте відповідні коментарі.

Етноцентризм є загально-відомим прикладом внутрішньо-групового фаворитизму – стратегії створення переваг для представників своєї етнічної групи при супутніх відкритих та/або прихованих дискримінаціях представників етнічних аут-груп. Визначення цього поняття було запропоновано У. Самнером (1906), на думку якого, етноцентризм – це таке «бачення речей, в якому своя група опиняється в центрі всього, а всі інші порівнюються з нею або оцінюються з посиланням на неї»³⁵.

В інших аспектах етноцентризм є схильністю представників певної групи людей сприймати та оцінювати життєві явища крізь призму традицій

³⁵Stephan W.G., Stephen C.W. Intergroup relations. Madison etc.: Brown and Benchmark, 1996 p. 125.

та цінностей власної етнокультури, яка стає для цієї етнічної групи своєрідним набором взірців/еталонів. Цими еталонами можуть бути будь-які культурні універсалиї (релігія, мистецтво, мова, кулінарія, одяг і т.п.).

М. Бруер та Д. Кемпбелл³⁶ серед характеристик етноцентризму вирізняють:

- сприйняття елементів своєї культури як «природних» та «правильних», а елементів, а інших культур як «неприродних» та «неправильних»;
- розгляд звичаїв своєї групи як універсальних;
- оцінка норм, ролей та цінностей своєї групи як беззаперечно правильних;
- уявлення про те, що для людини є природними, з одного боку,- співпраця з членами своєї (етнічної) групи, надання їй допомоги, віддавання переваг своїй (етнічній) групі, пишання нею, та, з іншого боку - недовіра і навіть ворожнеча з членами інших (етнічних) груп...

ЗАПИТАННЯ І ПРОБЛЕМНО-ОРІЄНТОВАНІ ЗАВДАННЯ

- 1) На прикладі будь-якої етнічної спільноти продемонструйте вияви характеристик етноцентризму за Брюером та Кемпбеллом.
- 2) На основі відкритих джерел інформації оцініть пропагандистські дискусії в період війни щодо приналежності борщу як продукту кулінарної культури Україні та РФ в контексті теорії етноцентризму.

БЛОК 6.2. ГРАДАЦІЯ ВИЯВІВ ЕТНОЦЕНТРИЗМУ

Завдання 6.2.1. Ознайомтесь із типологією акультураційних стратегій за Д. Беррі. Дайте відповіді на поставлені запитання, згенеруйте відповідні коментарі.

Етноцентризм має певну градацію³⁷, міру вираженості, на яку впливають як особливості культури, так система етносоціальних відносин в суспільстві, етносоціальна стратифікація. Д. Беррі³⁸ для градування

³⁶Brewer M.B., Campbell D.T. Ethnocentrism and intergroup attitudes: East African evidence. New York: Halsted/Wiley, 1976.

³⁷Деякі дослідники основну причину цього вбачають у особливостях культури. Так, існують дані, що представники колективістичних культур етноцентричніші, ніж члени культур індивідуалістичних. Але іншими авторами було виявлено, що саме в колективістичних культурах, де превалюють цінності скромності та гармонії, міжгрупова упередженість менша, наприклад, полінезійці демонстрували меншу перевагу своєї групи, ніж європейці.

³⁸Berry J. W. Immigration, acculturation and adaptation // Applied psychology: An international review. 1997. Vol. 46 (1). P.5–34; Berry J.W., Poortinga Y.H., Segall

етноцентризму запропонував визначення позиції індивіда як носія певної етнічної ідентичності з двох основних питань.

Перше питання стосується ставлення до власної культури, її цінності для індивіда і необхідності збереження й подальшого розвитку власної етнокультурної ідентичності.

Друге стосується ставлення індивіда до етнічної групи контакту: наскільки позитивною/негативною є взаємодія з членами іншої етнічної групи. Відповіді на ці два питання можна позначити на біполярних градуйованих шкалах, у яких один полюс визначено як максимально позитивний, а інший – як максимально негативний.

Для схематичного зображення, як правило, обмежуються лише крайніми полюсами відповідей; у цьому випадку існує чотири варіанти потенційно можливих співвідношень відповідей на обидва питання. Кожне співвідношення відповідає певному виду акультураційної стратегії.

Таблиця 6.2.1.1.

	Ставлення до культури своєї етнічної групи	Ставлення до культури етнічної групи контакту
Етнічна інтеграція	позитивне	позитивне
Етноцентризм (у формі сепаратизму та сегрегації, в залежності від етнічної більшості/етнічної меншини)	позитивне	негативне
Етнічна асиміляція	негативне	позитивне
Етнічна маргіналізація/ексклюзія	негативне	негативне

Позитивні відповіді на обидва питання свідчать про орієнтацію індивіда та/або етнічної групи на стратегію *етнічної інтеграції*. Ця стратегія передбачає збереження і подальший розвиток власної (етно)культурної спадщини на тлі доброзичливого сприйняття різноманітних форм взаємодії з більшістю. Ця стратегія зумовлює виникнення «мозаїчного» суспільства, в межах якого кожен елемент мозаїки зберігає свою самобутність, а всі етнокультурні групи разом створюють нову цілісність.

Цей полікультурний варіант розвитку суспільства часто протиставляється варіанту, «плавильного котла», в межах якого вихідна самобутність втрачається. В таких випадках особа виявляє негативне ставлення до етнічної ідентичності власної групи (заперечує, приховує, або «розмиває» її в інший спосіб) та позитивно ставиться до етнічної

ідентичності більшості (напр., титульного етносу). В таких випадках йдеться про вияви *етнічної асиміляції*.

Наступний варіант акультураційної стратегії передбачає позитивну відповідь на питання про збереження свого культурного надбання і негативну відповідь на питання про бажання підтримувати й посилювати зв'язок з етнічною групою контакту. Залежно від того, хто робить вибір даної стратегії — домінуюча група чи етнокультурна меншина, — вона традиційно матиме різні назви.

Якщо цей вибір роблять члени етнічної меншини, то є підстави вести мову про наявність ізоляціоністських установок і орієнтації на *етнічний сепаратизм*. Дуже часто вибір цієї стратегії — це єдиний, з погляду меншини, спосіб збереження етнокультурної ідентичності і більш-менш незалежного існування. Якщо ця стратегія нав'язується меншині домінуючою групою, говорять про стратегію *сегрегації*.

За наявності конфлікту між етнічними спільнотами та інших несприятливих соціальних умовах етноцентризм може виявлятися у дуже яскравих формах і ставати дисфункціональним для індивіда та групи. При такому етноцентризмі, який отримав найменування войовничого, люди не лише судять про чужі цінності, виходячи з власних, а й нав'язують їх іншим. Екстремним проявом такого етноцентризму виступають расизм та нацизм в його різних версіях.

Войовничий етноцентризм виявляється у ненависті, недовірі, страху та звинуваченні інших груп у своїх невдачах. Такий етноцентризм несприятливий і для особистісного зростання, адже з його позицій виховується любов до батьківщини, а дитину, як не без сарказму писав Е. Еріксон: «переконають, що саме його «вид» входив у задум творіння всезнаючого Божества, що саме виникнення цього виду було подією космічного значення і що саме він призначений історією стояти на варті єдино правильного різновиду людства під проводом обраної еліти та вождів» (Еріксон, 1996 б, с.311-312).

Войовничий етноцентризм використовується в реакційних доктринах, які санкціонують захоплення життєвих просторів інших народів та придушення цих народів різними засобами, включаючи етноциди (етнічні чистки). Расизм та нацизм передбачають делегітимізацію аут-групи — зарахування групи чи груп до супернегативних соціальних категорій, яка не має зв'язку із цінностями людини та людськості»³⁹.

Членів аут-групи всіляко дегуманізують, називаючи виродками, зміями, паразитами, пацюками, демонами, що має, за задумом пропагандистів расизму або нацизму, перевести аут-групу до категорії «нелюдей» і виправдати поводження з цією аут-групою такими засобами, які

³⁹Bar-Tal D. Causes and consequences of delegitimation: Models of conflict and ethnocentrism //Journal of Social Issues. 1990. Vol. 46. P.65–82.

виключають прояви людяності, емпатії, розуміння і т.п. Йдеться про масові вбивства, тортури, етнічну дискримінацію, етнічні депортації і т.п.

Етнічна маргіналізація/ексклюзія як акультураційна стратегія виникає в індивіда чи етнокультурної групи коли, з одного боку, у нього або у неї є слабо-сформованою або вже втраченою ідентифікація з рідною етнічною групою (ін-групою) та її культурою, а з іншого боку — через якісь обставини немає установки на підтримування і, тим більше, на посилення контактів з групою етнічної більшості або з іншими етнокультурними групами.

ЗАПИТАННЯ І ПРОБЛЕМНО-ОРІЄНТОВАНІ ЗАВДАННЯ

- 1) Опишіть та проаналізуйте на відомих для Вас прикладах суспільства, в яких етно-соціальна структура припускає стратегію етнічної інтеграції.
- 2) Опишіть та проаналізуйте на відомих для Вас прикладах суспільства, в яких етно-соціальна структура припускає стратегію етнічної асиміляції, вказавши при цьому, які спільноти виконують активну роль в етнічній асиміляції (себто, вони асимілюють інші спільноти), а які спільноти – пасивну роль в асиміляції (виступаючи об'єктами етнічної асиміляції).
- 3) На основі відкритих джерел інформації проаналізуйте діяльність ІРА (Ірландської республіканської Армії) у Великій Британії як приклад етнічного сепаратизму.
- 4) На основі відкритих джерел інформації опишіть та проаналізуйте суспільство ПАР (Південно-Африканської республіки) як приклад етнічної сегрегації (етнічного апартеїду).

БЛОК 6.3. ЕТНІЧНА СТЕРЕОТИПІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИКИ ПРИПISУВАННЯ В ЕМПІРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ЕТНОСТЕРЕОТИПІВ

Завдання 6.3.1. Ознайомтесь із особливостями етнічних стереотипів та проведіть тестування за адаптованим варіантом опитувальника Д. Каца та К. Брейлі себе та представників з Вашого соціального мікрооточення (дослідження матиме тренінгово-пробаційну цінність).

Важливу роль міжгрупових відносинах відіграють соціальні стереотипи – спрощені, схематизовані образи соціальних об'єктів, які характеризуються високим ступенем узгодженості індивідуальних уявлень. Стереотипи засвоюються в ранньому дитинстві зазвичай із вторинних джерел, або з безпосереднього досвіду - і використовуються дітьми задовго до виникнення чітких уявлень про ті етнічні групи, до яких вони самі належать.

Поняття «соціальний стереотип» було впроваджено в науковий тезаурус американським журналістом У. Ліппманом (1922 р., праця «Громадська думка»). Ліппманом, стереотипи було визначено як впорядковані, детерміновані культурою «картинки світу» у голові людини,

які, по-перше, заощаджують її зусилля при сприйнятті складних соціальних об'єктів та, по-друге, захищають її цінності, позиції та права. Іншими словами, стереотипи орієнтують людину в морі соціальної інформації та допомагають їй зберегти високу самооцінку.

Серед найбільш суттєвих властивостей етнічних стереотипів виділяють їх емоційно-оцінний характер. Починаючи з Ліппмана, в етносоціології, етнопсихології, соціальній психології акцент в розумінні ядра етнічних стереотипів робився саме на їх емоційних компонентах. З середини 50-х р. ХХ ст. під прямим «впливом ідей когнітивізму дослідники починають дедалі пильнішу увагу звертати на їх когнітивну компоненту, а негативні стереотипи навіть розглядати як когнітивний компонент упередження (негативної соціальної установки). Зрозуміло, що етнічні стереотипи містять як когнітивну компоненту (етнічні упередження, або ж аттитюди), так і емоційну компоненту (відповідні оцінки етнічних аут-груп, позитивні або негативні).

Іншою важливою властивістю етнічних стереотипів вважається стійкість і навіть ригідність нової інформації. Справді, стереотипи досить стабільні, що неодноразово підтверджувалося у емпіричних дослідженнях. Яскравий приклад – зміст етнічних стереотипів у трьох поколіннях студентів Принстонського університету США (1933, 1950 та 1969) рр.), який загалом не надто змінився. Але стійкість стереотипів є все-таки відносною...

Ще одна властивість соціальних стереотипів, яку вирізняють дослідники -узгодженість, тобто, високий рівень однотайності уявлень серед членів стереотипізованої групи. Етнічними, стереотипами, отже, вважатимуться лише уявлення, які поділяються досить великою кількістю індивідів у межах соціальних спільнот. Існують навіть спроби виділення індивідуальних стереотипів, які не збігаються з соціальними стереотипами, коли індивідом «на основі обмеженої інформації щодо окремих представників будь-яких етнічних груп будуються упереджені висновки щодо всієї групи»...

У багатьох емпіричних дослідженнях стереотипними визнаються якості з наявністю яких у цієї групи погоджуються щонайменше 75–80% піддослідних. Але узгодженість стереотипів це зовсім не їхня тотожність. Стереотипи – це типові уявлення членів групи про соціальний об'єкт, що не означає їхньої повної тотожності в окремих індивідів або усвідомлення всіма представниками групи однаковою мірою.

У. Ліппман вважав неточність і навіть хибність однієї з найважливіших характеристик соціальних стереотипів. Надалі стереотипи отримували не менш невтішні характеристики та інтерпретувалися як пряма «дезінформація», «сукупність міфічних уявлень» і т.п. Хибність настільки міцно почала асоціюватися з поняттям «стереотип», що було навіть запропоновано новий термін «соціотип» для позначення стандартизованого, проте, несправжнього знання про соціальної групи.

Лише починаючи з 50-х р. ХХ ст. набула поширення гіпотеза американського психолога О. Клайнберг щодо наявності у стереотипі якогось «зерна істини». Тепер уже не викликає сумнівів думка про те, що соціальні стереотипи зовсім не є набором упереджень, вигадок, забобонів та міфічних уявлень. Більшість сучасних дослідників визначають соціальний стереотип як образ соціального об'єкта, а не просто як думку про цей об'єкт, яка є ніяк не обумовленою об'єктивними характеристиками останнього і цілком залежить від сприймаючого (стереотипізуючого) суб'єкта. Цей образ може бути більш адекватним або менш адекватним, більш або менш повним, іноді навіть помилковим, але ми завжди отримуємо його на основі (най навіть тенденційного і неповного) узагальнення тих чи інших рис етнічної групи, з якою ми контактуємо в дійсності. Тому етнічні стереотипи як образи етнічних спільнот відбивають, (нехай і в спотвореному чи трансформованому вигляді) реальні властивості двох взаємодіючих етнічних груп та відносини між ними.

Отже, етнічні стереотипи частково відображають реальні особливості стереотипізованої етнічної групи. Вважається, що стереотипи наближаються до реальних особливостей стереотипізованої групи, якщо в опитуваннях виявляється наявність одностайної думки між двома етнічними групами щодо рис третьої етнічної групи.

Відповідно до так званої гіпотези контакту, більш глибокі та тривалі контакти між групами призводять до вищої питомої ваги реальних характеристик у взаємних стереотипах (див. Campbell, 1967). Ознакою істинності пропонується вважати і узгодженість між сприйняттям групою самої себе та її сприйняттям іншою групою.

Отже, є «зерно істини» в тому, що американці є конкурентними, патріотичними, незалежні та емоційними, якщо ці якості вважають «типово американськими» і вони самі, і респонденти з інших етнічних груп (щонайменше двох)

Історично так склалося, що переважна більшість досліджень присвячена етнічним стереотипам, тобто, спрощеним образам етнічних груп. Перше серйозне емпіричне дослідження було проведено 1933 р. у США Д. Кацом та К. Брейлі. Автори запропонували студентам Принстонського університету список 84 особистісних рис, з яких ті повинні були вибрати по п'ять найбільш характерних для десяти груп: білих американців, афроамериканців, англійців, ірландців, німців, італійців, євреїв, китайців, японців, турків. Кац та Брейлі виявили високий ступінь узгодженості у приписуванні деяких рис тим чи іншим етнічним групам.

Наприклад, 84% піддослідних вважали, що афроамериканці поділяють множину забобонів, 78% - що німці є здібними у сфері науки тощо. Методика «Приписування якостей» набула надзвичайно широкого поширення як у США та Європі, так і в країнах «третього світу» – Лівані, Пакистані, Філіппіні і т.д.

ОПИТУВАЛЬНИК КАЦА ТА БРЕЙЛІ (НАВЧАЛЬНО-АДАПТОВАНИЙ ВАРІАНТ)

Інструкція.

1) Із запропонованого списку оберіть, будь ласка, та підкресліть (обведіть колом або позначте в інший спосіб) 15 якостей, які, на Вашу думку, найбільш повно та точно характеризують Вашу етнічну групу.

2) Із запропонованого списку оберіть, будь ласка, та підкресліть (обведіть колом або позначте в інший спосіб) 15 якостей, які, на Вашу думку, найбільш повно та точно характеризують Вашу етнічну групу, яка є для Вас найбільш цікавою і мешкає на території України або за її межами (бажано обирати ту етнічну групу, з представниками якої у Вас є наявним досвід спілкування).

3) Проведіть аналогічне опитування серед Ваших друзів/знайомих/членів родини (зауважимо, дані цього опитування матимуть лише пробаційну та тренувальну цінність для Вас і

4) На основі приписаних якостей зробіть висновки щодо аутостереотипів Вашої етнічної групи та гетеростереотипів щодо тієї етнічної групи, якості якої Ви приписали у пункті 2 інструкції. Спробуйте відповісти на запитання про те, наскільки стереотипізовані Вами та іншими опитаними Вами особами відповідають або не відповідають дійсності (є спрощеннями, упередженнями,

- 1) Дисциплінований(-а)
- 2) Недовірливий(-а)
- 3) Суворий(а)
- 4) Надійний(а)
- 5) Чесний(а)
- 6) Безгосподарний(-а)
- 7) Жорстокий(-а)
- 8) Чуйний(-а)
- 9) Індивідуалістичний (-а)
- 10) Зловживаючий(-а) алкоголем
- 11) Акуратний(-а)
- 12) Впертий(а)
- 13) Прагматичний(-а)
- 14) Фанатичний(-а)
- 15) Невмілий(а)
- 16) Мовчазний(а)
- 17) Повільний(а)
- 18) Відданий порядку.
- 19) Імпульсивний(а)
- 20) Витривалий(-а)

- 21) Ненадійний(а)
- 22) Серйозний(а)
- 23) Доброзичливий(-а)
- 24) Прихований(а)
- 25) Емоційний(-а)
- 26) Слухняний(-а)
- 27) Віддає перевагу матеріальним цінностям
- 28) Стриманий(-а)
- 29) Прогресивний(а)
- 30) Працьовитий(-а)
- 31) Агресивний(а)
- 32) Конкуруючий(а)
- 33) Непосидючий(а)
- 34) Пригнічений(-а)
- 35) Незалежний(а)
- 36) Консервативний(а)
- 37) Сильний(-а)
- 38) Патріотичний(-а)
- 39) Оптимістичний(а)
- 40) Гордий(а)
- 41) Адаптований(а)
- 42) Гостинний(-а)
- 43) Замкнений(-а)
- 44) Енергійна(-а)
- 45) Підозрілий (-а)
- 46) Байдужий(-а) до оточуючих
- 47) Володіючий (-а) почуттям гумору
- 48) Щедрий(-а)
- 49) Довірливий(-а)
- 50) Озлоблений(-а)
- 51) Діловитий(а)
- 52) Жалісливий(-а)
- 53) Неохайний(-а)
- 54) Добрий(а)
- 55) Бережливий(-а)
- 56) Комунікабельна(-а)
- 57) Скромний(а)
- 58) Гуманний(-а)
- 59) Той, хто прагне до успіху
- 60) Заздрісний(а)
- 61) Войовничий (а)

- 62) Терплячий(-а)
- 63) Пасивний(а)
- 64) Наполегливий(-а)
- 65) Безпечний(а)
- 66) Впевнений у собі
- 67) Ледачий(-а)
- 68) Добросовісний(а)
- 69) Розкутий(а)
- 70) Підприємливий(-а)
- 71) Володіючий (а) почуттям власної гідності
- 72) Консервативний(а)
- 73) Сильний(-а)
- 74) Патріотичний(-а)
- 75) Оптимістичний(а)
- 76) Гордий(а)
- 77) Адаптивний(-а)
- 78) Дисциплінований(а)
- 79) Недовірливий(-а)
- 80) Суворий(а)
- 81) Надійний(а)
- 82) Відданий порядку.
- 83) Імпульсивний(-а)
- 84) В'їдливий(-а)

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ ТИПІВ ЕТНІЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ (Г.У.СОЛДАТОВА, С.В.РИЖОВА)

Дана методична розробка дозволяє діагностувати етнічну самосвідомість і її трансформації в умовах міжетнічної напруженості.

Бланк методики

Інструкція: Нижче наводяться висловлювання різних людей з питань національних відносин, національної культури. Подумайте, наскільки Ваша думка збігається з думкою цих людей. Визначте свою згоду або незгоду з даним висловлюваннями.

	Я — людина, яка...	Згоден/згодна	Скоріше згоден/згодна	У чомусь згоден/згодна	Скоріше не згоден/не згодна	Не згоден/не згодна

				ь — ні		
1	надає перевагу способу життя свого народу, але з великим інтересом ставиться до інших народів					
2	вважає, що міжнаціональні шлюби руйнують народ					
3	часто відчуває перевагу людей іншої національності					
4	вважає, що права нації завжди вище прав людини					
5	вважає, що в повсякденному спілкуванні національність не має значення					
6	надає перевагу способу життя лише свого народу					
7	зазвичай не приховує своєї національності					
8	вважає, що справжня дружба може бути тільки між людьми однієї національності					
9	часто відчуває сором за людей своєї національності					
1	вважає, що					

0	будь-які засоби хороші для захисту інтересів свого народу					
1 1	не надає переваги якій-небудь національній культурі, включаючи і свою власну					
1 2	нерідко відчуває перевагу свого народу над іншими					
1 3	любить свій народ, але поважає мову і культуру інших народів					
1 4	вважає вкрай необхідним зберігати чистоту нації					
1 5	важко уживається з людьми своєї національності					
1 6	вважає, що взаємодія з людьми інших національностей часто буває джерелом неприємностей					
1 7	байдуже ставиться до своєї національної приналежності					
1	відчуває					

8	напругу, коли чує навколо себе чужу мову					
19	готовий мати справу з представником будь-якого народу, незважаючи на національні відмінності					
20	вважає, що його народ має право вирішувати свої проблеми за рахунок інших народів					
21	часто відчуває неповноцінність через свою національну приналежність					
22	вважає свій народ більш обдарованим і розвиненим порівняно з іншими народами					
23	вважає, що люди інших національностей повинні бути обмежені в праві проживання на його національній території					
24	дратується при близькому спілкуванні з людьми інших національностей					

	й					
2 5	завжди знаходить можливість мирно домовитися в міжнаціональній суперечці					
2 6	вважає за необхідне "очищення" культури свого народу від впливу інших культур					
2 7	не поважає свій народ					
2 8	вважає, що на його землі всі права користування природними та соціальними ресурсами повинні належати тільки його народу					
2 9	ніколи серйозно не ставився до міжнаціональних проблем					
3 0	вважає, що його народ не краще і не гірше інших народів					

Обробка результатів

Відповіді переводяться у бали відповідно до шкали:

- . "згоден" - 4 бали;
- . "скоріше згоден" - 3 бали;
- . "в чомусь згоден, в чомусь ні" - 2 бали;
- . "скоріше не згоден" - 1 бал;

. “не згоден” - 0 балів.

Потім підраховується кількість балів по кожному з типів етнічної ідентичності (в дужках вказані пункти, що працюють на даний тип):

1. Етнотілізм (пункти: 3, 9, 15, 21, 27).
2. Етнічна індіферентність (5, 11, 17, 29, 30).
3. Норма (позитивна етнічна ідентичність) (1, 7, 13, 19, 25).
4. Етноетілізм (6, 12, 16, 18, 24).
5. Етноізоляціонізм (2, 8, 20, 22, 26).
6. Етнофанатизм (4, 10, 14, 23, 28).

Залежно від суми балів, набраних досліджуваними за тією чи іншою шкалою (можливий діапазон — від 0 до 20 балів), можна говорити про вираженість відповідного типу етнічної ідентичності, а порівняння результатів за всіма шкалами між собою дозволяє виділити один або кілька домінуючих типів.

Опитувальник містить шість шкал, які відповідають наступним типам етнічної ідентичності.

1. Етнотілізм — одна з форм гіпоідентичності, що представляє собою відхід від власної етнічної групи і пошуки стійких соціально-психологічних ніш не за етнічним критерієм.

2. Етнічна індіферентність — розмивання етнічної ідентичності, виражене в невизначеності етнічної приналежності, неактуальність етнічності.

3. Норма (позитивна етнічна ідентичність) — поєднання позитивного ставлення до власного народу з позитивним ставленням до інших народів. У поліетнічному суспільстві позитивна етнічна ідентичність має характер норми і властива переважній більшості. Вона задає такий оптимальний баланс толерантності по відношенню до власної та інших етнічних груп, який дозволяє розглядати її, з одного боку, як умова самостійності і стабільного існування етнічної групи, з іншого — як умова мирного міжкультурної взаємодії в поліетнічному світі. Посилення деструктивності в міжетнічних відносинах обумовлено трансформаціями етнічної самосвідомості за типом гіперідентичності, яка відповідає в опитувальнику трьом шкалам:

4. Етноетілізм — даний тип ідентичності може виражатися в нешкідливій формі на вербальному рівні як результат сприйняття через призму конструкту “мій народ”, але може припускати, наприклад, напруженість і роздратування у спілкуванні з представниками інших етнічних груп чи визнання за своїм народом права вирішувати проблеми за “чужий” рахунок.

5. Етноізоляціонізм — переконаність у перевазі свого народу, визнання необхідності “очищення” національної культури, негативне ставлення до міжетнічних шлюбів, ксенофобія.

6. Етнофанатизм — готовність йти на будь-які дії заради етнічних інтересів, аж до етнічних “чисток”, відмови іншим народам у праві

користування ресурсами і соціальними привілеями, визнання пріоритету етнічних прав народу над правами людини, виправдання будь-яких жертв у боротьбі за благополуччя свого народу.

Етноєгоїзм, етноізоляціонізм і етнофанатизм є шаблями гіперболізації етнічної ідентичності, що означає появу дискримінаційних форм міжетнічних відносин. У міжетнічній взаємодії гіперідентичність проявляється у різних формах етнічної нетерпимості: від роздратування, що виникає як реакція на присутність членів інших груп, до відстоювання політики обмеження їх прав і можливостей, агресивних і насильницьких дій проти іншої групи і навіть геноциду (Солдатова, 1998).

ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДИКИ Ш. ШВАРЦА ДЛЯ ІНТУЇТИВНОГО ВИЗНАЧЕННЯ ЦІННІСНИХ ЗАСАД ЕТНІЧНОЇ КАТЕГОРИЗАЦІЇ/ІДЕНТИФІКАЦІЇ

Завдання. Пройдіть тестування за методикою Шварца, порівнявши себе з представником/представницею будь-якої з етнічних спільнот, що мешкають на території України.

Для цього спочатку протестуйте себе і визначте свою ієрархію цінностей, позначивши відповідну цифру в балах згідно наведеної нижче шкали, потім зробіть те саме щодо представника будь-якої етнічної спільноти на території України (українців, поляків, татарів, росіян, юдеїв та ін.). Підрахуйте отримані бали для себе та для представника обраної Вами етнічної спільноти згідно формул в шкалі обліку (див. нижче).

В результаті побудови Вашої ієрархії цінностей та ієрархії цінностей обраного Вами представника етнічної спільноти зробіть висновок щодо етнічних подібностей/відмінностей етнічних ідентичностей Вашої етнічної спільноти та етнічної спільноти, представника якої Вами було обрано.

МЕТОДИКА Ш. ШВАРЦА PVQ «ПОРТРЕТ ЦІННОСТЕЙ» (АДАПТАЦІЯ СЕМКІВ І.)

Методика спрямована для дослідження динаміки зміни цінностей груп (культур) у зв'язку зі змінами в суспільстві, життєвими проблемами.

Інструкція: Нижче наведено описи деяких людей. Прочитайте уважно і подумайте, наскільки текст відповідає Вам. Якщо опис стосується Вас, то позначте у комірці відповідь.

НАСКІЛЬКИ ПОДІБНОЮ ДО ТЕБЕ Є ЦЯ ЛЮДИНА

ОЦІНОЧНА ШКАЛА

Дуже подібна - 6 балів

Така ж як я - 5 балів

Майже така, як я - 4 бали

Трішки така як я - 3 бали

Не така як я - 2 бали

Зовсім не така як я - 1 бал

1. Для нього важливо вигадувати щось нове і бути творчим. Він любить все робити оригінально **6 5 4 3 2 1**
2. Для нього важливо бути багатим. Він хоче мати багато грошей і дорогих речей **6 5 4 3 2 1**.
3. Для нього важливо, щоб усіх людей у світі вважали рівними. Вважає, що кожен повинен мати рівні шанси у житті **6 5 4 3 2 1**
4. Для нього важливо показати свої здібності. Він хоче, щоб люди захоплювались тим, що він робить **6 5 4 3 2 1**
5. Для нього важливо жити у безпечному середовищі. Він уникає всього, що може загрожувати втраті безпеки **6 5 4 3 2 1**
6. Він вважає, що важливо робити багато цікавих речей у житті. Він завжди намагається спробувати щось нове **6 5 4 3 2 1**
7. Він вважає, що люди повинні робити те, що їм говорять. Перекоаний, що люди повинні дотримуватися правил завжди, навіть тоді, коли ніхто не бачить **6 5 4 3 2 1**
8. Для нього важливо вислухати думки людей, які відрізняються від нього. Навіть якщо він з ними не погоджується, він все ж хоче їх зрозуміти **6 5 4 3 2 1**
9. Він вважає, що не варто просити більше, ніж вже маєш. Він перекоаний, що люди повинні бути задоволені з того, що у них вже є **6 5 4 3 2 1**
10. Він шукає будь-яку нагоду, щоб розважитись. Для нього важливо робити те, що приносить йому задоволення **6 5 4 3 2 1**
11. Йому подобається самостійно вирішувати, що робити. Для нього важливо бути вільним у плануванні та у виборі своєї діяльності **6 5 4 3 2 1**
12. Для нього важливо дбати про близьких людей. Він намагається дбати про їхнє добро **6 5 4 3 2 1**
13. Для нього важливо бути успішним. Він любить вражати інших **6 5 4 3 2 1**
14. Для нього важлива безпека його країни. Він вважає, що держава повинна бути на сторожі внутрішньої та зовнішньої загрози **6 5 4 3 2 1**
15. Він любить ризикувати, завжди шукає пригод **6 5 4 3 2 1**
16. Для нього важливо поводити себе правильно. Він намагається уникати вчинків, які для інших здаються помилковими **6 5 4 3 2 1**
17. Йому подобається бути керівником і вказувати іншим, що вони повинні робити. Він хоче, щоб люди робили те, що він каже **6 5 4 3 2 1**
18. Для нього важливо бути вірним своїм друзям. Він хоче присвятити себе близьким людям **6 5 4 3 2 1**
19. Він щиро вірить у те, що люди повинні піклуватись про природу. Для нього важливо доглядати навколишнє середовище **6 5 4 3 2 1**
20. Для нього важливо бути релігійним. Він старається дотримуватися своїх релігійних переконань **6 5 4 3 2 1**
21. Для нього важливою є чистота та порядок. Він зовсім не любить, коли серед речей безлад **6 5 4 3 2 1**
22. Він вважає, що важливо цікавитися багатьма речами. Він цікавий і старається все зрозуміти **6 5 4 3 2 1**

23. Він переконаний, що всі народи у світі повинні жити в гармонії. Поширення ідеї миру між усіма людьми для нього є важливим **6 5 4 3 2 1**
24. Він вважає, що бути амбітним – це важливо. Він намагається показати, наскільки він здібний **6 5 4 3 2 1**
25. Він вважає, що все треба робити традиційними способами. Для нього важливо дотримуватися звичаїв, яких його навчили **6 5 4 3 2 1**
26. Для нього важливо насолоджуватись життям та отримувати. Він любить себе розважати. **6 5 4 3 2 1**
27. Для нього важливо відповідати потребам інших людей. Він намагається підтримати тих, кого знає. **6 5 4 3 2 1**
28. Він переконаний, що завжди повинен виявляти повагу до батьків та старших людей. Для нього важливо бути слухняним **6 5 4 3 2 1**
29. Він хоче, щоб зі всіма були справедливими, навіть із тим, кого він не знає. Для нього важливо захищати слабких у суспільстві **6 5 4 3 2 1**
30. Він любить сюрпризи. Для нього важливо, щоб його життя було цікавим **6 5 4 3 2 1**
31. Він боїться захворіти. Бути здоровим – дуже важливо для нього **6 5 4 3 2 1**
32. Бути попереду у житті дуже важливо для нього. Він все намагається робити краще ніж інші **6 5 4 3 2 1**
33. Для нього важливо прощати людей, які його образили. Він намагається побачити хороші сторони в людях і не ображатися **6 5 4 3 2 1**
34. Для нього важливо бути незалежним. Він любить покладатися на себе **6 5 4 3 2 1**
35. Для нього важливо, щоб його країна мала стабільний уряд. Він турбується про забезпечення соціального порядку **6 5 4 3 2 1**
36. Для нього важливо весь час бути ввічливим з іншими людьми. Він намагається ніколи не дратувати та не турбувати інших **6 5 4 3 2 1**
37. Він дуже хоче насолоджуватись життям. Гарне проведення часу є дуже важливим для нього **6 5 4 3 2 1**
38. Для нього важливо бути скромним. Він намагається не привертати до себе увагу **6 5 4 3 2 1**
39. Він завжди хоче бути тим, хто приймає рішення. Він любить бути лідером **6 5 4 3 2 1**
40. Для нього важливо пристосуватися до природи. **6 5 4 3 2 1**

ШКАЛА ОБЛІКУ ЗА ФОРМУЛАМИ:

- Конформізм = $(п7+п16+п28+п36) / 4$
- Традиція = $(п9+п20+п25+п38) / 4$
- Доброзичливість = $(п12+п18+п27+п33) / 4$
- Універсалізм = $(п3+п8+п19+п23+п29+п40) / 6$
- Самостійність = $(п1+п11+п22+п34) / 4$
- Стимуляція = $(п6+п15+п30) / 3$
- Гедонізм = $(п10+п26+п37) / 3$

- Досягнення = $(п4+п13+п24+п32) / 4$
- Влада = $(п2+п17+п39) / 3$
- Безпека = $(п5+п14+п21+п31+п35) / 5$

Аналіз результатів:

На основі результатів методики можна побудувати ієрархічну структуру цінностей особистості або групи людей. Та цінність, яка набирає найбільшу кількість балів, є для людини провідною та спрямовує її діяльність і творчість. Щоб мотивувати конкретну людину до певної діяльності, потрібно звертати увагу на ті мотиваційні цілі, які у людини знаходяться на 1 місці. На основі цього можна укласти ієрархічну структуру цінностей особистості (Семків, 2013).

1. Самостійність (selfdirection). Незалежність думок і дій, наявність вибору, можливість творчості. Цінності цієї групи змушують людину діяти відповідно до власних суджень що є хибним, а що правильним. Риси людини, яка надає перевагу цінностям самостійності: її незалежність від впливу соціального середовища, бажання самостійно нести відповідальність за власний вибір, усвідомлювати можливість керування власним життям та власними рішеннями. Така людина цінує творчість, нестандартність та індивідуальність як у себе, так і в інших. Для людини, яка надає переваги цінностям самостійності, нестерпним є відчуття залежності від інших.

2. Стимуляція (stimulation). Біологічне підґрунтя – потреба у постійній стимуляції, бути у постійному стані збудження. Важливим для такої людини є новий досвід, постійні зміни та новизна. Невід'ємною особливістю людини, яка надає перевагу цінностям стимуляції, є схильність до ризику, пошук гострих вражень та нестандартних подій, змін у житті. Такі люди багато подорожують, мають друзів, беруть участь у різних соціальних групах. Нестерпною для них є стабільність, монотонність, відсутність нових знайомств.

3. Гедонізм (hedonism). Насолода, чуттєве задоволення. Схильні до гедонізму люди надають великого значення комфорту, відпочинку, доброму та здоровому сну і харчуванню. Для них важливим є гарне проведення вільного часу. Розваги та відпочинок є найважливішим у житті такої людини.

4. Досягнення (achievement). Особистий успіх понад усе. Найважливішим у житті таких людей є досягнення нових цілей та власний розвиток. Такі люди готові багато працювати для того, щоб бути попереду 24 інших, часто ціною власного благополуччя та здоров'я. Для них важливим є соціальне визнання. Люди, які надають перевагу цінностям досягнення, часто залежні від позитивної оцінки інших. Все, що вони роблять, спрямоване, поперше, на власний розвиток, і, по-друге, на соціальне визнання.

5. Влада (power). Найбільшого значення ця цінність набуває у недемократичних країнах, проте у всіх культурах, на думку автора, функціонування соціальних інститутів потребує певної диференціації. У

недемократичних країнах доступ до соціальних, матеріальних чи психологічних ресурсів мають лише ті, хто володіє більшою владою. Саме тому для людей у таких суспільствах влада постає як ціль та висока цінність. Цінності влади відображаються у прагненні накопичувати матеріальні ресурси, гроші, займати керівні посади.

6. Безпека (security). Мотиваційна ціль – гармонія і стабільність, відчуття безпеки. Ш. Шварц вважає, що цінності безпеки зростають у тих, у кого є така потреба. Люди, які надають перевагу безпеці, роблять усе, щоб уникати загрозливих, ризикованих та нестабільних ситуацій. Для них важливим є не лише власна безпека, але й безпека близьких людей, національна безпека та спокій. Гармонія, порядок та чистота є не менш цінними для таких людей, вони більше, ніж інші схильні до педантизму.

7. Конформізм (conformity). Ціль – обмеження дій, прагнень, що можуть зашкодити іншим, порушити соціальні очікування, норми. Для людей, які цінують конформізм, важливо поводитись згідно з соціальними очікуваннями та стандартами. Надзвичайної ваги для них набувають такі риси як ввічливість, моральність, нормативність. Для них важливо виконувати усі правила та вимоги, навіть у тому випадку, якщо є можливість їх порушити. Повага до старших для таких людей набуває особливого значення.

8. Традиція (tradition). Традиційний спосіб поведінки стає символом групової солідарності, виявом єдиних цінностей та гарантією виживання. Традиції часто мають форму релігійних обрядів, норм поведінки. Для людей, які надають перевагу традиції, важливими є єдність між поколіннями у родині, 25 виконання обрядів, святкування релігійних свят. Такі люди не люблять виділятися з натовпу, не намагаються вимагати від життя більшого, ніж уже мають. Найбільшого стресу їм завдають зміни у звичному для них способі життя та надмірна увага до їхньої особистості.

9. Універсалізм (universalism). Мотиваційна ціль – розуміння, толерантність, захист благополуччя всіх людей та природи. Для людей, що цінують цінності універсалізму, надзвичайно важливими є справедливість та рівність людей на землі. Найчастіше ці люди є активними борцями за справедливість, часто захищають інтереси національних та сексуальних меншин, незахищених верств населення. Ці люди стають борцями за здоровий спосіб життя та покращення екології на нашій планеті. Найчастіше вони беруть участь у різноманітних протестних акціях, громадських рухах та об'єднаннях.

10. Доброзичливість (benevolence). В основі лежить добротність, спрямована на забезпечення благополуччя найближчих людей. Люди, які надають перевагу цінностям доброзичливості, найчастіше дбають про благополуччя, щастя та добробут рідних, друзів, співробітників, колег. Такі люди цінують вірність, чесність, дружелюбність та відповідальність, вони намагаються бути опорою та підтримкою для людей, яких вони люблять та поважають (Schwartz, 1992).

ПРАКТИКУМ 7.
ТЕМА ПРАКТИКУМУ: РЕЛІГІЙНО-ЕТНІЧНИЙ ЧИННИК
ДЕРЖАВНОЇ МАКРОІДЕНТИЧНОСТІ СХІДНИХ СУСПІЛЬСТВ.

БЛОК 7.1. ГЕГЕЛЬ ПРО СХІДНУ РЕЛІГІЙНІСТЬ І СХІДНИЙ
ДЕСПОТИЗМ⁴⁰

ГЕГЕЛЬ про відмінності між східним та західним типами
релігійності та політико-правової регуляції.

Завдання 7.1.1. Прочитайте наведений нижче уривок тексту, дайте
відповіді на запитання і наведіть відповідні коментарі.

«...принципом східного світу є субстанціальність морального початку. Це перше подолання свавілля, яке потопає у цій субстанціальності.

1 Моральні визначення є вираженими як закони, але так, що суб'єктивна воля є підпорядкованою законам як зовнішній силі, що немає нічого внутрішнього, немає ні переконань, ні совісті, ні формальної свободи, і тому законів дотримуються лише зовнішнім чином та існують лише як право примусу. Щоправда, і в нашому цивільному праві містяться обов'язки, виконання яких здійснюється примусовими заходами: мене можуть змусити повернути чужу власність, дотримуватися укладеного договору.

2 Але адже у нас моральний елемент полягає не тільки в примусі, але у почутті та у співчутті. Їх на Сході також вимагають зовнішнім чином, і хоча зміст моральності встановлюється абсолютно правильно, проте, внутрішнє стає зовнішнім. Немає дефіциту у волі, яка потребує моральності, але немає волі, яка здійснює її тому, що вона є внутрішньо обов'язковою. Бо дух ще не став внутрішнім, він взагалі виявляється лише як природна духовність. Як зовнішнє та внутрішнє, закон і розуміння, так і релігія та держава ще є чимось єдиним. Взагалі державний устрій являє собою теократію, і царство боже так само є і світським царством, як і світське царство від того не стає менш божественним.

3 На Сході ще не дійшло до свідомості те, що ми називаємо Богом, бо наш Бог розуміється лише як сходження до надчуттєвого, і ми коримось йому тому, що почерпаємо зсередини самих себе те, що робимо,

⁴⁰Тут і надалі цит. згідно: Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1975). Lectures on the philosophy of world history. Introduction, reason in history. (translated from the German edition of Johannes Hoffmeister from Hegel papers assembled by H. B. Nisbet). New York, NY: Cambridge University Press.; G.W.F. Hegel (2001). Philosophy of Right. Translated by S.W Dyde Batoche Books Kitchener. Ontario.

там же закон у собі є обов'язковим, не потребуючи цього суб'єктивного додатку. При цьому людина споглядає не свою власну, а чужу їй волю...»

ЗАПИТАННЯ І ПРОБЛЕМНО-ОРІЄНТОВАНІ ЗАВДАННЯ.

1. Дайте власний коментар до тези 1, яка стосується моральності і законів у східних релігіях.
2. Наведіть приклади похідної від східних релігій моралі, яка, стаючи складовою законів держави, характеризується дефіцитом почуття та співчуття.
3. Прокоментуйте тезу 3. Що має на увазі Гегель, коли веде мову про те, що «на Сході ще не дійшло до свідомості те, що ми називаємо Богом, бо наш Бог розуміється лише як сходження до надчуттєвого, і ми коримось йому тому, що почерпаємо зсередини самих себе те, що робимо, там же закон у собі є обов'язковим, не потребуючи цього суб'єктивного додатку»?

ГЕГЕЛЬ про релігію китайської держави

Завдання 7.1.2. Прочитайте наведений нижче уривок тексту, дайте відповіді на запитання і наведіть відповідні коментарі.

«...Китайська держава є фундованою лише на цьому моральному зв'язку, і для неї є характерним *об'єктивний сімейний пієтет*. Китайці усвідомлюють себе такими, що належать до свого сімейства і водночас є синами держави. У самій сім'ї вони не є особистостями, оскільки субстанціальна єдність, в якій вони перебувають в ній, є кровною та природною єдністю. Вони не є особистостями і в державі, тому що в ній панує патріархальне ставлення та управління, яке ґрунтується на прояві батьківської турботливості імператора, який підтримує порядок у всьому. ...у Шу-цзіні зазначено п'ять обов'язків 1) імператора та народу по відношенню один до одного; 2) батька та дітей; 3) старшого та молодшого брата; 4) чоловіка та дружини; 5) друзів по відношенню до друзів.

...сімейна основа є також основою державного устрою, якщо може бути про нього. Хоча імператор має права монарха, який стоїть на чолі державного цілого, однак він здійснює ці права так, як їх здійснює батько стосовно своїх дітей. Він є патріархом, і нього покладається усе те, що може вимагати поваги себе у державі. **2** *Адже імператор є також очільником релігії та науки, про що далі буде докладніше сказано.* Ця батьківська турботливість імператора та дух його підданих як дітей, які не виходять із морального сімейного кола і не можуть отримати для себе самостійної та громадянської свободи, роблять ціле такою державою, в якій управління та поведінка є моральними і в той же час абсолютно прозовими, тобто розумовими без вільного розуму та фантазії...

Наразі ми переходимо до розгляду релігійної сторони китайської держави. У патріархальному стані релігійне піднесення людини саме собою є простою моральністю та праведністю. Саме абсолютне є частково абстрактним простим правилом цієї праведності, вічною справедливістю, частково її могутністю. Крім цих простих визначень, усі подальші відносини світу природи до людини, всі вимоги суб'єктивного відчуття відпадають. Китайці за їх патріархального деспотизму не потребують такого посередництва перед вищою істотою, оскільки це посередництво полягає у вихованні, у законах моральності та ввічливості, а потім у наказах імператора та в його правлінні. Імператор є як очільником держави, так і очільником релігії. Внаслідок цього релігія тут, по суті справи, є державною релігією. Від неї слід відрізнити ламаїзм, тому що він не став державним, але містить у собі релігію як вільна, духовна, незацікавлена свідомість.

3 Отже, вищезгадана китайська релігія не може бути тим, що ми називаємо релігією. Адже для нас вона є внутрішньою світом духу в собі, тому що дух у собі уявляє собі те, що виявляється його найпотемнішою сутністю. Отже, у цих сферах людина позбавлена і від залежності від держави і вона може, йдучи у внутрішній світ, звільнитися від світської влади. Але релігія не перебуває у Китаї на цьому шаблі, оскільки істинна віра стає можливою лише там, де індивідууми всередині себе, для себе є незалежними від зовнішньої примусової сили. У Китаї індивідуум не виявляється незалежним в жодному з цих відносин; тому і в релігії він залежить, а саме від існуючих у природі істот, найвищою з яких є небо. Від них залежить врожай, пора року, успіх, неврожай. До Неба наближається лише імператор як очільник, як влада, а чи не індивідууми як такі. Він приносить жертви на чотирьох святах, дякує на чолі всього двору за врожай і просить благословення для посіву. Це Небо можна було б розуміти у сенсі нашого бога як повелителя природи (ми говоримо наприклад: нехай зберігає нас (небо), але в Китаї ставлення ще не таке, бо там одиничне самосвідомість постає як субстанціальне, сам імператор як міць. Отже, Небо має лише значення природи...

ЗАПИТАННЯ І ПРОБЛЕМНО-ОРІЄНТОВАНІ ЗАВДАННЯ.

1. Як Ви розумієте поняття «об'єктивний сімейний пієтет»? Чи відіграє об'єктивний сімейний пієтет відповідну роль в українському православ'ї? А якщо так, то чи є цей факт якимось чином пов'язаним із державою в Україні?
2. Чи є логічні та історичні підстави проводити паралелі між імператором та очільником Комуністичної партії Китаю в аспекті очільництва релігії та науки? Відповідь обґрунтуйте посиланнями на конкретні факти з відкритих джерел інформації.
3. Що має на увазі Гегель, говорячи про те, що, «*вищезгадана китайська релігія не може бути тим, що ми називаємо релігією. Адже для нас вона є внутрішньою світом духу в собі, тому що дух у*

собі уявляє собі те, що виявляється його найпотаємнішою сутністю»?

ГЕГЕЛЬ про особливості східного деспотизму і релігії в Індії.

Завдання 7.1.3. Прочитайте наведений нижче уривок тексту, дайте відповіді на запитання і наведіть відповідні коментарі.

1 Що ж до політичного життя індусів, то, перш за все, слід звернути увагу на прогрес у цьому плані в порівнянні з Китаєм. У Китаї панувала рівність всіх індивідумів, і тому управління зосереджувалося в центральному пункті, в імператорі, тож окреме не досягало самостійності та суб'єктивної свободи. Найближчим переходом від цієї єдності є те, що виявляється відмінністю, і у своєму відокремленні вона стає самостійною по відношенню до всеосяжної єдності. Для органічного життя потрібна, з одного боку, єдина душа, з іншого боку – розчленування на відмінності, які відокремлюються й у відособленні розвиваються у цілу систему, але отже їх діяльність відтворює єдину душу.

Цієї свободи відокремлення немає в Китаї, тому що недолік полягає саме в тому, що у ньому відмінності ще можуть досягти самостійності. У цьому плані в Індії виявляється значний прогрес, у тому, що з деспотичної єдності утворюються самостійні члени. Однак, ці відмінності стають вродженими; замість того, щоб, як в органічному житті, приводити душу як єдність у діяльний стан та вільно її створювати, вони стають скам'янілими і задубілими, і їхня міцність прирікає індійський народ на принизливе поневолення. Цими відмінностями є касты. У кожній розумній державі є відмінності, які мають виявлятися: індивідуми мають досягти суб'єктивної свободи та встановлювати ці відмінності із себе.

2 Однак в Індії ще немає мови про свободу та про внутрішню моральність; розбіжності, що виявляються, є лише відмінностями занять, станів. І у вільній державі вони утворюють особливі сфери, які так перехреснюються у своїй діяльності, що індивіди отримують у них свою особисту свободу; але в Індії існує лише відмінність мас, яка, проте, поширюється на все політичне життя і на релігійну свідомість. Завдяки цьому станом відмінності залишаються, подібно до того, як у Китаї єдність, на тому ж початковому ступені субстанціальності, тобто вони не впливають із вільної суб'єктивності індивідумів.

3 Якщо ми поставимо питання про поняття держави та її різних функцій, то виявиться, що перша її істотна функція така, що вона має на меті абсолютно спільний першопочаток, який людина усвідомлює насамперед у релігії, потім у науці. Бог, божественне, є, безумовно,

спільним першопочатком. Отже, першим станом виявляється те, за допомогою якого виробляється і проявляється божественне, стан брамінів.

Другий момент, або другий стан, стане виразником суб'єктивної сили та хоробрості. Адже сила повинна проявлятися, щоб ціле могло існувати і підтримувати своє існування в боротьбі проти інших цілих, чи держав. Це стан є станом воїнів і правителів, кшатріїв, хоч і браміні часто стають правителями. Третя функція має на увазі окремі сторони життя, задоволення потреб і обіймає собою землеробство, ремесла та торгівлю; це клас вайш'їв.

Нарешті, четвертий момент представлений службовим. станом, що є засобом; його функція полягає в тому, щоб працювати для інших за винагороду, достатню для мізерного харчування; цей стан - шудри (цей службовий клас, власне кажучи, не може утворювати особливого органічного стану в державі, оскільки він слугує лише окремим особам, а отже, його функції є окремими приватними функціями, які прилягають до вищезгаданих функцій). Проти таких станів, особливо у час, висловлюється думка, згідно якої держава має розглядатися лише з абстрактно-правового боку, і звідси робиться висновок: не повинно існувати ніякої відмінності станів. Але рівність у державному житті є щось абсолютно неможливе, оскільки завжди існує індивідуальна відмінність статі та віку, і навіть якщо кажуть: всі громадяни повинні однаково брати участь в управлінні, то відразу ж оминають жінок і дітей, які виключаються. Не можна також нехтувати різницею бідності та багатства, впливом уміння та таланту, і ця обставина по суті справи спростовує вищезгадані абстрактні твердження. Але якщо, виходячи з цього принципу, ми допускаємо відмінність занять та тих станів, яким ці заняття надані, то в Індії ми знаходимо ту особливість, що належність індивідуума до цього стану по суті справи обумовлюється його походженням і що він змушений належати до цього стану. Саме завдяки цьому конкретна життєвість, що виникає, завмирає тут, і кайдани перешкоджають розвитку життя, що ледь зароджується, завдяки цьому абсолютно знищується видимість здійснення свободи в цих відмінностях.

Після з'ясування індійського принципу в кастових відмінностях, у релігії та літературі, слід зазначити і форму політичного життя, тобто основний принцип індійської держави. Держава є та духовна дійсність, завдяки якій має здійснюватись самосвідоме буття духу, свобода волі як закон. Це безумовно передбачає самосвідомість вільної волі взагалі. У китайській державі моральна воля імператора є закон, але таким чином, що при цьому висоромленню піддається суб'єктивна, внутрішня свобода, і закон свободи править індивідами лише як щось зовнішнє стосовно них. В Індії є цей первинний внутрішній світ уяви, єдність природного та духовного, в якому не містяться ані природа як раціональний світ, ані духовне як самосвідомість, яка протипокладає себе природі.

Тут немає протилежності в принципі, немає свободи ні як у собі справжньої волі, ні як суб'єктивної свободи. Внаслідок цього не виявляється

справжньої основи держави, принципу свободи, отже неспроможна існувати справжньої держави. Це має першорядне значення; якщо Китай цілком є державою, то індійське політичне існування таке, що там є лише народ, а чи не держава.

4 Далі, якщо в Китаї існував моральний деспотизм, то в Індії те, що ще можна назвати політичним життям, виявляється зовсім безпринципним деспотизмом, який не визнає моральних та релігійних правил, тому що необхідною умовою та основою моральності, релігії, оскільки остання має відношення до людської діяльності, є свобода волі. Тому в Індії панує найгірший, найганебніший деспотизм.

Китай, Персія, Туреччина, взагалі Азія – країна деспотизму й у поганому значенні тиранії; але остання вважається чимось ненормальним і вона не схвалюється релігією, моральною свідомістю індивідуумів. Тут тиранія обурює індивідуумів, вони ненавидять її і вважають її сором'язливою. Тому вона випадкова і ненормальна: її не повинно бути. Але в Індії тиранія в порядку речей, тому що там не існує почуття власної гідності, яке можна було протиставити тиранії і яке б обурюватися нею; залишаються лише фізичне страждання, відмова задоволення необхідних потреб і задоволень, і лише цьому проявляється негативне ставлення до тиранії.

ЗАПИТАННЯ І ПРОБЛЕМНО-ОРІЄНТОВАНІ ЗАВДАННЯ.

1. Що має на увазі Гегель, коли пише про те, що в «...плані (відокремлення особи) в Індії виявляється значний прогрес, у тому, що з деспотичної єдності утворюються самостійні члени. Однак, ці відмінності стають вродженими; замість того, щоб, як в органічному житті, приводити душу як єдність у діяльний стан та вільно її створювати, вони стають скам'янілими і задубілими, і їхня міцність прирікає індійський народ на принизливе поневолення»? Дайте Вашу інтерпретацію зазначеної тези.
2. Чи поширюється теза 2 на сучасну Індію, чи це виключно характеристика її минулого? Наведіть приклади, які б доводили/спростовували перше або друге.
3. Чи погоджуєтесь Ви з думкою Гегеля про те, що «Бог, божественне, є, безумовно, спільним першопочатком» держави? Наведіть аргументи «за» і «проти» цієї точки зору.
4. В чому полягає відмінність між «моральним» деспотизмом в Китаї та «найгіршим, найганебнішим деспотизмом в Індії»? Чи відповідають ці релігійно-політичні особливості сучасності Китаю та Індії? Дайте відповідь, посилаючись на конкретні факти із відкритих джерел інформації.

БЛОК 7.2. МАРКС ПРО ГЕНЕЗУ СХІДНОГО ДЕСПОТИЗМУ⁴¹

Завдання 7.2.1. Прочитайте наведений нижче уривок тексту, дайте відповіді на запитання і наведіть відповідні коментарі.

1 «...Відсутність приватної власності на землю справді є ключем до розуміння всього Сходу. В цьому основа всієї його політичної та релігійної історії. Але чому східні народи не дійшли приватної власності на землю, навіть феодалної власності? Мені здається, що це пояснюється головним чином кліматом і характером ґрунту, особливо великою смугою пустель, яка тягнеться від Сахари через Аравію, Персію, Індію і Татарію аж до найвищої частини азійського плоскогір'я. Перша умова землеробства тут — це штучне зрошування, воно є справою або громад, або провінцій, або центрального уряду.

Ця елементарна необхідність економного та спільного використання води, яка на Заході змусила приватних підприємців об'єднуватись у добровільні асоціації, як у Фландрії та Італії, на Сході, де цивілізація була на занадто низькому рівні і де розміри території надто великі, щоб викликати до життя добровільні асоціації, — наказово вимагала втручання центральної влади уряду. Звідси та економічна функція, яку змушені були виконувати всі азійські уряди, а саме функція організації громадських робіт.

"2 Якщо не приватні земельні власники, а держава безпосередньо протистоїть безпосереднім виробникам, як це спостерігається в Азії, як земельний власник і водночас суверен, то рента і податок збігаються, або, вірніше, тоді не існує жодного податку, який був би відмінним від цієї форми земельної ренти... Держава тут – верховний власник землі... Суверенітет тут – земельна власність, сконцентрована в національному масштабі, але в цьому випадку не існує жодної приватної земельної власності, хоча існує як приватне, так і общинне володіння та користування землею".

3 "...Впровадження рабства за тодішніх умов було великим кроком вперед.... Стародавні громади там, де вони продовжували існувати, утворювали протягом тисячоліть основу грубої державної форми, східного деспотизму, від Індії до Росії. Тільки там, де вони розклалися, народи рушили власними силами вперед шляхом розвитку, та його найближчий економічний прогрес полягав у збільшенні та подальшому розвитку виробництва у вигляді рабської праці..."

ЗАПИТАННЯ І ПРОБЛЕМНО-ОРІЄНТОВАНІ ЗАВДАННЯ.

⁴¹Тут і надалі цит. згідно: Marx, Karl (1992) [1844]. "Economic and Philosophical Manuscripts". Early Writings. Translated by Livingstone, Rodney; Benton, Gregory. London: Penguin Classics. pp. 279–400

1. Чи вважаєте Ви пояснення Марксом «основи всієї його політичної та релігійної історії» через відсутність приватної власності в умовах Сходу задовільним/незадовільним? Якщо так/ні, то в чому саме?
2. Поясніть, як Ви розумієте тезу 2. Що має на увазі Маркс коли говорить про «збіг ренти і податку»?
3. Що дає підстави Марксу співставляти східний деспотизм Індії і Росії? Наведіть можливі резони дослідника, які, з Вашої точки зору, могли б бути найбільш слухними.

БЛОК 7.3. ВІТФОГЕЛЬ ПРО РЕЛІГІЮ В ДЕСПОТИЧНИХ ДЕРЖАВАХ⁴²

7.3.1. ВІТТФОГЕЛЬ про храмове землеволодіння

Завдання. Прочитайте наведений нижче уривок тексту, дайте відповіді на запитання і наведіть відповідні коментарі.

«...На ісламському Близькому Сході власники пожертвувань (вакуфів) для сімей зберігали свої землі неподільними, оскільки, в кінцевому рахунку, ці землі слугували релігійним та благодійним цілям. Але, хоча сімейний вакуф тимчасово приносив прибуток своєму власнику та його нащадкам, він не був ані надійною, ані вільною і міцною формою власності. Хоча сімейні вакуфи рідше піддавалися конфіскації, їх, як і інші вакуфи, могли відібрати, якщо держава того воліла. Вони оподатковувалися, і бенефіціари, які отримали їх, не зміцнювали свої повноваження за допомогою загальнонаціональної політичної організації.

1 За своїм первинним задумом, сімейний вакуф нагадує землі, якими володіють храми та священники, хоча часто його безпосереднє призначення є іншим. Але, на відміну від служителів культу, власники цих пожертвувань займають чільне становище не задля будь-якої активної участі у житті, а свого існування у ролі лихварів. Храмові землі, подібно до нецерковних посадових земель, були неподільними; але сам факт того, що землеволодіння священників або храмів не призвело до якоїсь ефективної форми боротьби з метою обмежити абсолютистську державу конституційними рамками, свідчить про зв'язок між гідравлічною державою та релігіями, які були панівними.

Також представники землевласницької бюрократії, дрібномаєтне дворянство, яке було служилим і неслужилим, не об'єдналися в національний орган, здатний відстоювати їх майнові права всупереч юридичному і пов'язаному з накопиченням тиском державного апарату. Вони були задоволені тим, що користувалися своєю землею як засобом для комфортного проживання, надавши дворянам, які несли службу, можливість

⁴²Тут і надалі цит. згідно: Wittfogel, Karl (1957). Oriental despotism; a comparative study of total power. New York: Random House

організувати і управляти об'єднаною національною системою політичної влади. Приклад китайського генерала, який продемонстрував свою політичну нешкідливість тим, що вдавався виключно зацікавленим у придбанні землі, наочно демонструє політичне безсилля права власності на Сході, навіть якщо власністю володіли самі представники апарату.

2 Гідравлічна держава, яка не припускає суттєвого незалежного військового чи майнового керівництва, також не сприяє виникненню незалежної релігійної влади. У жодному гідравлічному суспільстві панівна релігія не була поза впливом держави як національна (або міжнародна) об'єднана автономна церква.

3 Видимих конкурентів у панівної релігії не може бути. Це часто має місце у примітивних культурах, де єдиними важливими представниками єретичних ідей та звичаїв є чаклуни та відьми. Там відсутня сама проблема вибору, і гідравлічні лідери легко ототожнюють себе з панівною релігією.

Другорядні релігії зазвичай виникають і поширюються у відносно диференційованих інституційних умовах. Там, де такі вірування мають шанс зберегтися (неіндуїстські віросповідання в Індії, даосизм і буддизм у конфуціанському Китаї, християнство та юдаїзм під владою ісламу), правителі прагнуть поступово ототожнити себе з панівною доктриною. Навряд чи треба доводити, що в даному контексті слово «панує» стосується лише соціальних та політичних аспектів питання. Це не передбачає жодних релігійних оціночних суджень. Чи є соціально панівна релігія також найбільш досконалою за своїми релігійними догматами це зовсім інше (і цілком розумне) питання, але воно не входить у рамки цього дослідження...».

ЗАПИТАННЯ І ПРОБЛЕМНО-ОРІЄНТОВАНІ ЗАВДАННЯ.

1. Що має на увазі Вітфогель, ведучи мову про «ефективну форму» боротьби з метою обмежити абсолютистську державу конституційними рамками з боку священників або храмів? Наведіть та проаналізуйте відомі Вам приклади держав, проведіть смислові паралелі з теорією.
2. Чи стосується теза про те, що «у жодному гідравлічному суспільстві панівна релігія не була поза впливом держави як національна (або міжнародна) об'єднана автономна церква» виключно держав минулого? Чи, все-таки, існують східні держави, в яких панівна релігія перебуває поза їх впливом? Дайте позитивну або негативну відповідь, навівши відповідні приклади або факти із відкритих джерел інформації.
3. Наведіть та проаналізуйте приклади відомих Вам сучасних азійських держав, в яких гідравлічні «лідери легко ототожнюють

себе з панівною релігією». Доведіть, що вони здійснюють зазначене ототожнення.

ВІТТФОГЕЛЬ про ієрократію і квазі-ієрократію в східних деспотіях

Завдання 7.3.2. Прочитайте наведений нижче уривок тексту, дайте відповіді на запитання і наведіть відповідні коментарі.

«...Прагнучи визначити відносини між гідравлічною владою та панівною релігією, ми повинні спочатку відкинути одну поширену оману. У гідравлічному світі, як і інших аграрних суспільствах, релігія відіграє величезну роль, і представники релігії є зазвичай, багаточисленними. Однак важливість якогось соціального інституту не обов'язково має на увазі його автономію. Як зазначалося вище, перебуваючи на урядовому утриманні, армії гідравлічних цивілізацій є зазвичай багаточисленними, але ті ж фактори, які роблять їх багаточисленними, змушують їх бути залежними від уряду.

Звичайно, моделі релігійних відносин не можуть бути прирівняними до моделей організації оборони. Але в обох випадках їх масштабність є результатом надзвичайної близькості до урядової машини, здатної використовувати величезні ресурси доходів.

Більшість усіх гідравлічних цивілізацій характеризуються численним та впливовим жрецьким станом. Але було б неправильно позначити ці цивілізації як ієрократичні, себто, керовані жрецькими. Щоб визначити значення слова «жрець», робилися численні спроби, і видатні соціологи, які займалися порівняльними дослідженнями (наприклад, Макс Вебер), надавали широкого вибору визначенню для феномену, чий інституційні кордони встановити нелегко.

Вочевидь, жрець повинен мати кваліфікацію для виконання своїх релігійних завдань, які зазвичай включають жертвоприношення, а також молитви. Кваліфікований жрець може присвятити релігійним обов'язкам лише частину свого часу, тоді як більшу частину його часу він витратить на те, щоб забезпечити себе засобами для існування; або він може служити "професійно", тобто, присвятити службі весь свій час.

1 Якщо ми визначимо жрецьке панування як урядове панування професійних жерців, то майже жодну значну гідравлічну державу не можна буде охарактеризувати в такий спосіб. У низці випадків чиновництво включало багатьох осіб, які виховувалися як жреці і, перш ніж обійняти державну посаду, вони служили жрецькими. Таке підґрунтя важливо відзначити, оскільки воно висвітлює роль храмів у складній правлячій системі. Але також важливо відзначити, що коли люди із жрецького середовища стають помітними постатями в уряді, то вони, як правило, припиняють витрачати більшу частину свого часу на

виконання релігійних обов'язків. Таким чином, їхня влада є не ієрократичною у вузькому розумінні цього терміна, а квазі-ієрократичною. Деякі гідравлічні уряди, очолювані кваліфікованими жрецькими, багато хто відносить до останнього типу.

Гідравлічними племенами індіанців пуебло правлять вожді, які відіграють провідну роль у багатьох релігійних церемоніях. Однак, крім одного або кількох із них часто лише касика, ці жреці-вожді проводять більшу частину свого часу, займаючись сільським господарством. Тому уряд пуебло є ієрархією людей, які, хоч і мають кваліфікацію щодо церемоніальних обов'язків, здебільшого є жрецькими, які присвятили релігійній службі весь свій час.

Ймовірно, містами державами Стародавнього Шумеру зазвичай керували головні жреці передових міських храмів, а також відомі придворні та урядовці, які, відіграючи важливу роль в управлінні храмовими маєтками, можливо, були також і кваліфікованими жрецькими. Але хіба ці люди, які були навчені богослов'ю, мали ще час на те, щоб виконати багато релігійних функцій професійного жреця? Даймель припускає, що жреці-царі відправляли богослужіння в храмах тільки в особливо урочистих випадках. Їхні піддані були однаково зайнятими їхніми світськими обов'язками, та релігійній діяльності присвячували лише обмежений час.

Високопоставлені помічники правителя, а також, безперечно, багато його нижчих чиновників опинилися на політичній арені тому, що були представниками найвпливовішої економічної та військової складової держави храмів. Тому уряди шумерських храмових міст були квазі-ієрократичними. Але навіть у Шумері влада храмів поступово слабшала. Реформа жреця-царя Урукаґіні в Лаґаші показує, що на початку третього тисячоліття до нашої ери передові жрецькі сім'ї намагалися секуляризувати храмові землі, а невдовзі після правління Урукаґіні великим царям Аккада та Ура вдалося зробити з деяких храмових земель царські володіння. Під час наступного вавилонського періоду храмові господарства перестали бути значним економічним сектором суспільства, і основна частина високопосадовців вже не обов'язково була пов'язаною зі жрецьством.

2 Вавилонська модель зустрічається набагато частіше, ніж шумерська. Як правило, гідравлічні уряди керувалися професійними чиновниками, яких, можливо, й навчали жреці, але які не готувалися стати жрецькими. Більшість усіх кваліфікованих та професійних жреців як і раніше займалися своїми релігійними завданнями, а те, що окремі жреці займалися державною службою, не робило уряд ієрократичним.

Серед кількох прикладів встановлення жрецького правління в гідравлічній країні, на особливу увагу заслуговує двадцять перша династія фараонів Єгипту. Але узурпатор засновник цієї династії Херихор, який розпочав своє сходження як жрець, обіймав світську державну посаду перш, ніж фараон зробив його верховним жрецем, і йому дали цю посаду не для зміцнення, а для послаблення влади головних жреців монахів Амонас. Як і

жреці-царі Шумера, фараони Стародавнього Єгипту, включаючи Херихора, вочевидь, більшу частину свого часу витрачали на виконання своїх державних завдань. З погляду історії Стародавнього Єгипту важливим є те, що з двадцяти шести династій епохи правління фараонів у кращому лише одна може бути класифікованою як квазі-ієрократична.

3 Але які б не були недоліки цього припущення про еволюцію правління жреців у правління воїнів, воно має ту перевагу, що звертає увагу на численні функції гідравлічного режиму. На відміну від суспільств феодалної Європи, в якому більшість всіх воєначальників (феодалних баронів) були все ж таки слабко і дуже умовно пов'язаними зі своїм государем і в якому панівна релігія була незалежною від світської влади, армія гідравлічного суспільства була невід'ємною частиною агроуправлінської бюрократії, а панівна релігія була сильно прив'язаною до держави. Саме в цьому виявлялася величезна концентрація життєво-важливих функцій, яка наділяла гідравлічний уряд справді деспотичною (тотальною) владою...»

ЗАПИТАННЯ І ПРОБЛЕМНО-ОРІЄНТОВАНІ ЗАВДАННЯ.

1. Поясніть, (на основі використання супровідних додаткових матеріалів та/або матеріалів з відкритих джерел інформації), що таке ієрократія і квазі-ієрократія. Наведіть 2-3 приклади ієрократій і квазі-ієрократій з числа сучасних держав і дайте їх коротку характеристику.
2. Які можливі наслідки для сучасних держав Сходу має Вавилонська модель формування жрецтва і чиновництва? В чому саме можуть виявлятися ці наслідки?
3. Чи пов'язана обставина, виділена підкресленням, із сучасним індивідуалізмом, вільним ринком та демократією в державах Західної Європи? Дайте коментар, навівши відповідні історичні приклади.

ВІТТФОГЕЛЬ про тотальний терор в деспотичній державі

Завдання 7.3.3. Прочитайте наведений нижче уривок тексту, дайте відповіді на запитання і наведіть відповідні коментарі.

1«...Механізми адміністрації та примусу залежать від розуміння людиною природного права та її здібностей використовувати це право.

Розвиток деспотичного режиму йшов одним шляхом в епоху неоліту, іншим шляхом в епоху залізної доби і йде третім шляхом у наш час. Але в кожному випадку правляча група утверджувала або утверджує свою тотальну перевагу за тих реальних природних умов і за допомогою тих доступних технологій,

які відповідають цій епосі. Жертва брутальної форми деспотизму не вважає своїх переслідувачів менш могутніми тому, що при більш розвинених технічних можливостях вони змогли б упіймати та знищити її за допомогою інших методів чи набагато швидше.

2 Жертва також не сумнівається в їхній абсолютній перевазі, оскільки вони діють відповідно до поширених культурних шаблонів. Такі шаблони завжди формують стиль поведінки, відповідно до якого діє правитель (і його піддані), і іноді пом'якшують чи продовжують урядові процедури на певних етапах. Але ці шаблони не заважають урядові досягти зрештою своєї мети. Той факт, що в багатьох країнах осіб, засуджених до смерті, зазвичай не страляють у певні сезони або в певні дні, зовсім не означає, що вони можуть уникнути своєї загибелі. І той факт, що панівна релігія вихваляє акти милосердя, не означає, що вона утримується від вимог застосування вкрай жорстоких заходів.

Потенційна жертва деспотичного переслідування добре знає, що природні та культурні умови, незалежно від тимчасового відтермінування, яке вони можуть забезпечити, не запобігатимуть її остаточній загибелі. Влада деспотичного правителя над підданими, не є менш тотальною лише тому, що вона обмежена факторами, які формують життя людей у кожному типі суспільства...»

ЗАПИТАННЯ І ПРОБЛЕМНО-ОРІЄНТОВАНІ ЗАВДАННЯ.

1. Поясніть, як Ви розумієте тезу 1, виділену курсивом, жирним шрифтом і підкресленням.
2. Які відомі Вам східні релігії, вихваляючи милосердя, спонукають до вкрай жорстоких санкцій щодо порушників релігійних норм? Наведіть приклади використання релігійно-санкціонованого терору з відкритих джерел інформації.
3. Опишіть культурні шаблони східних релігій, відомих своєю терористичністю. Чим є, на Вашу думку, зумовленим використання терору як інструменту релігійних санкцій? На основі інформації із відкритих джерел, покажіть наявний або відсутній зв'язок в деспотичних практиках китайської держави в минулому і сьогодні у прикладі з рухом (сектою) фалуньгун (фалун-дафа): https://wikiukuk.top/wiki/persecution_of_falun_gong#Torture_and_abuse_in_custody

ВІТТФОГЕЛЬ про співіснування державної і другорядних релігій у деспотичних державах

Завдання 7.3.4. Прочитайте наведений нижче уривок тексту, дайте відповіді на запитання і наведіть відповідні коментарі.

«...Ми маємо особливо багату інформацію про другорядні релігії в ісламському суспільстві та традиційному Китаї. Мусульманські правителі терпіли християнство, юдаїзм і зороастризм. Але послідовники цих віросповідань мали миритися з нижчим політичним та соціальним статусом і були позбавленими можливості поширювати свої ідеї. Закони забороняли перехід із християнства в іудаїзм чи навпаки, і покарання за відступництво від ісламу були суворими.

Християнам не дозволялося голосно бити у свої дерев'яні дошки, голосно співати у своїх церквах, влаштовувати збори в присутності мусульман, показувати своє "ідоло-вшанування", зазивати в церкві або споруджувати хрести на своїх церквах. Не дивно, що релігійні меншини, які під час турецького володарювання були поділені на організації, які називалися "мілетами", животіли, а не процвітали. Очільник мілета обирався мілітом, але затверджувався султаном, перебуваючи ж на службі, він наділявся виконавчою владою, достатньою тільки для того, щоб мати можливість збирати податки, які накладаються на його громаду державою.

У традиційному Китаї буддизм був найважливішою другорядною релігією. Він досяг свого найкращого становища при династіях варварів, які проникли в Китай і завоювали Китай, які правили старими північними центрами китайської культури протягом середнього періоду першого тисячоліття нашої ери. Суворі гоніння 845 року започаткували політику, яка протягом тривалого часу знижувала статус буддизму до ретельно обмеженої другорядної релігії.

Спеціально призначені чиновники спостерігали за буддизмом та іншими сумнівними віросповіданнями. Уряд обмежив зведення монастирів і храмів, надавав дозвіл на кількість священиків і ченців, заборонив певні релігійні заходи, які в інших країнах не обмежувалися, і встановив, що буддійське та даоське духівництво не повинно ані займатися читанням сутр на ринкових площах, ані ходити з чашами милостині, а також не пояснювати, що таке плоди порятунку, не збирати гроші. Завершуючи своє класичне дослідження того, що інші вітали як елементи релігійної свободи, Де Гроот запитує: 'Що ж доброго у цій свободі, коли держава розробила свою систему атестації духовенства в таких суворих рамках і зробила прийом послідовників чоловіків надзвичайно важким, а жінок практично неможливим, так що кількість тих, хто міг би скористатися такою свободою, скоротилася до дуже малого відсотка населення? Це перетворювало таку хвалену свободу на фарс...»

ЗАПИТАННЯ І ПРОБЛЕМНО-ОРІЄНТОВАНІ ЗАВДАННЯ.

1. Наведіть приклади і опишіть співіснування державної і другорядних релігій у сучасних деспотичних державах.
2. Чи повторюється ситуація з буддизмом із минулого в сучасному Китаї? Якщо так/ні, то чому?

3. Проаналізуйте стан уйгурської етнічної меншини в Китаї на основі відкритих джерел інформації. Зробіть висновок про співіснування державної і другорядних релігій в Китаї.

ПРАКТИКУМ 8.

ТЕМА ПРАКТИКУМУ: УКРАЇНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ В МЕНТАЛЬНОМУ АСПЕКТІ

Завдання 8.1. Ознайомтесь із уривком з наукової статті⁴³, дайте відповіді на проблемно-орієнтовані запитання, згенеруйте відповідні коментарі.

Основні риси ментальності українців формують певну екзистенційну парадигму цінностей, смислів та сенсів, особливу систему поведінкових реакцій, унікальні патерни світосприйняття, світовідношення, світоперетворення, що у сукупності є фундаментальною стабілізаційною основою існування нації як цілості. Їх можна умовно поділити на конструктивні й деструктивні.

Серед конструктивних виокремити: емоційність та підвищену чутливість, ліризм, філософічність, щирість і душевність тощо; індивідуалізм; почуття колективізму на добровільних демократичних засадах; антеїзм; працьовитість, хазяйновитість, розвинене почуття приватної власності; волелюбність; відкритість до сприйняття інших культур; розвинений естетизм.

Серед деструктивних: нестабільність і суперечливість вдачі; брак колективної волі, національної солідарності, згоди; слабку здатність сприймати й засвоювати нові ідеї на масовому рівні (наприклад, ідею ринкової економіки); "комплекс жертви", пристосуванство, запроданство, толерування корупційних порушень; інерційну схильність до патерналізму та інфантильності; комплекс другорядності, меншовартості, провінційності ("селянський менталітет"), невіри у майбутній успішний розвиток України; правовий нігілізм (неповага до законів, масове ухиляння від їх виконання).

Окремим пунктом ми винесли анархічну домінанту української ментальності, оскільки ця риса виявляє себе двояко (і як непокора, що виливається у протистояння та боротьбу; і як неспроможність до тривалого вольового й розумового зусилля, консолідації необхідних сил для досягнення спільної мети).

Будучи детермінованими об'єктивною реальністю і наслідком історичного досвіду переживання певних подій, ментальні риси допомогли українському народу не лише зберегти власне "обличчя", а й вижити, не зникнути з геополітичної мапи світу, не підкоритися й не асимілюватися з подальшою втратою державності. Наразі українцям важливо осмислити

⁴³О.О. Гордійчук. ЕТНОГЕНЕЗ ТА ОСНОВНІ РИСИ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ КОНТЕКСТ// Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки. Вип. 2 (90), 2021, с.52-62.

власний історичний досвід, конструктивні й деструктивні ментальні риси, підсилювати перші, наполегливо працювати над змінами других, особливу увагу приділяючи розвитку раціонально-вольового компоненту.

ЗАПИТАННЯ І ПРОБЛЕМНО-ОРІЄНТОВАНІ ЗАВДАННЯ.

1. Прокоментуйте виділені автором конструктивні риси ментальності українців в контексті відповідності/невідповідності їх досвіду Ваших особистих комунікацій та спостережень.
2. Прокоментуйте виділені автором деструктивні риси ментальності українців в контексті відповідності/невідповідності їх досвіду Ваших особистих комунікацій та спостережень.
3. Оберіть 3-4 риси ментальності українців, які виявляються у Вашого мікрооточення, та доведіть їх наявність як особливої системи поведінкових реакцій, унікальних патернів світосприйняття, світовідношення, світоперетворення.

Завдання 8.2. Ознайомтесь із уривком монографії, дайте відповіді на проблемно-орієнтовані запитання, згенеруйте відповідні коментарі.

Сукупно більшість ознак ментального профілю українців⁴⁴ можна представити у вигляді *бінарної антонімічної характерологічної моделі*:

1. Індивідуалістичність – Колективістичність.

Індивідуалістичність – ознака ментального профілю, згідно з якою інтереси окремої особи ставляться вище за інтереси суспільства, колективу. Це прагнення представників соціальної спільноти до відокремленого вираження своєї особистості в соціальному просторі незалежно від колективу, а також соціальна поведінка, що виражає таке прагнення.

Колективістичність – ознака ментального профілю, яка виражає орієнтованість представників соціальної спільноти на колективну співпрацю як принцип громадського життя та діяльності людей.

2. Екзекутивність – Іntenціональність.

Екзекутивність – ознака ментального профілю, яка передбачає, що виконавськість і якості представників соціальної спільноти, пов'язані із реалізацією програмно-цільових настанов певних зовнішніх суб'єктів домінують над самостійним, автономним цілепокладанням суб'єкта.

Іntenціональність – ознака ментального профілю, згідно з якою намір, ціль, напрям, або спрямованість свідомості, волі представників соціальної спільноти на якийсь предмет домінує над виконавськістю; щодо етнічної

⁴⁴Тут і далі цит. згідно: Крячко В.І. Соціодіагностичний ракурс української ментальності: монографія/В.І. Крячко. – Київ: Вид-во ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2012. – 248 с.-с.95-133.

спільноти та соціальної системи інтенціональність виражає самореферентність (орієнтацію на внутрішнє джерело ціннісного конструювання) та самоспрямованість (спроможність автономно визначати вектор власної активності).

3. Репродуктивність – Креативність.

Репродуктивність – ознака ментального профілю, згідно з якою процес відтворення патернів (якостей, ознак), схильність до наслідувальної, відображальної, копіювальної свідомості та поведінки (мімезису) представників соціальної спільноти домінує над креативними тенденціями соціального інтелекту.

Креативність – ознака ментального профілю, яка пов'язана з переважанням творчих, новаторських виявів діяльності представників соціальної спільноти над відтворювальними.

4. Імітативність – Автентичність.

Імітативність – ознака ментального профілю, яка пов'язана з наслідуванням, запозиченням досвіду інших спільнот в конструюванні соціального простору та функціонуванні різних соціальних підсистем.

Автентичність (автохтонність) – ознака ментального профілю, яка пов'язана зі справжністю, слідуванням власній системі цінностей та автономному цілепокладанню, напрацюванням власного досвіду представниками соціальної спільноти.

5. Інтровертивність – Екстравертивність.

Інтровертивність – ознака ментального профілю, яка характеризується замкнутістю, відлюдкуватістю, споглядальністю, спрямованістю представників соціальної спільноти на внутрішній світ переживань, думок, почуттів тощо.

Екстравертивність – ознака ментального профілю, яка характеризується переважною спрямованістю потягів, інтересів, настанов та активності представників соціальної спільноти на зовнішній світ і оточуючих людей.

6. Партикулярність (сингулярність) – Універсальність.

Партикулярність – ознака ментального профілю, яка характеризується прагненням представників соціальної спільноти до відособлення, до недоторканності місцевих, приватних прав, привілеїв на шкоду загальнодержавній справі, орієнтацією культури чи об'єднання людей, які використовують в оцінюванні дій внутрішні щодо групи цінності та критерії, а не ті, що застосовуються до людей універсально, політичною роз'єднаністю, розпорошеністю.

Універсальність – ознака ментального профілю, яка пов'язана з охопленням представниками соціальної спільноти всього чи багато чого у

певній сфері життя, всеосяжністю, придатністю для всього або для багато чого.

7. Ригідність – Спонтанність.

Ригідність – ознака ментального профілю, яка характеризується заляккістю, зниженням здатності до переключення психічних процесів і пристосуванням до умов середовища.

Спонтанність – ознака ментального профілю, яка характеризується внутрішньою причинністю, без впливу та дії ззовні, мимовільністю.

8. Аісторичність – Історичність.

Аісторичність – ознака ментального профілю, яка характеризується неусвідомленням своєї місії в історичному процесі та без свідомим (або усвідомленим) намаганням зреалізувати місію інших спільнот.

Історичність – ознака ментального профілю, яка характеризується усвідомленням своєї місії в історичному процесі та намаганням зреалізувати цю місію без посередництва інших.

9. Емоційність – Раціональність.

Емоційність – ознака ментального профілю, яка характеризується переважанням емоцій над раціональними (розсудковими) виявами в свідомості та поведінці.

Раціональність – ознака ментального профілю, в основі якої покладено вимоги розуму, логіки, мислення, доцільності на противагу переживальності і нерозрізнюваності емоцій.

10. Астенічність (гіпостенічність) – Стенічність.

Астенічність – ознака ментального профілю, яка характеризується станом нервово-психічної слабкості, безсилістю, кволістю, млявістю.

Стенічність – ознака ментального профілю, яка характеризується психічною активністю та вітальним тонусом, відчуттям власної сили.

11. Толерантність (Ксенофілічність) – Ксенофобічність.

Толерантність (Ксенофілічність) – ознака ментального профілю, яка характеризується поблажливістю, терпимістю до думок, поглядів, вірувань представників інших спільнот.

Ксенофобічність – ознака ментального профілю, яка пов'язана з ворожістю або страхом по відношенню до представників інших спільнот.

12. Естетичність – Натуралістичність.

Естетичність – ознака ментального профілю, яка характеризується потягом до краси, художності, штучності, «прикрашальництва» чого-небудь на шкоду збереження природно-натуральних виявів.

Натуралістичність – ознака ментального профілю, в основі якої лежать дійсність, справжність, природність.

13. Ідеалістичність – Матеріалістичність.

Ідеалістичність – ознака ментального профілю, яка характеризується орієнтованістю на абстрактне, уявне, вимряне, неземне (світ духовно-душевних цінностей).

Матеріалістичність – ознака ментального профілю, яка характеризується орієнтованістю на матеріальні образи (фізичні, біологічні, технічні форми), речовність та предметність.

14. Ритуальність – Предметність.

Ритуальність – ознака ментального профілю, в основі якої лежать обрядність, вироблений звичай або запроваджений порядок здійснення чого-небудь, церемонія, імітативність.

Предметність – ознака ментального профілю, яка характеризується пізнавальною, творчою, практичною діяльністю, опертям на конкретні факти, явища, наочністю.

15. Іррефлексивність – Рефлексивність.

Іррефлексивність – ознака ментального профілю, яка характеризується браком осмислення представниками конкретної спільноти власних дій та послабленістю діяльності самопізнання.

Рефлексивність – ознака ментального профілю, в основі якої покладено схильність представників спільноти до самоаналізу, роздумів над власним душевним станом.

16. Чуттєвість (сенсорність) – Ідеаціональність.

Чуттєвість (сенсорність) – ознака ментального профілю, яка характеризується душевністю, емпатією, співпереживанням, орієнтованістю спільноти (її культурної системи на між особові відносини та матеріально-фізичну реальність).

Ідеаціональність – ознака ментального профілю, яка характеризується орієнтованістю спільноти (її культурної системи на абстрактні принципи та духовну реальність).

17. Інтуїтивність – Логічність.

Інтуїтивність – ознака ментального профілю, яка пов'язана з передбаченням, вгадуванням чого-небудь, спираючись на попередній досвід, знання й т. ін.; чуттям, проникливістю, здогадом без допомоги емпіричних фактів та логічних умовиводів.

Логічність – ознака ментального профілю, в основі якої перебуває покладання представників спільноти на внутрішню закономірність, розумність, послідовність, стрункність внутрішньої будови, формалізовані судження та знання.

18. Опосередкованість (медіаторність) – Безпосередність (іммедіаторність).

Опосередкованість (медіаторність) – ознака ментального профілю, яка характеризується реалізацією соціальної дії не безпосередньо, а через що-небудь інше, діяльністю, в основі якої лежать чужі пріоритети та ідеї.

Безпосередність (іммедіаторність) – ознака ментального профілю, яка характеризується діяльністю представників спільноти без посередництва кого-, чого-небудь, рухом за своїм внутрішнім потягом, напрямком; простотою, щирістю.

19. Анархічність – Державність.

Анархічність – ознака ментального профілю, яка характеризується прагненням представників спільноти до децентралізовано-децентрованого життєустрою, виявами безладності, хаотичності в суспільно-політичному житті завдяки пріоритету стихійної самоорганізації над централізованою державно-бюрократичною регуляцією.

Державність – ознака ментального профілю, яка характеризується прагненням до державного ладу та державної організації.

20. Авантюристичність – Перформативність.

Авантюристичність – ознака ментального профілю, яка характеризується ризикованими, безпринципними вчинками з метою досягнення легкого успіху, вигоди; схильністю до авантур.

Перформативність – ознака ментального профілю, яка характеризується схильністю до використання заздалегідь розробленого сценарію та вчинками з метою досягнення його реалізації.

21. Рецептивність – Конструктивність.

Рецептивність – ознака ментального профілю, яка характеризується прихильним ставленням представників спільноти до чужих нових ідей та пропозицій.

Конструктивність – ознака ментального профілю, яка характеризується продукуванням представниками спільноти власних логічних та інтелектуальних формоутворень, ідей та понять.

22. Консервативність – Прогресивність.

Консервативність – ознака ментального профілю, яка характеризується прагненням представників спільноти до стабілізації соціальних процесів, наданням переваги традиційним суспільним інститутам, прихильністю до старого, віджилого і невіра у прогрес як у єдину можливу форму розвитку людського суспільства.

Прогресивність – ознака ментального профілю, яка характеризується прагненням представників спільноти до прогресу, нових ідей, настроїв, поглядів, інноваційної діяльності.

23. Етіологічність – Функціональність.

Етіологічність – ознака ментального профілю, яка характеризується переважною орієнтованістю представників спільноти на минуле, історичне походження на протигагу сьогоденню і майбутньому.

Функціональність – ознака ментального профілю, яка характеризується орієнтацією представників спільноти на практичність, корисність, дієвість у соціальній дії.

24. Ретроградність – Антероградність.

Ретроградність – ознака ментального профілю, яка характеризується ворожістю представників спільноти до прогресу, спрямованістю на розгляд того, що відбулося раніше.

Антероградність – ознака ментального профілю, яка характеризується розповсюдженням соціальної дії представників спільноти вперед у просторі та часі (топосі).

25. Квієтичність – Прагматичність.

Квієтичність – ознака ментального профілю, яка характеризується споглядальним ставленням представників спільноти до дійсності, втечею від життя, непротивленням злу, цілковитим покладанням на фатум та інші зовнішні сили.

Прагматичність – ознака ментального профілю, в основі якої лежать поведінка, діяльність та спосіб мислення представників спільноти, які відображають практичні, утилітарні інтереси та покладання на внутрішні мотиви і намагання реконструювати зовнішнє середовище у відповідності із власними цілями.

26. Некрофілічність (танатофілічність) – Біофілічність (ерофілічність).

Некрофілічність (танатофілічність) – ознака ментального профілю, яка характеризується прагненням спільноти до смерті як стану найбільшої роупорядкованості (агрегативності); некрофілічність супутня соціальній ентропійності.

Біофілічність (ерофілічність) – ознака ментального профілю, яка характеризується прагненням представників спільноти до збереження і примноження життя в його різних виявах; біофілічність супутня соціальній тропійності.

27. Імморальність – Ригористичність.

Імморальність – ознака ментального профілю, яка характеризується запереченням представниками спільноти моралі, відмовою їх від принципів совісті, честі, справедливості.

Ригористичність – ознака ментального профілю, яка характеризується суворим, надмірно дріб'язковим дотриманням представників спільноти будь-яких моральних принципів.

28. Пасивність – Активність.

Пасивність – ознака ментального профілю, яка характеризується неенергійністю, неактивністю, інертністю, млявістю, бездіяльністю, байдужістю представників спільноти до навколишньої дійсності.

Активність – ознака ментального профілю, яка характеризується енергійністю, дієвістю, творчістю представників спільноти.

29. Маргінальність – Центроверсійність.

Маргінальність – ознака ментального профілю, що характеризується станом і поведінковими особливостями представників спільноти, які перебувають у стані невідповідності до власного атрактору.

Центроверсійність – ознака ментального профілю, яка характеризується прагненням представників спільноти до відповідності власному атрактору.

30. Анормативність – Нормативність.

Анормативність – ознака ментального профілю, яка характеризується відривом соціальної дії від нормативного порядку.

Нормативність – ознака ментального профілю, яка характеризується зв'язком соціальної дії та нормативного порядку.

31. Аполітичність – Політичність.

Аполітичність – ознака ментального профілю, яка характеризується прагненням до відцентрових рухів та приватизації політики (перетворення політики як сфери спільних справ на сферу приватних справ).

Політичність – ознака ментального профілю, яка характеризується прагненням представників соціальної спільноти до конституювання сфери спільних справ (політики).

32. Інфантильність – Зрілість.

Інфантильність – ознака ментального профілю, яка характеризується недорозвиненістю та наявністю рис, характерних для дитячого віку, а щодо соціальної системи – тенденцією до застигання на тих чи інших фазах історичного розвитку та повернення до історичного минулого (соціально-історичної регресії).

Зрілість – ознака ментального профілю, яка пов'язана із досягненням повного розвитку індивіда, групи та соціуму, набуття останнім рис сталого зростання і прогресу.

33. Матернальність – Патернальність.

Матернальність – ознака ментального профілю, яка характеризується переважанням серед представників соціальної спільноти соціального авторитету (домінату) та влади матері як соціальної ролі та архетипу.

Патернальність – ознака ментального профілю, яка характеризується переважанням серед представників соціальної спільноти соціального авторитету (домінату) та влади батька як соціальної ролі та архетипу.

34. Транзитивність (перехідність) – Константність (лінійність).

Транзитивність (перехідність) – ознака ментального профілю, яка характеризується переважанням перехідних історичних станів над періодами сталого розвитку.

Константність (лінійність) – ознака ментального профілю, яка характеризується переважанням періодів сталого розвитку над перехідними історичними станами.

35. Сугестивність – Контрсугестивність.

Сугестивність – ознака ментального профілю, яка характеризується здатністю представників соціальної спільноти легко підпадати під вплив та навіювання (вольовий тиск) представників інших соціальних спільнот.

Контрсугестивність – ознака ментального профілю, яка характеризується здатністю представників соціальної спільноти ізолюватись та протидіяти впливу та навіюванню (вольовому тиску) представників інших соціальних спільнот в аспекті виявлення випереджальної ініціативи щодо власного навіювання.

36. Трайбалістичність (клановість) – Соціетарність.

Трайбалістичність – ознака ментального профілю, яка характеризує соціальне просування окремих осіб по статусній стратифікаційній драбині соціуму за допомогою власних мікрогрупових зв'язків.

Соціетарність – ознака ментального профілю, яка характеризує соціальне просування окремих осіб по статусній стратифікаційній драбині соціуму, які використовують власні інтелектуальні та вольові здібності без залучення мікрогрупових зв'язків.

ЗАПИТАННЯ І ПРОБЛЕМНО-ОРІЄНТОВАНІ ЗАВДАННЯ.

- 1) Охарактеризуйте українську ментальність в контексті наведеної нижче моделі, здійснивши вибір однієї з перерахованих ознак із наведеного переліку. Всього в отриманому Вами переліку має міститися 36 ознак.
- 2) На основі отриманого переліку ментальних ознак побудуйте таблицю відповідності між цими ознаками та прикладами явищ культурного, політичного, економічного життя та міжособової повсякденної взаємодії, які б демонстрували і доводили наявність тієї чи іншої обраної Вами ментальної ознаки в українській ідентичності.

Зразок таблиці.

Ментальні ознаки	Культурні явища	Політичні явища	Економічні явища	Явища міжособової повсякденної взаємодії

Завдання 8.2. Ознайомтесь із уривком монографії⁴⁵, дайте відповіді на проблемно-орієнтовані запитання, згенеруйте відповідні коментарі.

Основоположними щодо предмета дослідження є теоретичні праці з проблематики нації та націоналізму, що сфокусовані в рамках трьох основних підходів: примордіалізму, інструменталізму та конструктивізму й перебувають у центрі уваги таких українських дослідників як Я. Грицак, Н. Макаренко, О. Майборода та М. Панчук, Л. Нагорна, В. Євтух. Серед англо-мовних авторів тематикою та проблематикою націоналізму, етноцентризму, етнічної та національної ідентичності, етнічної та громадянської нації опікувалися, зокрема, Р. Брубейкер та А. Степан⁴⁶.

⁴⁵Гугнін Е.А. Теоретичні засади дослідження зовнішнього впливу в соціології: монографія. Запоріжжя : КПУ, 2020. 180 с.- с.131-132.

⁴⁶Геополітичні орієнтації жителів України: лютий 2019. Прес-реліз київського міжнародного інституту соціології. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=827&page=11&t=3> (дата звернення: 06.05.2020); Грицак Я. Страсті за націоналізмом: стара історія на новий лад. Київ : Критика, 2011. 350 с.; Макаренко Н. Ю. Національна ідентичність: особливості формування. Політологічні студії : зб. наук. праць. 2010. Вып. 1. С.188–196; Майборода О., Панчук М. Мовне та політико-

У наведених працях розглядаються феномени нації, національної держави, етнічності, етнічної та національної ідентичності, зроблено узагальнення щодо європейської та азійської парадигми вирішення проблеми зовнішнього впливу. Вони різняться, перш за все, двома моделями націєбудівництва: етноцентричною та цивільно-політичною, про які веде мову А. Степан.

Етноцентрична (східна) модель передбачає створення культурно-гомогенного соціального простору за рахунок початкової ексклюзії культурно-чужорідних етнічних спільнот та проведення подальшої етнополітики культурної асиміляції щодо представників цих спільнот. Така модель є притаманною Китаю, Японії, Кореї та ін. суспільствам східної макроїдентичності.

Етноцентрична модель дає змогу поєднувати культурний та державний суверенітет за рахунок підтримання відповідних механізмів ізоляції суспільства, що робить можливими відповідні реакції опору на зовнішній вплив. Цей опір спирається на відповідні системи культурних кодів націєутворюючого етносу, які підтримують автентичність макроїдентичності суспільства та не допускають її дифузії.

Цивільно-політична модель передбачає культурну гетерогенність, культурний плюралізм та мультикультуралізм. Таке суспільство уникає відкритої ексклюзії та асиміляції культурно-різномірних етноспільнот, а навпаки, заохочує активну міграційну політику із подальшою натуралізацією мігрантів на власній території, створюючи спеціальні програми їх культурного, мовного, освітнього пристосування.

З іншого боку, титульний етнос зберігає за собою позиції націєутворюючої та державоутворюючої спільноти та утримує етнополітичну гегемонію при збереженні етнічної толерантності та мультикультурності, що дає можливість розмежовувати інтереси національно-державних спільнот та

ідеологічне протистояння в Україні: причини, чинники, прояви. Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консесусом. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008. 398 с.; Нагорна Л. П. Регіональна ідентичність: український контекст. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008; Нагорна Л. П. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2011. 272 с.; Панчук М., Євтух В., Войналович В., Котигоренко В. Етнополітичні процеси в Україні: регіональні особливості. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2011. 396 с.; Brubaker R. *Nationalism Refrained: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. 216 p.; Brubaker R. *Myths and misconceptions in the study of nationalism. The state of the nation. Ernest Gellner and the theory of nationalism* / ed. A. J. A. Holl. Cambridge, 1998. P. 272–305; Stepan A. *Ukraine: Improbable democratic «nation-state» but possible democratic «state-nation»? Post-Soviet affairs*. 2005. № 4. P. 279–308.

наднаціональних утворень, а з іншого боку – уникати сепаратизму та іредентизму в макрорегіонах...

С. Хантінгтон, описуючи статистичний підхід Д. Міршеймера, констатує наявність безпекового суперництва між Україною та Росією у зв'язку із наявністю спільного протяжного (і незахищеного) кордону. При цьому дослідник характеризує гармонізоване співіснування двох держав як малоімовірний розвиток ситуації». Разом з цим автор зауважує, що цивілізаційний підхід фокусується на «лінії розлому», яка проходить по Україні, поділяючи її на православну східну і уніатську західну частини, наголошуючи на можливості російсько-українських конфліктів, які вже давно переросли в реальність.

ЗАПИТАННЯ І ПРОБЛЕМНО-ОРІЄНТОВАНІ ЗАВДАННЯ.

1. Доведіть аргументи на користь наближеності/віддаленості української макроїдентичності до етноцентричної або цивільно-політичної моделі націєбудівництва.
2. Прокоментуйте точку зору С. Хантінгтона з урахуванням сучасної ситуації російсько-української війни.

ПРАКТИКУМ 9.

ТЕМА ПРАКТИКУМУ: ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ МАКРОЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНИ: НАУКОВІ РОЗВІДКИ ТА ДИСКУСІЇ

Завдання 9.1. Ознайомтесь із уривком монографії⁴⁷, дайте відповіді на проблемно-орієнтовані запитання, згенеруйте відповідні коментарі.

Український етнос сформувався і консолідувався тоді, коли німці, французи й італійці ще навіть не усвідомлювали себе етнічно єдиним цілим. Зате згодом, у період, коли в Західній Європі етнічна самосвідомість почала проростати в національну, а згодом у цивілізаційну під впливом визвольних, об'єднуючих і соціальних рухів, в Україні таких передумов забракло у зв'язку з входженням до складу Польщі і Литви, а згодом Речі Посполитої. Щоправда, з виникненням козацтва українська самоідентифікація почала набирати дедалі більшої сили, що знайшло відображення і в Національно-визвольній революції середини XVII ст. та утворення Козацько-гетьманської держави.

Основним поштовхом до самоідентифікації тут став образ «Іншого» і неприязнь до нього в особі польської шляхти. Але ситуація погіршилася із інкорпорацією українського Лівобережжя, а відтак і Правобережжя до складу Росії, де внаслідок асиміляційної політики царизму українська самоідентифікація почала штучно гальмуватися і розмиватися.

Водночас, природний процес самоідентифікації українців не вдалося зупинити, оскільки він спирався на генетичні фактори.

1 По-перше, питома мова. В українській мові, хоч і були місцеві діалекти, однак вони ніколи не розділяли народ так, як це було, наприклад, в Німеччині, Франції та Італії, де жителі різних регіонів з труднощами розуміли один одного навіть на рівні побутового спілкування. На теренах України люди достатньо легко розуміли один одного, незважаючи на деякі відмінності у вимові.

По-друге, релігія. З часів хрещення Русі християнська віра була вирішальною у самоідентифікації. Пізніше, після Берестейської церковної унії, греко-католицизм став другим маркером української самоідентифікації на тій самій християнській традиції. Отже, українська ідентичність формувалася як через етнолінгвістичний і культурний аспект, так і через релігійний.

По-третє, ідея свободи і незалежності. Український народ, зберігаючи пам'ять про велич Києво-Руської держави, прагнув зберегти свою

⁴⁷Тут і далі цит. згідно: Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність / авт.кол.: О. Рафальський (керівник), Я. Калакура (науковий редактор), О. Калакура, М. Юрій. Київ : ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 512 с.- с.99-100.

самобутність, постійно відстоював свободолюбивість і право на незалежність, а це спонукало до етнічної та духовної цілісності і соборності в непростих історичних обставинах, в яких він опинявся в XIX–XX ст.

По-четверте, це система цінностей української ідентичності в її архетипічному вимірі, що є базовою для самоідентифікації. Вона побудована на таких світоглядних принципах, як: соціальна справедливість; примат духовного над матеріальним; єдність усіх людей; орієнтація на моральний вимір життя як його сенс і цінність.

Сказане підтверджує слова Макса Вебера, який акцентував увагу на тому, що розвиток цивілізації, самоідентифікація цивілізаційної ідентичності зумовлені не стільки об'єктивними законами її функціонування, скільки прагненнями, інтересами, потребами, цінностями людей, їхнім розумінням процесів суспільного розвитку, тобто суб'єктивними чинниками.

2. У підходах до з'ясування цивілізаційної належності України існує різне бачення на вибір її моделей: 1) наша країна, етнос якої індоєвропейський за своїм корінням, належить до євроатлантичної цивілізації; 2) вона є самобутньою східноєвропейською субцивілізацією; 3) одна її частина належить до євроатлантичної цивілізації, а інша – до євразійської (московсько-православної) цивілізації; 4) оскільки Україна не перебуває в епіцентрі жодної з цих цивілізацій, то, відповідно, не може повністю належати до якоїсь однієї з них. Ось чому логічно говорити про наявність у суспільстві хоча й суперечливих, але реально існуючих двох основних цивілізаційних ідентифікацій: євроатлантичної і християнської, ядрами яких є північноатлантична (протестантська і католицька) та східна (православна константинопольська).

Більшість дослідників схиляються до того, що в Україні все ще не розв'язана проблема подолання системної «кризи цивілізаційної самоідентифікації», яка, хоча й притаманна багатьом сучасним державам світу у зв'язку з процесами глобалізації, в нашій країні відчувається особливо гостро в контексті глибоких соціально-економічних і політичних трансформацій, олігархізації суспільства, корупції і окупаційно-гібридної війни Російської Федерації проти нашої держави. Це зумовлює цивілізаційну розколотість українського суспільства, показником чого є суперечність між декларативною орієнтацією на цивілізаційну модель розвинутого Заходу та розпливчатиими уявленнями щодо тих практик, які характерні для нинішнього вектора реального розвитку.

ЗАПИТАННЯ І ПРОБЛЕМНО-ОРІЄНТОВАНІ ЗАВДАННЯ.

1. Проаналізуйте виділені жирним шрифтом та курсивом генетичні фактори самоідентифікації українства (**1**) та наведіть аргументи/контраргументи на користь їх значущості/незначущості в формуванні цивілізаційної макроідентичності України.
2. Проаналізуйте виділені жирним шрифтом та курсивом підходи до з'ясування цивілізаційної належності України (**2**) та наведіть

аргументи/контраргументи на користь того чи іншого варіанту цивілізаційного вибору.

Завдання 9.2. Ознайомтесь із уривком тексту, який містить аналіз наукової дискусії із статей двох опонентів, дайте відповіді на проблемно-орієнтовані запитання, згенеруйте відповідні коментарі.

...автор у відзначеній статті розгортає критику цивілізаційного підходу І. Руценка, який у свою чергу, вважає, що «чверть століття окремого існування України виявила неабиякий соціокультурний розрив зі східною сусідкою, який має своє цивілізаційне пояснення. Кожне суспільство актуалізувало притаманні йому внутрішні соціальні архетипи та сформувало актуальні настанови масової свідомості».

Вплив російського суспільства на українське автор пов'язує з специфічними ментальними властивостями (які автор називає «настановами масової свідомості»), які «кардинально відрізняються від масових настанов свідомості, властивих українцям, як і європейцям в цілому». Ці ментальні особливості залишатимуться своєрідними цивілізаційними константами і не зміняться, як вважає автор, навіть «після переформатування кремлівського керівництва», а саме «примирення з Росією буде вкрай тяжким процесом, який може бути успішним тільки в тому випадку, коли російське суспільство остаточно визнає українську ідентичність і наше право на вільне існування в межах європейського співтовариства»⁴⁸.

Ця думка є антагоністичною і контроверсійною щодо позиції І.Ф. Кононова, який вважає, що сам по собі цивілізаційний підхід, фундований на ідентичності, володіє доволі значним репресивним потенціалом. Оскільки приписування представниками одних пануючих груп прийнятних або неприйнятних ідентичностей тягне за собою ті чи інші форми репресії, ексклюзиву, ворожнечі та конфліктів.

Для І. Кононова Руценко є прихильником хантінгтонової парадигми цивілізаційної несумісності Росії та України, що пояснюється їх ціннісним конфліктом. Для нього теж «цивілізації є найвищою соціальною одиницею. Вони не збігаються між собою в культурному та архетиповому вимірах народів і племен».

В оцінці україно-російського конфлікту І. Руценко веде мову про прірву між різними складниками російської та української культури та цивілізації: архетипами колективного безсвідомого, символіко-міфологічний негативізм, ментальну несумісність, різницю світоглядних та ідеологічних

⁴⁸Руценко І. РОСІЙСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: ФАКТИ МАСОВОЇ СВІДОМОСТІ//І. Руценко.- Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи» Випуск 40, с.83.

установок, різних складників двох соціальних світів, які історично уособлювали Київ і Москва; отже, маємо конфлікт цінностей»⁴⁹.

В макро-регіональному дискурсі І. Кононов розгортає наступну контраргументацію.

По-перше, автор вирізняє наслідки застосування цивілізаційного підходу до війни, вважаючи, що цей підхід переводить розуміння подій, що відбуваються «з політико-економічної сфери до сфери етнічного буття, культури, цінностей. Тим самим народи як носії культур протиставляються один одному як непримиренні вороги».

Важливим є аргумент Кононова щодо того, що цим в маніпулятивних цілях користуються політичні класи, які через пропаганду доводять існування реальної відірваності двох народів одне від одного, що перетворює війну на вічну, даючи шанси для зупинення протистояння лише шляхом взаємного знищення.

І. Кононов вважає подібну перспективу «безглуздою», зауважуючи, при цьому, що «таке розуміння війни на Донбасі не може бути основою реальної політики, бо для України така лінія поведінки буде самогубною». З міркувань автора випливає, що поділ ідентичностей на «правильні» і «неправильні» в цивілізаційній парадигмі може легко стати початком «полювання на відьом», або ж перерости в репресивну політику, дискримінації та депортації за етнічною ознакою, що мало місце в минулому. Переведення ціннісних кордонів в фізичні дійсно відбуватиметься вже за критерієм незгодності з ідеологічними установками правлячого політичного класу.

«Погляд на війну як на цивілізаційну передбачає мобілізацію населення на ціннісній платформі. Для цього потрібно, щоб саме населення поділяло ці цінності і визначало їх як основу при відторгненні якихось груп за принципом «Ми - Чи не вони»⁵⁰.

І. Рущенко аналізує особливості російської ментальності, які можуть зазнавати заломлення у пропаганді, особливо пов'язаною із критикою з російського боку соціально-політичної ситуації в Україні. В своїй статті⁵¹

⁴⁹Рущенко І. П. Конфлікти в зоні АТО: зміст і методика виміру. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». Вип. 37. Харків, 2016. С. 108-114.

⁵⁰Кононов І.Ф. ПОНЯТИЕ ЦИВИЛИЗАЦИИ В НАУЧНЫХ, ИДЕОЛОГИЧЕСКИХ И ПОВСЕДНЕВНЫХ ДИСКУРСИВНЫХ ПРАКТИКАХ ВОЕННОГО ВРЕМЕНИ В УКРАИНЕ//І.Ф. Кононов.- Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». Випуск 40, с.14-28.

⁵¹Рущенко І. РОСІЙСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: ФАКТИ МАСОВОЇ СВІДОМОСТІ//І. Рущенко.- Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи» Випуск 40, с.76-83.

Рущенко виділяє серед цих особливостей тиранофілію, лібертофобію, вестернофобію та агресивний нарцисизм.

Під тиранофілією автор розуміє таку ментальну особливість, що виражає прихильність росіян до лідерів тиранічного, диктаторського типу та популярність в РФ осіб із диктаторськими та деспотичними якостями. Рущенко, наводячи дані масового опитування російських громадян, які періодично здійснює відомий «Левада-Центр», відзначає, що «російські респонденти обирають однакових співгромадян, у числі яких – четверо мають руки «по лікоть у крові»⁵².

При цьому семантичне поле респондентів в оцінці лібералізму формується в протилежному полюсі конотацій: «ліберальний» та «демократичний» для більшості російських респондентів асоціюються із чимось негативним і таким, що має негативні конотації.

Отже, зовнішній пропагандистський вплив РФ на Україну може відбуватися (і відбувається) в напрямку критики слабкості української влади, її крихкості, децентралізованості, відсутності стійких коаліцій та однастайності в представницьких органах, що І. Рущенко пояснює невластивістю «українцям, європейцям, американцям» тиранофілії.

Автор проводить лінії розлому не лише по географічних межах, але і по цивілізаціях і по «душах людей», зауважуючи, що в Україні «є також прихильники Сталіна», найбільша чисельність яких залишилася на окупованих територіях, а самі сталіністи, за виразом автора, є «природними агентами «руського миру»⁵³.

Тим самим дослідник підводить читачів до думки про те, що агенти впливу «руського миру» перебувають у внутрішньому цивілізаційному конфлікті із європейськими цінностями та європейською цивілізацією в цілому. Тому їх зовнішній культурно-цивілізаційний та геополітичний вплив не відповідає ментальним рисам українців, які, якщо слідувати міркуванням автора, стоять за своїми ментальними особливостями ближче до європейців та американців, аніж до росіян.

Другою ментальною особливістю російських респондентів І. Рущенко вважає лібертофобію, що відповідає відомому явищу втечі від свободи в інтерпретації Е. Фрома. На доведення своєї тези автор посилається безпосередньо на психодинамічну концепцію Фрома та цитату Чернишевського, який низько оцінював росіян як прихильників рабства, проголошуючи рабство наскрізною особливістю російського етносу.

⁵²Рущенко І. РОСІЙСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: ФАКТИ МАСОВОЇ СВІДОМОСТІ//І. Рущенко.- Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи», Випуск 40, с.77.

⁵³Рущенко І. РОСІЙСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: ФАКТИ МАСОВОЇ СВІДОМОСТІ//І. Рущенко.- Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи», Випуск 40, с.78.

Вестернофобію автор розглядає в контексті неприйняття Росією релігійної модернізації, вираженого почуття огиди та страху до всього європейського та американського. Колишня вестернофобія як неприйняття католицизму та протестантизму, як табірна дисципліна в повсякденні, як надзвичайна закритість російського суспільства переросла нині в «американофобію». На підтвердження правильності своєї точки зору Рущенко цитує А. Де Кюстіна, для якого військово-табірне життя імперії 1839 року було неспростовною реальністю; ба більше, вважає дослідник, в Росії часів Сталіна і Путіна, власне, не змінилося нічого.

Цей вестернофобський вплив Росії на окремі регіони України став доволі помітним під час подій на Донбасі. За вестернофобією стоїть те, що зближує російську етнічність із далеко-східними народами, а саме – її закритість та відсутність зв'язку із європейськими цінностями.

Рущенко наводить низку прикладів допомоги суспільств Заходу і Америки Росії, починаючи від подій продовольчої допомоги 1891-1892 р (так званий флот допомоги, який мав транспортувати до Росії борошно через неврожай) і закінчуючи «ніжками Буша», які колишній Президент США погодився постачати до Росії власнокошт через дефіцит продовольства та повну зупинку виробництва, стихійну приватизацію. З цих епізодів автор робить висновок про специфічну забудькуватість росіян в контексті надання зовнішньої допомоги.

В масовій свідомості росіян з'являється виправдання вестернофобії, у вигляді західної русофобії. Адже на Заході бояться Росію і не люблять її через заздрість до великих розмірів території, потужні збройні сили та відповідні територіальні амбіції.

Рущенко наводить міркування польських дослідників з цього приводу, що міфологізований стереотип русофобії залишається пояснюючим конструктом для причин напруженості, що має місце у відносинах між Росією і Заходом і є провідним аргументом в теоріях змов про зрадництво світу». Далі автор наводить дані опитування «Левада-Центру» за 2018 р. Згідно даних наведеного опитування, «у росіян зросли відчуття того, що ставлення з боку західних країн не є дружнім». Відзначено зростання серед респондентів ворожості в ставленні США до Росії, яка «у порівнянні з 2017 р., збільшилася з 69% до 78%»⁵⁴.

Майже подвійне зростання (з 15% до 38%) дослідник констатує в підгрупі респондентів, які вважають недружнім ставлення Великобританії до

⁵⁴«Русофобия» в стратегии Кремля – оружие массового поражения / Джоланта Дарчевска, Петр Зоховски, Центр восточных исследований, Варшава Польша. URL: <http://sprotyv.info/ru/news/kiev/rusofobiya-v-strategii-kremlya-oruzhie-massovogo-porazheniya>. Цит. згідно: Рущенко І. РОСІЙСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: ФАКТИ МАСОВОЇ СВІДОМОСТІ//І. Рущенко.- Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи», Випуск 40, с. 82.

РФ, зараховуючи до вороже налаштованих держав також Україну (49%), Латвію (26%), Польщу (24%) й Литву (23%)⁵⁵. Зазначене дає підстави І. Руценку поставити соціальний діагноз російській масовій свідомості, в якій вестернофобія визначає Росію в рамках її моделі соціального світу, як «антагоніста західної цивілізації»⁵⁶.

Судячи із представленої позиції, І. Руценко дещо ототожнює поняття «агресивний нарцисизм», яке є суто психоаналітичним, із соціально-філософськими та соціологічними поняттями «агресивного месіанізму», «великодержавності», «самозакоханості», «самозвеличення». Дослідник вважає, що «поняття «агресія», «месіанізм», «великодержавність» у колективній свідомості росіян зливаються в одне цілісне й гостре почуття, яке буквально розпирає їхні душі» і «мільйони людей в Росії вже давно інкорпоровали цю гримучу суміш, зробили частиною свого Его», з чим дещо важко погодитись. Звісно, приймаючи до уваги те, що в суспільстві із тиранічним політичним режимом мільйонам просто людей доволі проблемно мати подібні почуття. Останні характеризують, радше, політичний клас Росії в його ідеологічному світогляді, у якого описана дослідником «гримуча суміш» є представленою в усій повноті.

Але, якщо далі міркувати в парадигмі дослідника, в суспільстві рабів, за висловом Чернишевського, де все пронизане рабством, «самозакоханість і самозвеличення» скоріше неможна було б розглядати як чудернацьку рису національного характеру». Принаймні, це було б доволі спірним.

Скоріше, тут йдеться про приниженість, озлобленість і задрість більшості населення, які є зкомпенсованими описаними вище самозакоханістю, гордістю, манією величі політичної еліти. Саме у останніх чітко виявляється, як пише автор, «експансія» та «бажання «нахилити» інших». При цьому, якщо подивитися на вираженість небажання росіян служити в армії, їх «ухилизм»⁵⁷, то теза дослідника набуває ще більшої сумнів.

⁵⁵Россияне поставили Украину в один список с США и Великобританией. URL: <https://www.rupor.info/news/138308/rossiyane-postavili-ukrainu-v-odin-spisok-s-ssha-i-velikobritaniye>. Цит. згідно: Руценко І. РОСІЙСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: ФАКТИ МАСОВОЇ СВІДОМОСТІ//І. Руценко.- Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи», Випуск 40, с. 82.

⁵⁶Руценко І. РОСІЙСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: ФАКТИ МАСОВОЇ СВІДОМОСТІ//І. Руценко.- Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи», Випуск 40, с. 81.

⁵⁷[Лидия Мисник](#), [Михаил Ходаренок](#). Штрафы не помогли: в России стало больше «уклонистов».- Електронний ресурс.- Режим доступу: <https://www.gazeta.ru/army/2020/07/24/13164619.shtml>; С. Иванов. Хотят ли русские служить?- Електронний ресурс.- Режим доступу: <https://www.gazeta.ru/army/2016/02/22/8081159.shtml>

З дослідником варто погодитися в тому, що «агресивний месіанізм, замішаний на гордості за велику імперію, був завжди притаманний московітам, росіянам, радянським людям і вибрижує силою фонтану й понині»⁵⁸, проте, переважно на рівні пропаганди, яка сильно перебільшує державницьке благоговіння пересічних росіян.

На думку І. Кононова, який оцінює ставлення респондентів вільної території Луганської області до відповідних геополітичних орієнтацій «сприйняття населенням об'єднаного Заходу і Росії зовсім не вибудовується за принципом «або, або». Росія в очах респондентів, за даними автора, «програє Заходу за показником законності і в певній мірі – справедливості», проте «оцінки і Заходу, і Росії є далекими від захопленості», оскільки «красномовним є визнання обох цивілізаційних систем помірно корисливими»⁵⁹.

Цю думку дослідник додатково доводить наведенням таблиці, в якій продемонстровано емпіричні дані, які свідчать про прихильність значної частини опитаних респондентів (з 2016 по 2018 рік їх відсоток зростав від 39 до 48%) до позиції зовнішньополітичної позаблоковості.

Опонування щодо цивілізаційної концепції І. Кононов завершує наголошенням на потребі соціологізації цивілізаційного підходу, в якому, за переконанням дослідника, переважає філософський дискурс, що має два наслідки: застійність самого «ядра» (отже, сутнісних ключових положень) даної дослідницької програми, а з іншого – підлаштуваннями периферійних положень під ідеологічну кон'юнктуру. Дослідник виголошує тезу про «найкраще» (естетично-інспіраційне) та «найгірше» (ідеологічно-репресивне) застосування цивілізаційного підходу в «пізнанні дійсності... і в суспільній практиці», та його тісний зв'язок із суб'єктивним авторським баченням⁶⁰.

ЗАПИТАННЯ І ПРОБЛЕМНО-ОРІЄНТОВАНІ ЗАВДАННЯ.

1. Наведіть аргументи на користь точки зору одного з опонентів, обравши її як більш переконливу.

⁵⁸Рущенко І. РОСІЙСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: ФАКТИ МАСОВОЇ СВІДОМОСТІ//І. Рущенко.- Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи», Випуск 40, с. 81.

⁵⁹Кононов І.Ф. ПОНЯТИЕ ЦИВИЛИЗАЦИИ В НАУЧНЫХ, ИДЕОЛОГИЧЕСКИХ И ПОВСЕДНЕВНЫХ ДИСКУРСИВНЫХ ПРАКТИКАХ ВОЕННОГО ВРЕМЕНИ В УКРАИНЕ//И.Ф. Кононов.- Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи» Випуск 40, с.25.

⁶⁰Кононов І.Ф. ПОНЯТИЕ ЦИВИЛИЗАЦИИ В НАУЧНЫХ, ИДЕОЛОГИЧЕСКИХ И ПОВСЕДНЕВНЫХ ДИСКУРСИВНЫХ ПРАКТИКАХ ВОЕННОГО ВРЕМЕНИ В УКРАИНЕ//И.Ф. Кононов.- Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи» Випуск 40, с.26.

2. Наведіть контраргументи на шкоду точки зору одного з опонентів, обравши її як найменш переконливу.
3. Скориставшись даними із відкритих джерел інформації (див. зокрема: <https://www.kiis.com.ua/>) охарактеризуйте динаміку відмінностей макроцивілізаційної ідентичності українців до і після початку повномасштабного вторгнення РФ.

МОДУЛЬНА КОНТРОЛЬНА РОБОТА

1. З наведеного переліку характеристик викресліть ті, які не є дотичними до психоаналітичного (фрейдівського) розуміння ідентифікації та ідентичності

- А) ідентифікація є продуктом трудової соціалізації;
- Б) ідентифікація являє собою найпершу форму емоційного зв'язку з об'єктом
- В) ідентичність виявляється, перш за все, через ідеологію;
- Г) значущою для формування ідентичності є професійна діяльність у зрілому віці;
- Д) ідентичність стає начебто інтродекцією об'єкта в Я, вона стає заміною лібідозного об'єктивного зв'язку
- Є) Ідентифікація має своїм наслідком обмеження агресії проти людини, з якою ідентифікуються
- Ж) ідентифікація прагне сформувати власне Я за подобою іншого, взятого за "взірець"
- З) ідентифікація розпочинається там, де існує вже сформована свідомість і соціальні спільноти

2. Визначте правильні висновки щодо полеміки Фрейда і Мак-Дугала в розумінні ідентичності (оберіть два правильних варіанти відповідей):

- А) ідентичність маси формується на основі ототожнення множини із образом вождя;
- Б) маса створює колективну ідентичність, до якої пристосовується її очільник;
- В) діти стають першообразами для ідентичностей дорослих та їх его-ідеалами;
- Г) Множина рівних, які можуть одне з одним ідентифікуватися, і один-єдиний, що їх усіх перевершує, – ось ситуація, здійснена в життєздатній масі
- Д) Вождь в більшості випадків – це продукт класової свідомості, породженої історично визначеним місцем класу в системі розподілу праці;
- Є) Маса підносить вождя над собою через його розуміння цінностей

3. З переліку представлених нижче ідей щодо ідентифікації та ідентичності визначте ті, які можуть належати З. Фрейду (визначте щонайменше два варіанти правильних відповідей)

- А) схожість Я-ідеалів обумовлена схожістю рольових позицій і рольових стосунків в сім'ї певного типу.

- Б) ідентифікація відбувається через інтерналізацію релігійних сенсів
- В) Справа може дійти до розщеплення Я, оскільки окремі ідентифікації завдяки протиборству ізолюються одна від одної
- Г) ідентичність є, перш за все, продуктом расогенезу
- Д) особа ідентифікується з будь-якими живими та неживими предметами свого оточення в зрілому віці
- Є) схожість Я-ідеалів обумовлена схожістю рольових позицій і рольових стосунків в сім'ї певного типу.
- Ж) у особи є наявним набір ідентичностей, які можуть бути ієрархізованими
- З) первинна ідентифікація свідомості відбувається лише в колі однолітків

4. Е. Еріксон як автор однієї з теорій ідентичності приналежав до психологічного напрямку (визначте лише один варіант правильної відповіді):

- А) конструктивізму;
- Б) біхевіоризму;
- В) соціал-еволюціонізму;
- Г) гештальт-терапії;
- Д) нейро-лінгвістичного програмування;
- Є) жоден з наведених варіантів не є вірним.

5. З переліку представлених нижче ідей щодо ідентифікації та ідентичності визначте ті, які можуть належати Е. Еріксону (визначте щонайменше два варіанти правильних відповідей)

- А) ідентичність людини розкривається, перш за все, в освіченому та аристократичному оточенні
- Б) без сильної жінки ідентичність чоловіка не існує
- В) без патріархату не існує історичних ідентичностей
- Г) оскільки людина сьогодні здатна повністю знищити увесь людський рід, формування загальнолюдської ідентичності стає абсолютною необхідністю
- Д) націоналізм є тією ідеологією, яка є найважливішою для формування ідентичності
- Є) ідентичність – це фантом епохи постмодерну
- Ж) серед американської молоді поширеними стали «сплутана ідентичність», культивування негативної ідентичності
- З) людина знову інтеріоризує безсмертну Ідентичність, що раніше була спроеційована нею на небеса (тепер в принципі досяжні), і намагається переробити себе за зразком технологічної свідомості.
- І) ідентичність людини існує лише в її уяві
- К) ідентифікація компенсує нестачу самоопірності

Л) Е. Еріксон, крім З. Фройда, вважав своїм попередником і натхненником в дослідженнях ідентичності Вільяма Джеймса

6. З наведеного переліку характеристик викресліть ті, які не є дотичними до розуміння ідентифікації та ідентичності Е. Еріксоном

А) ідентичність формується на різних стадіях розвитку мислення – доопераційній, операційній, постопераційній

Б) ідентифікація відбувається в трудовій діяльності

В) антропосоціогенез – це і є ідентифікація людини із собі подібними, які удосконалюють знаряддя праці і вступають у протиборство з природою

Г) ідентичність формується в класовому середовищі через протиріччя між групами власників і невласників

Д) ідентичність індивіда заснована на двох одночасних спостереженнях: на відчутті тотожності самому собі і безперервності свого існування в часі і просторі

Є) батьки людини активно перешкоджають її ідентифікації та формуванню ідентичності, оскільки є джерелом психічного інцесту

Ж) «Я» – повністю усвідомлене, а «єго» – несвідоме. «Єго-ідентичність» формується в результаті синтезуючої функції психіки на кордоні «єго» і соціальної реальності.

З) ідентифікація людини не може повноцінно відбуватися без домашніх рослин і тварин

И) для формування ідентичності є потрібною або монархія, або президентська республіка, без яких колективні ідентитети не формуються

К) те, що може бути в результаті назване «Я-ідентичністю», виникає з життєвого досвіду, в процесі якого тимчасово сплутані «я» успішно реінтегруються в ансамбль розмов, які також гарантують соціальне визнання

Л) Можна вести мову про «єго-ідентичність», коли обговорюється синтезуюча функція «єго» і про «я-ідентичність», коли обговорюються образи «я» і рольові образи індивіда.

7. З переліку представлених нижче ідей щодо ідентифікації та ідентичності визначте ті, які можуть належати Е. Еріксону (визначте щонайменше два варіанти правильних відповідей)

А) В моральному конвенціоналізмі норми/приписи підлягають обговоренню та особистому (колективному) перегляду/коригуванню і мають бути виконаними безумовно, за їх невиконання передбачено жорсткі санкції.

Б) відмінності між різними ідеологічними ідентичностями стосуються значущості різних підсистем. Для ліворадикальних ідентичностей пріоритетами найвищого рівня є політика та економіка, в той час як культура та особа з інтеграцією (соціальною комунікацією) залишається «під» ними.

В) особистість індивіда включає в себе, не вичерпуючись цим, суму усіх послідовних ідентифікацій в той ранній період, коли дитина хотіла, а часто і примушувалася бути схожою на людей, від яких вона залежала

Г) ідеологія пропонує ту чи іншу модель порядку на основі співвідношення чотирьох компонент: культурної (ціннісні взірці, або просто цінності), політичної (цілепокладальної, або ж цілевизначальної і мобілізаційної), економічної (адаптаційної) та інтеграційно-соціалізаційної (комунікаційно-інтеграційної)

Д) ідентифікація – це не увесь процес формування ідентичності. Це – лише один з його механізмів, який передбачає ототожнення, уподібнення, навіть імітацію і мімікрію.

Є) особистість індивіда включає в себе, не вичерпуючись цим, суму усіх послідовних ідентифікацій в той ранній період, коли дитина хотіла, а часто і примушувалася бути схожою на людей, від яких вона залежала

Ж) процес ідентифікації відбувається здебільшого несвідомо – за винятком тих випадків, коли і внутрішні умови, і зовнішні обставини посилюють хворобливе чи піднесене “усвідомлення ідентичності

З) філософсько-світоглядні ідентичності визначаються типом світогляду, оскільки філософія як сфера духовно ціннісної рефлексії світогляду є похідною від світогляду.

І) комуністи є «поганими етатистами» і «поганими економістами», оскільки політика та економіка, які стоять над культурою і є зрощеними/злитими в державі, яка стає єдиним власником засобів виробництва, фактично приречені на неефективність та корупцію.

К) мистецькі ідентичності пов’язані із прихильністю до чотирьох типів мистецької активності: фреймінгової, гедоністично-розважальної, професійної та аматорської

Л) праві радикали і праві центристи як ідеалістичні соціоцентристи (у своїй філософії розуміють суспільство як соціальний організм, в якому частини не підлягають імплементації, заміні і т.п.) в моральних ідентичностях є прихильниками колективістичного догматизму.

8. Визначте правильну характеристику набору ціннісних ідентичностей (визначте лише один варіант правильної відповіді):

- А) Набір ціннісних ідентичностей складається з державних, регіональних та континентальних ідентичностей
- Б) Набір ціннісних ідентичностей складається з сімейної, гендерної та особистої ідентичності
- В) Набір ціннісних ідентичностей складається з релігійних, філософських, ідеологічних, соціально-моральних, юридичних, мистецьких елементів.
- Г) Набір ціннісних ідентичностей складається з дитячої, підліткової та дорослої ідентичностей
- Д) Набір ціннісних ідентичностей складається з дотрудової, трудової та посттрудової ідентичностей
- Є) В наборі ціннісних ідентичностей є ціннісні та антиціннісні ідентичності
- Ж) Набір ціннісних ідентичностей складається з батьківської, материнської та дитячої ідентичностей
- З) жоден з наведених варіантів не є вірним.

9. Серед наведених нижче ціннісних ідентичностей визначте їх тип, скориставшись правильним варіантом відповіді з питання 8 та поставивши навпроти перерахованих нижче варіантів позначку у вигляді першої літери назви відповідного типу ціннісних ідентичностей:

- А) підлітки, здебільшого, є або анархістами, або лібералами
- Б) в родинях із низькими статками матеріалізм іноді переважає над ідеалізмом
- В) монотеїсти здебільшого є фундаменталістами
- Г) в перехідних суспільствах питання збереження суспільства розв'язується на засадах індивідуалістичного ситуаціонізму (релятивізму)
- Д) мій сусід вважає державне регулювання економіки найбільшим злом
- Є) мій батько вважає, що людина є янголоподібною та духовно-досконалою істотою
- Ж) в процесі розірвання шлюбу майно між подружжям було розділеним на користь дітей
- З) учасники екологічних рухів вважають рослинний і тваринний світ священним
- І) моя сестра цілими днями дивиться телемарафон по телевізору
- К) я б ніколи не навчався в художній академії
- Л) в своїх принципах та переконаннях раціональні особи здебільшого не є прихильниками війни.

10. Серед наведених нижче описів релігійних та світоглядно-філософських ідентичностей та висловлювань визначте тип

ідентичності, вказавши у відповідних графах таблиці літеру того чи іншого опису

Типи релігійних ідентичностей	Типи світоглядно-філософських ідентичностей
Нооцентричні (спіритуалістичні)	Спіритуалізм
Космоцентричні і соціоцентричні	Матеріалізм
Антропоцентричні (психоцентричні)	Ідеалістичний антропоцентризм
Соматоцентричні (натуроцентричні)	Матеріалістичний антропоцентризм
	Ідеалістичний космоцентризм
	Матеріалістичний космоцентризм

- А) Не бійтеся життя. Повірте, що життя варте того, щоб його прожити, - і ваша віра допоможе вам втілити це твердження в реальність.
- Б) Чим бездоганніша людина зовні, тим більше демонів у неї всередині.
- В) Доля людини визначається тим, що відбувається в її голові, коли вона вступає в протиріччя з зовнішнім світом
- Г) слово, моя ти єдина зброє, ми не повинні загинути обоє...
- Д) у кожного в руках – важкий залізний молот, і голос дивний їм бринить з височини... Лупайте цю скалу, нехай ні жар, ні холод, не спинить вас...
- Є) людині бійся душу ошукать, бо в цьому схибиш – то уже навіки
- Ж) ти маєш сам стати тією зміною, яку ти приносиш у цей світ
- З) якщо волієш домогтися успіху, продовжуй вірити в себе навіть тоді, коли в тебе ніхто не вірить
- І) я не знаю, ким був мій дід; для мене важливіше, ким буде його онук
- К) у переможця багато друзів, і лише у переможеного вони справжні
- Л) краще бути сміливим, аніж обережним, оскільки доля – це жінка
- М) шляхетна людина пред'являє вимоги до себе, низемна людина пред'являє вимоги до інших

11. Серед наведених нижче описів ідеологічних та моральних ідентичностей та висловлювань визначте тип ідентичності, вказавши у відповідних графах таблиці літеру того чи іншого опису

Лівий радикалізм (комунізм)	Лівий центризм (соціалізм, демосоціалізм)	Центризм (лібералізм)	Правий центризм (націоналізм, консерватизм)	Правий радикалізм (фашизм)

Догматизм	Конвенціоналізм	Ситуаціонізм (релятивізм)
Індивідуалістичний догматизм	Індивідуалістичний конвенціоналізм	Індивідуалістичний ситуаціонізм (релятивізм)
Колективістичний догматизм	Колективістичний конвенціоналізм	Колективістичний ситуаціонізм (релятивізм)

- А) Прагніть не до успіху, а до цінностей, які він дає
- Б) Демократія – це повітряна куля, яка висить у вас над головами і змушує вас дивитись догори, поки інші люди нишпорять у вас по кишнях.
- В) Той, хто може керувати жінкою, впорається і з державою.
- Г) Відродження духу народного в діяльності невеликої верхньої верстви залежить від близькості цієї верстви до маси й любові до неї.
- Д) Кращий той уряд, який править менше.
- Є) Справжня особиста свобода неможлива без економічної безпеки і незалежності. Голодні та безробітні люди — це кадри для диктатури
- Ж) Ті, хто відмовляється від свободи заради тимчасової безпеки, не заслуговують ані свободи, ані безпеки.

- З) Прагніть не до успіху, а до цінностей, які він дає
- І) Чому всі правителі так ненавидять всіх, хто проти війни принципово? Тому, що всі вони раби атавістичних інерцій. Попробуйте сказати голосно проти війни — і зразу суд за аморальність. Отже, війна моральна.
- К) У нас дуже важко бути міністром. Тому що заведено у нас так: якщо ти артист - ти хороший, а якщо став міністром - ти вже поганий. Причому відразу, на наступний день.
- Л) Мораль краще сприймається в короткому вислові, ніж у довгих проповідях і промовах.
- М) Давайте думати про освіту як про засіб розвитку наших найбільших здібностей, тому що в кожному з нас є приватна надія чи мрія, яка, здійснившись, може перетворитися на користь для кожного та більшу силу для нашої держави.
- Н) Справжня особиста свобода неможлива без економічної безпеки і незалежності. Голодні та безробітні люди — це кадри для диктатури
- О) Ніхто не може бути абсолютно вільним, доки не всі вільні. Ніхто не може бути цілком моральним, поки що не все ще моральні. Ніхто не може бути цілком щасливим, допоки не все ще щасливі.
- П) Доброчесність сама собі нагорода
- Р) Мораль - це система більшості для забезпечення власної правоти.
- С) Будь-яка теорія моралі була досі зрештою продуктом економічного становища суспільства.
- Т) Те, що добре в політиці, не може бути погано у моралі.
- У) Щоб мій вчинок мав моральну цінність, з ним має бути пов'язане моє переконання. Аморальним є робити щось зі страху перед покаранням або для того, щоб придбати в інших хорошу думку про себе.
- Ф) Що таке моральність? У чому має полягати моральність? У твердому, глибокому переконанні, в полум'яну, непохитну віру в гідність людини, в її високе призначення.
- Х) Вихідний пункт моральної досконалості є перш за все матеріальна потреба.
- Ц) Тільки з сильними, ідеальними прагненнями люди можуть низько падати морально.
- Ч) Людина людині вовк.

12. Серед наведених нижче описів юридичних та мистецьких ідентичностей та висловлювань визначте тип ідентичності, вказавши у відповідних графах таблиці літеру того чи іншого опису

- А) Я не думаю, що в республіці можна знайти що-небудь більш негідне, ніж коли закон приймають і його не дотримуються, і вже тим більше, коли закону не дотримується сам його законодавець
- Б) Жорстокість характерна для законів, продиктованих боягузством, бо боягузтво може бути енергійним, тільки будучи жорстоким.
- В) Де закони можуть бути порушені під приводом загального порятунку, там немає конституції.
- Г) Бережи порядок, і порядок збереже тебе.
- Д) Закон захищає кожного, хто може найняти хорошого юриста.
- Є) Кращі закони не допоможуть, якщо люди нікуди не годяться
- Ж) Коли в державі панує не тільки закон, до закону починають відчувати меншу повагу.
- З) Суворість законів пом'якшується їх невиконанням
- І) Там де правила гри не дозволяють виграти, англійські джентльмени змінюють правила.
- К) Закони — це немов павутина, в яку потрапляє дрібна мошка, але крізь яку прориваються шершні та оси.
- Л) Для інших ми творимо правила, для себе — винятки.
- М) Мистецтво не підробляє і не замінює реальний світ, а пояснює його, розширює і продовжує.
- Н) Мистецтво є одним із засобів єднання людей.
- О) До того і служать мистецтва, щоб дати можливість пізнання добра і зла.
- П) Якщо ти хочеш насолоджуватися мистецтвом, то ти повинен бути художньо освіченою людиною.
- Р) Всьому потрібно вчитися. Мистецтво - не виняток.
- С) Художник творіннями своїми нікому нічого не доводить. Його завдання - зобразити емоції так, щоб їх відчули
- Т) Відкрита, чуйна душа - ось що по справжньому надихає в мистецтві.
- У) Як тільки бажання творити перетворюється на роботу - геніальності творів більше немає місця
- Ф) Художник несе відповідальність за правдивість картин своїх і свого мистецтва.
- Х) Художник несе відповідальність за правдивість картин своїх і свого мистецтва.
- Ц) Займатися мистецтвом неможливо без постійних тренувань і розвитку.
- Ч) Мистецтво - суб'єктивне відображення реальності художником, виконане в індивідуальному стилі
- Ш) Прекрасне в житті, прекрасне в мистецтві допомагає людині жити, допомагає виконувати складну справу життя, бо це прекрасне

випрямляє її душу. Мистецтво – посередник того, що неможливо висловити.

Щ) Мистецтво – вираження найглибших думок найпростішим способом.

Ю) Ні мистецтво, ні мудрість не можуть бути досягнуті, якщо їм не навчитися.

Європейська (континентальна)		Англо-саксонська		Релігійно-звичаєва	
Легалістичні		прецеденталістські		Звичаєво-поведінкові	
Мистецтво-наука (реалізм, абстракціонізм, кубізм)		Мистецтво-ідеологія-пропаганда (соціалістичний реалізм, футурізм)		Професійне мистецтво (академізм)	
				Мистецтво взірцевих почуттів (сентименталізм, барокко, символізм, романтизм і т.п.)	
Реалістичні ідентичності		Пропагандистські ідентичності		Академічні ідентичності	
				Естетичні ідентичності	

